

**ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΚΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟ ΙΔΡΥΜΑ ΠΑΤΡΩΝ
ΣΧΟΛΗ ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ
ΤΜΗΜΑ ΛΟΓΙΣΤΙΚΗΣ**

ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

**«Η ΕΠΙΔΡΑΣΗ ΤΗΣ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ ΤΟΥ
ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΟΣ ΣΤΗΝ ΑΝΤΑΓΩΝΙΣΤΙΚΟΤΗΤΑ
ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΩΝ»**

ΣΠΟΥΔΑΣΤΕΣ:

**ΔΡΟΣΟΠΟΥΛΟΥ ΖΑΧΑΡΟΥΛΑ
ΔΙΠΛΑΣ ΦΩΤΗΣ
ΝΙΚΗΤΟΠΟΥΛΟΣ ΔΗΜΗΤΡΗΣ**

**ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑ:
ΚΑΜΠΟΥΡΗ ΜΑΡΙΑ**

ΠΑΤΡΑ 2013

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Τα προβλήματα του περιβάλλοντος γίνονται διαρκώς ευρύτερα και βαθύτερα. Είναι συνεπώς ενδιαφέρον να συνειδητοποιήσουμε τις οπτικές γωνίες από τις οποίες πρέπει να αναλυθούν καθώς και τους τρόπους με τους οποίους είναι δυνατή η αντιμετώπιση τους.

Το περιβάλλον διαμορφώνει τη ζωή μας και αντίστροφα, το περιβάλλον διαμορφώνεται από τον τρόπο ζωής μας. Και τη συνείδηση αυτή πρέπει να την αποκτήσουμε όλοι, όλες οι ηλικίες, όλες οι δραστηριότητες, όλοι οι λαοί. Πρέπει να μας γίνει συνείδηση η σημασία του περιβάλλοντος, να αναλυθούν και να κατανοηθούν όλες οι πτυχές της, ώστε να συναχθούν τα αναγκαία συμπεράσματα, ως προς την ανθρώπινη δράση, επιχειρηματική ή άλλη για να αντιμετωπιστούν τα προβλήματα του περιβάλλοντος. Η συνείδηση των προβλημάτων και η ανάγκη πολιτικής υποστήριξης για το περιβάλλον υπάρχουν και είναι πολύ ζωντανές και διαρκώς βαθύτερα διαμορφούμενες στην Ευρωπαϊκή Ένωση.

Πρέπει να επισημανθεί, πως σε όλες τις κατευθύνσεις της ευρωπαϊκής πολιτικής, είναι ανάγκη να υπάρχει μία ανάλυση των επιπτώσεων πάνω στο περιβάλλον, κάθε απόφασης και δραστηριότητας, που προωθείται από την Ευρωπαϊκή Ένωση. Στη συνέχεια απαιτείται η σε βάθος ανάλυση, η επεξεργασία των συνεπειών πάνω στο περιβάλλον κάθε κοινωνικής ή δημόσιας ή επιχειρηματικής πρωτοβουλίας. Σε έναν κόσμο όπου με τη ραγδαία αύξηση του πληθυσμού σε ολόκληρη τη Γη, η ένταση στη ζωή μας και η πυκνότητα των κοινωνιών αυξάνεται, τα προβλήματα του περιβάλλοντος γίνονται οξύτερα και η ανάγκη να αντιμετωπιστούν υπεύθυνα και αποτελεσματικά γίνεται διαρκώς μεγαλύτερη, βαρύτερη και σημαντικότερη.

Η πολιτική περιβάλλοντος στηρίζεται στις αρχές της προφύλαξης και της προληπτικής δράσης, της ανάληψης διορθωτικών ενεργειών στην πηγή, καθώς και στην αρχή «ο ρυπαίνων πληρώνει». Η πολιτική της Ευρωπαϊκής Ένωσης στον τομέα του περιβάλλοντος βασίζεται στο άρθρο 191 της Συνθήκης για τη λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΣΛΕ). Η πολιτική αυτή αποσκοπεί στη διατήρηση, την προστασία και τη βελτίωση της ποιότητας του περιβάλλοντος καθώς και στην προστασία της υγείας του ανθρώπου. Ιδιαίτερη σημασία αποδίδεται επίσης στη συνετή και ορθολογική χρησιμοποίηση των φυσικών πόρων. Τέλος, συμβάλλει στην προώθηση, σε διεθνές επίπεδο, μέτρων για την αντιμετώπιση των περιφερειακών ή παγκόσμιων περιβαλλοντικών προβλημάτων, ειδικότερα όσον αφορά στην αλλαγή του κλίματος.

Καθώς το περιβάλλον αποτελεί μία ευρύτερη έννοια, η οποία περικλείει το σύνολο της οικονομίας και την κοινωνία, γίνεται αντιληπτό ότι πρέπει να δοθεί ιδιαίτερη έμφαση στα ζητήματα που σχετίζονται με την προστασία και τη διατήρησή του. Διότι είναι ανέφικτο και ουτοπικό να επιδιώκεται κοινωνική και οικονομική ευημερία μέσα σε ένα περιβάλλον το οποίο είναι ακατάλληλο να υποστηρίξει οποιαδήποτε μορφή ζωής.

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Τα συσσωρευμένα περιβαλλοντικά προβλήματα που έγιναν αντιληπτά κυρίως από τις αρχές της δεκαετίας του 1970, άλλαξαν σταδιακά τις αντιλήψεις τόσο των κοινωνιών όσο και των επιχειρήσεων για τη σχέση τους με το περιβάλλον. Οι επιχειρήσεις, άρχισαν να αντιμετωπίζουν τη ρύπανση του περιβάλλοντος ως άμεσο αποτέλεσμα της λειτουργίας τους υιοθετώντας ποικίλα εργαλεία για να πετύχουν καλύτερη περιβαλλοντική διαχείριση όπως τα Συστήματα Περιβαλλοντικής Διαχείρισης (ΣΠΔ). Αντικείμενο της συγκεκριμένης πτυχιακής εργασίας είναι η παρουσίαση της επίδρασης της διαχείρισης του περιβάλλοντος στην ανταγωνιστικότητα και στα πλεονεκτήματα που προσφέρουν στις επιχειρήσεις τεχνικές και πρακτικές που συνάδουν με την ευαισθητοποίηση της λειτουργίας των επιχειρήσεων μη ζημιώνοντας το περιβάλλον. Το σημαντικότερο κίνητρο είναι η βελτίωση της περιβαλλοντικής επίδοσης της επιχείρησης, το σημαντικότερο όφελος ήταν η καλύτερη διαχείριση των περιβαλλοντικών θεμάτων / προβλημάτων και κινδύνων και το σημαντικότερο πρόβλημα ήταν αυτό της αυξημένης γραφειοκρατίας.

Στην παρούσα εργασία λοιπόν θα παραθέσουμε ορισμούς για την έννοια του ΣΠΔ (Σύστημα Περιβαλλοντικής Διαχείρισης) ενώ παράλληλα θα ασχοληθούμε με την ανταγωνιστικότητα των ελληνικών επιχειρήσεων τον 21^ο αιώνα και παράλληλα θα παρουσιάσουμε προτάσεις – προγράμματα τα οποία συμβαδίζουν με την λογική της ορθής διαχείρισης του περιβάλλοντος προς όφελος της ανταγωνιστικότητας των επιχειρήσεων.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

Η ΕΥΡΩΠΑΙΚΗ ΕΝΩΣΗ ΚΑΙ ΤΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ	8
1.1 Ιστορική αναδρομή	9
1.2 Πολιτική Περιβάλλοντος στην ΕΕ.....	9
1.2.1 Περιβαλλοντική πολιτική: γενικές αρχές.....	9
1.2.2 Στόχοι.....	10
1.2.3 Επιτεύγματα	10
1.2.4 Ευρωπαϊκός Οργανισμός Περιβάλλοντος (ΕΟΠ).....	11
1.2.5 Το κοινοτικό σύστημα απονομής οικολογικού σήματος και οι οικολογικοί έλεγχοι	12
1.2.6 Διεθνής συνεργασία σε περιβαλλοντικά θέματα	13
1.2.7 Ευρωπαϊκή στρατηγική για το περιβάλλον και την υγεία	13
1.2.8 Ρόλος του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου	14
1.2.9 Το έκτο πρόγραμμα δράσης για το περιβάλλον της Ευρωπαϊκής Κοινότητας	15
1.3 Σύνοψη.....	15
1.3.1 Μια στρατηγική προσέγγιση.....	15
1.3.2 Η αλλαγή του κλίματος.....	17
1.3.3 Φύση και βιοποικιλότητα.....	18
1.3.4 Περιβάλλον και υγεία	18
1.3.5 Διαχείριση των φυσικών πόρων και των αποβλήτων	19
1.3.6 Οι θεματικές στρατηγικές	19
1.4 Στρατηγική προσέγγιση για την επίτευξη των περιβαλλοντικών στόχων	20

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

ΣΥΣΤΗΜΑΤΑ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΙΚΗΣ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ ΓΙΑ ΤΙΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΙΣ	22
2.1 Σύστημα περιβαλλοντικής διαχείρισης	23
2.2 Χρόνος και ανθρώπινο δυναμικό	24
2.3 Στόχοι	25
2.4 Ορισμός πιστοποίησης	26
2.5 Πρότυπο Περιβαλλοντικής Διαχείρισης ISO 14000	26
2.6 EMAS.....	28
2.6.1 Διαδικασία συμμετοχής και διατήρηση καταχώρησης στο EMAS	28
2.7 Κίνητρα και εμπόδια για την εφαρμογή Συστήματος Περιβαλλοντικής Διαχείρισης (ΣΠΔ) στις μικρομεσαίες επιχειρήσεις.	29

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3

Η ΑΝΤΑΓΩΝΙΣΤΙΚΟΤΗΤΑ ΤΩΝ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΩΝ	32
3.1 Η έννοια της ανταγωνιστικότητας	33

3.2	Παραγοντες που επηρεαζουν την ανταγωνιστικότητα.....	34
3.3	Η πυραμίδα της ανταγωνιστικότητας.....	36
3.4	Η ανταγωνιστικότητα στην Ελλάδα.....	38
3.5	Σύγχρονες εξελίξεις και πολιτικές ανταγωνιστικότητας στην ελληνική οικονομία .	39
3.6	Η Ανταγωνιστικότητα της Ελληνικής Οικονομίας με βάση το Εθνικό Σύστημα Μέτρησης Ανταγωνιστικότητας (ΕΣΜΑ)	41
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4		
ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΚΗ ΑΝΤΑΓΩΝΙΣΤΙΚΟΤΗΤΑ		
45		
4.1	Η επιχειρηματική ανταγωνιστικότητα της Ελλάδας	46
4.2	Η επιχειρηματικότητα στην Ελλάδα	46
4.3	Επιχειρηματική Ανταγωνιστικότητα και Εθνικά-Περιφερειακά Συστήματα Καινοτομιών	47
4.4	Προσδιοριστικοί παράγοντες της επιχειρηματικής Καινοτομικότητας	48
4.4.1	Επιχειρηματική ανταγωνιστικότητα μέσω Έρευνας & Ανάπτυξης.....	50
4.5	Η κλαδική διάσταση της επιχειρηματικότητας	50
4.5.1	Ποιοτικά χαρακτηριστικά της επιχειρηματικότητας	51
4.6	Προσωπικοί παράγοντες	52
4.7	Οι επιπτώσεις της κρίσης στην επιχειρηματικότητα.....	53
4.8	Καινοτομία και ανταγωνισμός στα πλαίσια των ποιοτικών χαρακτηριστικών της επιχειρηματικότητας αρχικών σταδίων.....	53
4.9	Προτάσεις ΕΣΕΕ για επιχειρηματική ανταγωνιστικότητα.....	54
4.10	Επιχειρηματική ανταγωνιστικότητα στην ΕΕ και σύγκριση με Ελλάδα.....	56
4.11	Ενίσχυση Επιχειρηματικότητας - Επιχειρησιακό Πρόγραμμα Ανταγωνιστικότητα και Επιχειρηματικότητα 2007- 2013.....	56
4.11.1	Ειδικοί στόχοι Επιχειρησιακού Προγράμματος 2007-2013	57
4.11.2	Ενδεικτικές Δράσεις για την ανάπτυξη της επιχειρηματικής ανταγωνιστικότητας στην Ελλάδα	58
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5		
ΑΠΟΔΟΤΙΚΟΤΗΤΑ ΑΝΤΑΓΩΝΙΣΤΙΚΟΤΗΤΑ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΩΝ		
61		
5.1	Εισαγωγή.....	62
5.2	Προσδιοριστικοί παράγοντες της παραγωγικότητας	64
5.3	Εισοδηματική Πολιτική και Εργοδοτικές Εισφορές	66
5.4	Ανταγωνιστικότητα και παραγωγική εξειδίκευση	67
5.5	Ανταγωνιστικότητα, προσέλκυση επενδύσεων και ανάπτυξη.....	69
5.6	Ελλείμματα ανταγωνιστικότητας των ελληνικών επιχειρήσεων	70
5.7	Μελέτη Ανταγωνιστικότητας Ελλάδας.....	73

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6

ΜΕΛΕΤΕΣ ΠΕΡΙΠΤΩΣΕΩΝ ΑΝΤΑΓΩΝΙΣΤΙΚΟΤΗΤΑ-ΑΝΑΠΤΥΞΗ-ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ... 76

6.1	Η Περιβαλλοντική Πολιτική	77
6.2	Ανταγωνισμός, περιβάλλον, επικουρικότητα	77
6.3	Η περιβαλλοντική δυναμική	78
6.4	Όρια της διοικητικής προσέγγισης.....	79
6.5	Πλημμελής ενσωμάτωση	79
6.6	Ανάδυση και εξέλιξη της Κοινοτικής περιβαλλοντικής πολιτικής.....	81
6.7	Η προϊστορία (1957-1971).....	81
6.8	Η περίοδος του «παρασιτισμού» στην αγορά (1972-1986)	82
6.9	Τα τρία πρώτα Προγράμματα	82
6.10	Η οδηγία για την εκτίμηση των περιβαλλοντικών επιπτώσεων	84
6.11	Η «νομιμοποίηση»: από την Ενιαία Πράξη έως το Maastricht (1987-1992).....	84
6.11.1	Το Τέταρτο Πρόγραμμα.....	85
6.12	Η σαγήνη της αειφορίας (1992- 2001)	86
6.12.1	Οικοσυστημική προσέγγιση.....	87
6.13	Η «νέα προσέγγιση» (2001 -).....	87
6.14	Cardiff , Λισαβόνα, Gothenburg.....	88
6.15	Το 6 ^ο Πρόγραμμα (2003-2012)	90
6.16	Πρόοδος ή παλινδρόμηση;	93
6.17	Εισαγωγή στην έννοια της περιβαλλοντικής-πράσινης λογιστικής	94
6.17.1	Εννοιολογικός προσδιορισμός του περιεχομένου της περιβαλλοντικής λογιστικής	96
6.17.2	Τι περιλαμβάνει ο όρος περιβαλλοντική πράσινη λογιστική	97
6.17.3	Οργάνωση περιβαλλοντικής πράσινης λογιστικής	99
6.17.4	Περιβαλλοντική λογιστική και λογιστική φυσικών πόρων	101
6.17.5	Περιβαλλοντική Πράσινη λογιστική (Green Accounting)- μακροοικονομική προσέγγιση.....	102
6.18	Η στρατηγική της Λισσαβόνας.....	107
6.19	Φωτοβολταϊκή βιομηχανία	111
6.20	Η ανάμειξη της Επιτροπής	112
6.21	Αποκεντρωμένη παραγωγή ενέργειας	113

Επίλογος

Βιβλιογραφία

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η διαχείριση των περιβαλλοντικών θεμάτων επιβλήθηκε αρχικά στις επιχειρήσεις από το εξωτερικό τους περιβάλλον και δεν ήταν αποτέλεσμα εσωτερικής επιλογής και αναδιοργάνωσης των παραγωγικών διαδικασιών τους. Μέχρι και τα μέσα της δεκαετίας του 1980, η κυρίαρχη αντίληψη των επιχειρήσεων ήταν ότι το περιβάλλον δεν ήταν παρά ένα στοιχείο κόστους στο βαθμό που επιβαλλόταν η προστασία του από το νόμο. Κατά τη δεκαετία του 1990, όμως, οι επιχειρήσεις στράφηκαν προς περισσότερο προ-δραστικές πρακτικές για την αντιμετώπιση των περιβαλλοντικών επιπτώσεων των δραστηριοτήτων τους. Σήμερα, είναι πια αποδεκτό ότι η συστηματική διαχείριση των περιβαλλοντικών θεμάτων είναι κρίσιμη για τη βιωσιμότητα και την οικονομική ανάπτυξη των επιχειρήσεων στις διεθνείς αγορές. Οι επιχειρήσεις ενσωματώνουν περιβαλλοντικές στρατηγικές στις εταιρικές στρατηγικές τους, υιοθετούν την Εταιρική Κοινωνική Ευθύνη και εφαρμόζουν ποικίλα εργαλεία για να πετύχουν καλύτερη περιβαλλοντική διαχείριση όπως τα Συστήματα Περιβαλλοντικής Διαχείρισης (ΣΠΔ).

Ενα ΣΠΔ ορίζεται ως το τμήμα του συνολικού συστήματος διαχείρισης ενός οργανισμού που περιλαμβάνει την αναγκαία οργανωτική δομή, δραστηριότητες, διαδικασίες, ρόλους και υπευθυνότητες, κατάλληλες πρακτικές, διεργασίες και πόρους με στόχο την αντιμετώπιση των περιβαλλοντικών επιπτώσεων των προϊόντων, υπηρεσιών ή λειτουργιών του (Morrow 2002, Jackson S. web site, Μανδαράκα 2004, Europa web site). Το πρότυπο ISO 14001 δημοσιεύθηκε αρχικά το 1996 και περιλαμβάνει τις απαιτήσεις ενός συστήματος περιβαλλοντικής διαχείρισης. Στις 15 Νοεμβρίου του 2004, δημοσιεύθηκε η αναθεωρημένη μορφή του ISO, το ISO 14001:2004.

Το Κοινοτικό Σύστημα Οικολογικής Διαχείρισης και Ελέγχου της Ευρωπαϊκής Ένωσης (EMAS) είναι ένα διοικητικό εργαλείο για τις επιχειρήσεις και τους άλλους οργανισμούς που έχει ως σκοπό να βελτιώσει την περιβαλλοντική επίδοσή τους. Από το 2001, μετά την αναθεώρησή του (Αριθμός Κανονισμού 761/2001, έτος ψήφισης 19/3/01), το EMAS είναι διαθέσιμο προς εφαρμογή σε όλους τους οργανισμούς όλων των τομέων και κλάδων, συμπεριλαμβανομένων των δημόσιων και ιδιωτικών υπηρεσιών (Europa web site). Από τη διεθνή βιβλιογραφία (Poksinska 2003, Zeng 2004, Delmas 2002, Βλάχος 2003), παρατηρούμε ότι τα κίνητρα που αναφέρονται ως πιο σημαντικά για την πιστοποίηση των επιχειρήσεων είναι η βελτίωση της εικόνας της επιχείρησης, η διαρκής βελτίωση της περιβαλλοντικής επίδοσης, η βελτίωση της εσωτερικής λειτουργίας και οργάνωσης της επιχείρησης, η απόκτηση ανταγωνιστικού πλεονεκτήματος, η συμμόρφωση με τη νομοθεσία και η απαίτηση πιστοποίησης από τους πελάτες και τους υπόλοιπους ενδιαφερόμενους φορείς. Τα κίνητρα των επιχειρήσεων στις άλλες χώρες συμπίπτουν, σε μεγάλο βαθμό, με τα κίνητρα πιστοποίησης των ελληνικών επιχειρήσεων. Πιο συγκεκριμένα, οι επιχειρήσεις σε χώρες όπως η Ελλάδα, η Γερμανία (Morrow 2002), ο Καναδάς (Berthelot 2003), η Ιαπωνία (Fryxell 2004) επιζητούν την πιστοποίηση με ΣΠΔ κυρίως για να βελτιώσουν την περιβαλλοντική τους επίδοση και την εικόνα της επιχείρησής τους. Αντίθετα, σε άλλες χώρες [Κίνα (Zeng 2004), Κορέα (Kwon 2002), ΗΠΑ (Raines 2002)] πρώτο μέλημα των επιχειρήσεων είναι η είσοδος σε διεθνείς αγορές (Κίνα), η συμμόρφωση με τη νομοθεσία κυρίως στο διεθνή χώρο (Κίνα, Κορέα) και η δημιουργία καλών σχέσεων με την κοινωνία και τους τοπικούς φορείς. Παρακάτω θα αναλύσουμε την έννοια του ΣΠΔ και θα αναφερθούμε εκτενώς στον αντίκτυπο που έχει στην ανταγωνιστικότητα των επιχειρήσεων και δη, των ελληνικών επιχειρήσεων-βιομηχανιών.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

Η ΕΥΡΩΠΑΙΚΗ ΕΝΩΣΗ ΚΑΙ ΤΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ

(Στο 1^ο κεφάλαιο θα πραγματευτούμε τις ενέργειες που έχουν γίνει από την Ευρωπαϊκή Ένωση και αφορούν σε νόμους-πολιτικές για την προστασία του περιβάλλοντος)

1.1 Ιστορική αναδρομή

Οι πρώτες οδηγίες αφορούσαν τη δοκιμή και την επισήμανση των επικίνδυνων χημικών ουσιών, το πόσιμο νερό και την προστασία των επιφανειακών υδάτων καθώς και τον έλεγχο των ρύπων, καθώς και των σωματιδίων που προέρχονται από τα εργοστάσια παραγωγής ηλεκτρικού ρεύματος και από τα αυτοκίνητα. Πολλές από τις οδηγίες της δεκαετίας του '70 και της δεκαετίας του '80 είχαν σχέση με τη δέσμευση της Ευρώπης να βελτιώσει τις συνθήκες διαβίωσης και εργασίας των πολιτών της. Οι άνθρωποι κατανοούσαν όλο και περισσότερο ότι η ποιότητα ζωής δεν μπορούσε να μετρηθεί μόνο με βάση το εισόδημα και τα υλικά αγαθά. Το 1987 η Ενιαία Ευρωπαϊκή Πράξη απετέλεσε την τυπική, νομική βάση αυτού του αυξανόμενου όγκου της περιβαλλοντικής νομοθεσίας και έθεσε τρεις στόχους: προστασία του περιβάλλοντος, προστασία της υγείας του ανθρώπου, συνετή και ορθολογική χρησιμοποίηση των φυσικών πόρων (άρθρο 130 Π). Το νέο άρθρο της Συνθήκης αντανακλά απλώς αυτό το οποίο είχαν ήδη κατανοήσει οι κυβερνήσεις: ότι οι χώρες αποτελούν μέρος ενός συνόλου αλληλένδετων και αλληλοεξαρτώμενων λαών οι οποίοι συνδέονται με τον αέρα που αναπνέουν, με τις τροφές που τρώνε, με τα προϊόντα που χρησιμοποιούν, με τα απόβλητα που πετούν, με την ενέργεια που καταναλώνουν και με τα ταξίδια που κάνουν για επαγγελματικούς λόγους και για λόγους ψυχαγωγίας.

Επίσης ένα εργοστάσιο σ' ένα κράτος μέλος μπορεί να εισάγει προϊόντα και πρώτες ύλες από διάφορα άλλα κράτη μέλη. Μπορεί να καταναλώνει ενέργεια που παράγεται από εισαγόμενο αέριο, να παράγει απόβλητα τα οποία επηρεάζουν την ποιότητα του αέρα και του νερού στις γειτονικές χώρες και να εξάγει προϊόντα των οποίων τα απόβλητα αποτελούν κίνδυνο και ευθύνη για κυβερνήσεις και λαούς που ζουν σε μερικές ή πολλές χιλιάδες χιλιόμετρα μακριά.

Η συνθήκη του Μάαστριχτ του 1992 εισήγαγε τυπικά την έννοια της βιώσιμης ανάπτυξης στο δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Αργότερα, το 1997, η Συνθήκη του Άμστερνταμ ανήγαγε τη βιώσιμη ανάπτυξη σε έναν από τους πρωταρχικούς στόχους της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Η νέα Συνθήκη ενίσχυσε σημαντικά την άποψη ότι η μελλοντική ανάπτυξη της Ευρωπαϊκής Ένωσης πρέπει να βασίζεται στην αρχή της βιώσιμης ανάπτυξης και στο υψηλό επίπεδο προστασίας του περιβάλλοντος. Το περιβάλλον πρέπει να ενσωματωθεί σε όλες τις άλλες οικονομικές και κοινωνικές πολιτικές της Ένωσης που αφορούν το εμπόριο, τη βιομηχανία, την ενέργεια, τη γεωργία, τις μεταφορές και τον τουρισμό.

Υπό ορισμένες συνθήκες, τα κράτη μέλη μπορούν να διατηρήσουν ή να καθιερώσουν αυστηρότερους περιβαλλοντικούς κανόνες και απαιτήσεις σε σύγκριση με αυτούς της Ένωσης. Η Επιτροπή ελέγχει τη συμβατότητα αυτών των αυστηρότερων εθνικών κανόνων με την ενιαία αγορά και την προστασία των ίδιων όρων ανταγωνισμού.

1.2 Πολιτική Περιβάλλοντος στην ΕΕ

1.2.1 Περιβαλλοντική πολιτική: γενικές αρχές

Η περιβαλλοντική πολιτική, που δρομολογήθηκε το 1972, διέπεται από τα άρθρα 174 και 176 της συνθήκης ΕΚ. Το έκτο πρόγραμμα δράσης για το περιβάλλον, «Περιβάλλον 2010: Το μέλλον μας, η επιλογή μας» δημιουργεί ένα στρατηγικό πλαίσιο για την εν λόγω πολιτική έως το 2012. Αρκετά εργαλεία έχουν επίσης αναπτυχθεί για την προστασία του περιβάλλοντος όπως: EEA, LIFE+, οικολογική σήμανση και οικολογικός έλεγχος, SCALE.

Το ευρωπαϊκό περιβαλλοντικό δίκαιο έχει τις καταβολές του στη διάσκεψη αρχηγών κρατών και κυβερνήσεων που πραγματοποιήθηκε τον Οκτώβριο του 1972, κατά την οποία αποφασίστηκε ότι ήταν αναγκαία μια κοινοτική πολιτική περιβάλλοντος. Από το 1972 η

Κοινότητα έχει εγκρίνει περίπου 250 νομοθετικές πράξεις οι οποίες αφορούν κυρίως τον περιορισμό της ρύπανσης με τη θέσπιση ελάχιστων προδιαγραφών, ιδίως στους τομείς της διαχείρισης των αποβλήτων και της ρύπανσης των υδάτων και της ατμόσφαιρας. Μια σειρά προγραμμάτων δράσης παρέχουν το πλαίσιο της νομοθεσίας αυτής. Η θέση σε ισχύ της Ενιαίας Ευρωπαϊκής Πράξης το 1987, με την οποία προστέθηκε στη συνθήκη για την ίδρυση της Ευρωπαϊκής Κοινότητας ένας τίτλος ειδικά για αυτό το θέμα, αναγνωρίζεται ως μια κρίσιμη καμπή για το περιβάλλον. Μετά την αναθεώρηση των συνθηκών της Ρώμης από τις συνθήκες του Μάαστριχτ και του Άμστερνταμ, η νομική βάση για την κοινοτική περιβαλλοντική πολιτική είναι τα άρθρα 174–176 της συνθήκης ΕΚ. Σύμφωνα με το άρθρο 174 η κοινοτική περιβαλλοντική πολιτική βασίζεται στις αρχές της προφύλαξης, της πρόληψης, της αποκατάστασης της ρύπανσης στην πηγή και στην αρχή «ο ρυπαίνων πληρώνει». Η ανακοίνωση της Επιτροπής ορίζει σαφείς και αποτελεσματικές κατευθυντήριες γραμμές για την εφαρμογή της αρχής της προφύλαξης, καθώς δεν είχαν οριστεί στη συνθήκη ΕΚ ή σε άλλες κοινοτικές πράξεις.

Η οδηγία 2004/35/ΕΚ σχετικά με την περιβαλλοντική ευθύνη όσον αφορά την πρόληψη και την αποκατάσταση περιβαλλοντικής ζημίας διαμορφώνει ένα πλαίσιο για την περιβαλλοντική ευθύνη βάσει της αρχής «ο ρυπαίνων πληρώνει». Η οδηγία εφαρμόζεται σε περιβαλλοντική ζημία ή επικείμενη απειλή τέτοιας ζημίας, λόγω ρύπανσης διάχυτου χαρακτήρα, μόνον εφόσον είναι δυνατόν να αποδειχθεί η αιτιώδης συνάφεια μεταξύ της ζημίας και των δραστηριοτήτων μεμονωμένων φορέων εκμετάλλευσης.

1.2.2 Στόχοι

Η συνθήκη του Άμστερνταμ ενίσχυσε τη σημασία της περιβαλλοντικής πολιτικής της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Οι τροποποιήσεις της συνθήκης για την ΕΕ ενίσχυσαν την αρχή της αειφόρου ανάπτυξης, η οποία αποτελεί σήμερα έναν από τους κύριους στόχους της ΕΕ. Το άρθρο 6 της συνθήκης ΕΚ αναφέρει ρητά την ανάγκη ενσωμάτωσης της προστασίας του περιβάλλοντος σε όλες τις τομεακές κοινοτικές πολιτικές. Αυτή η νέα ρήτρα έχει γενική εφαρμογή. Μετακινώντας την από ένα άρθρο για το περιβάλλον σε μια σημαντική θέση στην αρχή της Συνθήκης, οι ηγέτες της ΕΕ υπογράμμισαν τη δέσμευσή τους στο στόχο της αειφόρου ανάπτυξης. Και η τελική πράξη επεσήμανε τη δέσμευση της Επιτροπής να εκπονεί μελέτες εκτίμησης των επιπτώσεων όταν υποβάλλει προτάσεις οι οποίες ενδέχεται να έχουν σοβαρές επιπτώσεις στο περιβάλλον.

Το άρθρο 95 της συνθήκης ΕΚ ορίζει ρητά ότι «η υγεία, η ασφάλεια και η προστασία του περιβάλλοντος» πρέπει να λαμβάνουν ως βάση «ένα υψηλό επίπεδο προστασίας, λαμβάνοντας ιδίως υπόψη όσες νέες εξελίξεις βασίζονται σε επιστημονικά δεδομένα. Στα πλαίσια των αντίστοιχων αρμοδιοτήτων τους, το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και το Συμβούλιο επιδιώκουν επίσης την επίτευξη αυτού του στόχου». Η Ένωση επιδιώκει συνεπώς μια ενεργό πολιτική για την προστασία του εδάφους, των υδάτων, του κλίματος, της ατμόσφαιρας, της πανίδας και της χλωρίδας. Ωστόσο, σύμφωνα με την αρχή της επικουρικότητας, η Ένωση αναλαμβάνει δράση για την αντιμετώπιση περιβαλλοντικών προβλημάτων μόνον εφόσον μπορεί να τα αντιμετωπίσει αποτελεσματικότερα από ό,τι μπορούν να αντιμετωπιστούν σε εθνικό ή σε περιφερειακό επίπεδο διακυβέρνησης.

1.2.3 Επιτεύγματα

Το έκτο κοινοτικό πρόγραμμα δράσης για το περιβάλλον, με τίτλο «Περιβάλλον 2010: Το μέλλον μας, η επιλογή μας» (απόφαση αριθ. 1600/2002/ΕΚ), προβλέπει ένα στρατηγικό

πλαίσιο για την περιβαλλοντική πολιτική της Κοινότητας για την περίοδο 2002–2012 και θεωρείται η κεντρική περιβαλλοντική συνιστώσα της κοινοτικής στρατηγικής για την αειφόρο ανάπτυξη. Βασίζεται ειδικότερα στην αρχή «ο ρυπαίνων πληρώνει», στην αρχή της προφύλαξης και της προληπτικής δράσης, καθώς και στην αρχή της αντιμετώπισης της ρύπανσης στην πηγή. Εστιάζει σε τέσσερις τομείς δράσης προτεραιότητας: αλλαγή του κλίματος, βιοποικιλότητα, περιβάλλον και υγεία, αειφόρος χρήση των φυσικών πόρων και διαχείριση των αποβλήτων. Το πρόγραμμα προτείνει πέντε οδούς στρατηγικής δράσης προτεραιότητας: βελτίωση της εφαρμογής της υπάρχουσας νομοθεσίας, ένταξη περιβαλλοντικών μελημάτων σε άλλες πολιτικές, στενότερη συνεργασία με την αγορά, ενδυνάμωση των ανθρώπων ως πολιτών και υποβοήθησή τους να αλλάξουν συμπεριφορά, συνεκτίμηση του περιβάλλοντος στις αποφάσεις διαχείρισης και σχεδιασμού χρήσης της γης. Η Επιτροπή δημοσιεύει ετησίως μια επισκόπηση της περιβαλλοντικής πολιτικής· η τελευταία επισκόπηση ήταν η COM(2006) για την «επισκόπηση της πολιτικής περιβάλλοντος το 2005».

Το πρόγραμμα απαιτεί από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή να εκπονήσει θεματικές στρατηγικές για επτά τομείς. Και οι επτά θεματικές στρατηγικές εγκρίθηκαν κατά τη διάρκεια του 2005 και του 2006: ρύπανση του αέρα, πρόληψη και ανακύκλωση των αποβλήτων, προστασία και διατήρηση του θαλάσσιου περιβάλλοντος, προστασία του εδάφους, αειφόρος χρήση των φυτοφαρμάκων, αειφόρος χρήση των πόρων και αστικό περιβάλλον.

Οι θεματικές στρατηγικές αποτελούν την επόμενη γενιά της περιβαλλοντικής πολιτικής. Αφορούν περισσότερο θέματα παρά συγκεκριμένους ρύπους ή οικονομικές δραστηριότητες όπως συνέβαινε στο παρελθόν, και υιοθετούν μια πιο μακροπρόθεσμη προσέγγιση για τον καθορισμό σαφών περιβαλλοντικών στόχων με ορίζοντα το 2020 και παρέχουν, ως εκ τούτου, ένα σταθερό πλαίσιο πολιτικής. Τέλος, εστιάζουν στον εντοπισμό των πλέον πρόσφορων μέσων για την επίτευξη των στόχων της ευρωπαϊκής πολιτικής με τον λιγότερο επαχθή και τον πιο αποδοτικό ως προς το κόστος τρόπο¹.

1.2.4 Ευρωπαϊκός Οργανισμός Περιβάλλοντος (ΕΟΠ)

Το 1990 το Συμβούλιο ενέκρινε κανονισμό για την ίδρυση του Ευρωπαϊκού Οργανισμού Περιβάλλοντος και του ευρωπαϊκού δικτύου πληροφοριών και παρατηρήσεων σχετικά με το περιβάλλον. Ορίζει τον οργανισμό ως κεντρικό κοινοτικό φορέα. Ο στόχος του ΕΟΠ είναι να προστατεύσει και να βελτιώσει το περιβάλλον σύμφωνα με τις διατάξεις της Συνθήκης και τα κοινοτικά προγράμματα περιβαλλοντικής δράσης, με στόχο να εδραιωθεί η αειφόρος ανάπτυξη στο πλαίσιο της Κοινότητας. Για να το επιτύχει αυτό, ο οργανισμός πρέπει να παρέχει στην Κοινότητα και τα κράτη μέλη πληροφορίες που θα είναι αντικειμενικές, αξιόπιστες και συγκρίσιμες σε ευρωπαϊκό επίπεδο που θα τους επιτρέπουν να λαμβάνουν τα αναγκαία μέτρα για την προστασία του περιβάλλοντος, να αξιολογούν τα αποτελέσματά τους και να εξασφαλίζουν την ορθή ενημέρωση του κοινού για την κατάσταση του περιβάλλοντος.

Ο οργανισμός μπορεί να συνεργαστεί για την ανταλλαγή πληροφοριών με άλλους φορείς, συμπεριλαμβανομένου του δικτύου IMPEL («Εφαρμογή του περιβαλλοντικού δικαίου» — δίκτυο πληροφοριών για την περιβαλλοντική νομοθεσία που συνδέει τα κράτη μέλη με την Επιτροπή). Τα κράτη μέλη είναι υποχρεωμένα να ενημερώνουν τον οργανισμό για τα κύρια στοιχεία των εθνικών τους δικτύων ενημέρωσης για το περιβάλλον. Ο οργανισμός είναι επίσης ανοικτός σε χώρες που δεν είναι μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

---

¹ www.espa.gr

1.2.5 Το κοινοτικό σύστημα απονομής οικολογικού σήματος και οι οικολογικοί έλεγχοι

Σύμφωνα με τον κανονισμό (ΕΟΚ) αριθ. 880/92 σχετικά με κοινοτικό σύστημα απονομής οικολογικού σήματος, το κοινοτικό οικολογικό σήμα μπορεί να απονεμηθεί σε προϊόντα που διατίθενται στην Κοινότητα, τα οποία πληρούν ορισμένες περιβαλλοντικές προϋποθέσεις και συγκεκριμένα κριτήρια σε σχέση με το οικολογικό σήμα. Τα κριτήρια ορίζονται και αναθεωρούνται από το Συμβούλιο Οικολογικής Σήμανσης της Ευρωπαϊκής Ένωσης (EUEB), το οποίο είναι επίσης αρμόδιο για την εκτίμηση και τις προϋποθέσεις επιβεβαίωσης που σχετίζονται με αυτά. Αυτά δημοσιεύονται στην Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Το κοινοτικό σύστημα απονομής οικολογικού σήματος είναι σχεδιασμένο να προωθεί προϊόντα με μειωμένο περιβαλλοντικό αντίκτυπο σε σύγκριση με άλλα προϊόντα της ίδιας κατηγορίας και να παρέχει στους καταναλωτές ακριβείς και επιστημονικά τεκμηριωμένες πληροφορίες και καθοδήγηση για τα προϊόντα. Η Επιτροπή και τα κράτη μέλη πρέπει να προωθήσουν τη χρήση του οικολογικού σήματος μέσω δράσεων αύξησης της ευαισθητοποίησης και εκστρατειών ενημέρωσης. Πρέπει να διασφαλίζουν το συντονισμό μεταξύ του κοινοτικού συστήματος οικολογικού σήματος και των υφιστάμενων εθνικών συστημάτων. Το 2005 η Επιτροπή τελείωσε τη διαδικασία αξιολόγησης του συστήματος οικολογικού σήματος, όπως απαιτείτο βάσει του κανονισμού για το οικολογικό σήμα, και εξέδωσε τελικές συστάσεις, ερευνητικά πορίσματα και μια περίληψη. Τον Φεβρουάριο του 2006 η Επιτροπή ενέκρινε απόφαση για τη σύσταση του σχεδίου εργασίας του κοινοτικού οικολογικού σήματος. Τον Ιούνιο του 2007 η Επιτροπή ενέκρινε απόφαση για τη θέσπιση οικολογικών κριτηρίων για την απονομή του κοινοτικού οικολογικού σήματος σε σαπούνια, σαμπουάν και μαλακτικά μαλλιών.

Ο κανονισμός (ΕΚ) αριθ. 761/2001 για την εκούσια συμμετοχή οργανισμών σε κοινοτικό σύστημα οικολογικής διαχείρισης και οικολογικού ελέγχου (EMAS), θέσπισε ένα νέο σύστημα για τη βελτίωση της βιομηχανικής περιβαλλοντικής προστασίας εισάγοντας μια μορφή περιβαλλοντικής διαχείρισης.

Ο στόχος αυτού του κανονισμού είναι να προάγει βελτιώσεις στην περιβαλλοντική απόδοση των οργανισμών σε όλους τους τομείς. Το σύστημα EMAS αξιολογήθηκε από την Επιτροπή το 2005 μέσω της μελέτης EVER (αξιολόγηση του EMAS και του οικολογικού σήματος για την αναθεώρησή τους). Στις 24 Ιανουαρίου 2006 το Κοινοβούλιο υπέγραψε μια περιβαλλοντική δήλωση του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου όπου δήλωνε ότι το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο προτίθεται να διασφαλίσει ότι οι δραστηριότητές του είναι σύμμορφες με τις βέλτιστες τρέχουσες πρακτικές στην περιβαλλοντική διαχείριση.

Το 2004 η Επιτροπή πρότεινε ένα νέο ενιαίο μέσο για τη χρηματοδότηση περιβαλλοντικών εργασιών, το οποίο καλείται LIFE+ . Αυτό το μέσο, που αντικαθιστά υφιστάμενα χρηματοδοτικά προγράμματα όπως το LIFE, το «πρόγραμμα για το αστικό περιβάλλον», το «πρόγραμμα ΜΚΟ» και το πρόγραμμα «Έμφαση στα δάση», θα καλύψει την περίοδο 2007–2013. Τον Μάρτιο του 2007 επετεύχθη πολιτική συμφωνία μεταξύ του Συμβουλίου και του Κοινοβουλίου σε σχέση με το LIFE+, αυξάνοντας τη συνολική χρηματοδότηση σε περίπου 2 δισ. ευρώ για την περίοδο 2007–2013 .

1.2.6 Διεθνής συνεργασία σε περιβαλλοντικά θέματα

Το έγγραφο στρατηγικής για την ευρωπαϊκή πολιτική γειτονίας περιέχει συστάσεις σχετικά με την ανάπτυξη της περιφερειακής συνεργασίας και ολοκλήρωσης, ως μέσου για την αντιμετώπιση ορισμένων ζητημάτων που ανακύπτουν στα εξωτερικά σύνορα της διευρυμένης ΕΕ, συμπεριλαμβανομένων περιβαλλοντικών ζητημάτων.

Η συνεργασία με τη Λατινική Αμερική, τη Ρωσία και την Ασία επί περιβαλλοντικών πτυχών προωθείται μέσω της εταιρικής σχέσης ΕΕ–Λατινικής Αμερικής–Καραϊβικής, της εταιρικής σχέσης ΕΕ–Ρωσίας και της συμφωνίας συνεργασίας (σε ισχύ από το 1997, περιλαμβανομένου ενός κοινού προγράμματος εργασίας) και της στρατηγικής συνεργασίας Ευρώπης–Ασίας. Επιπλέον, υπάρχει συνεργασία με την περιφέρεια Δούναβη–Εύξεινου Πόντου και μια ευρωμεσογειακή εταιρική σχέση, που αμφότερες συμβάλλουν στη διατήρηση του θαλάσσιου οικοσυστήματος .

Η δέσμευση της ΕΕ σε παγκόσμια περιβαλλοντικά προβλήματα αναδείχθηκε από τον μείζονα ρόλο και τις ενεργές συνεισφορές της Κοινότητας κατά τη διάρκεια της παγκόσμιας διάσκεψης κορυφής για την αειφόρο ανάπτυξη στο Γιοχάνεσμπουργκ το 2002 σε ό,τι αφορά την πολιτική δήλωση και το σχέδιο εφαρμογής (για τη βελτίωση της πρόσβασης σε βασικές υποδομές υγιεινής και πόσιμου νερού· για τη μείωση της απώλειας της βιοποικιλότητας, την ανάσχεση της μείωσης των αλιευτικών αποθεμάτων· για τον περιορισμό των επιβλαβών συνεπειών στην ανθρώπινη υγεία από την παραγωγή και τη χρήση χημικών ουσιών έως το 2020).

1.2.7 Ευρωπαϊκή στρατηγική για το περιβάλλον και την υγεία

Υπάρχει στενή σύνδεση μεταξύ των προβλημάτων υγείας και των περιβαλλοντικών προβλημάτων: τουλάχιστον 60 000 θάνατοι το χρόνο σε μεγάλες ευρωπαϊκές πόλεις προκαλούνται από μακροχρόνια έκθεση σε ατμοσφαιρική ρύπανση. Καθώς τα παιδιά είναι περισσότερο εκτεθειμένα στους περιβαλλοντικούς κινδύνους από ό,τι οι ενήλικοι, ένα παιδί στα επτά πάσχει από άσθμα. Τον Ιούνιο του 2004 η Επιτροπή παρουσίασε ένα ευρωπαϊκό σχέδιο δράσης για τη σχέση περιβάλλοντος και υγείας 2004–2010 , το οποίο περιλαμβάνει σημεία με στόχο τη βελτίωση του συντονισμού μεταξύ των τομέων υγείας, περιβάλλοντος και έρευνας. Τον Ιούνιο του 2007, η ΕΚ δημοσίευσε μια ενδιάμεση αξιολόγηση του ευρωπαϊκού σχεδίου δράσης .

Η στρατηγική της ΕΕ για την αειφόρο ανάπτυξη ζητεί η οικονομική, κοινωνική και περιβαλλοντική πολιτική να συμπληρώνουν και να ενισχύουν η μία την άλλη . Η ανακοίνωση σχετικά με το «Περιβάλλον και την απασχόληση — Οικοδόμηση μιας βιώσιμης Ευρώπης» ενθαρρύνει νέες και καθαρές τεχνολογίες, προωθώντας συνεπώς νέες επιχειρηματικές ευκαιρίες. Η ανακοίνωση σχετικά με την «Επισκόπηση της πολιτικής περιβάλλοντος το 2005» επισημαίνει πώς η οικολογική καινοτομία, οι περιβαλλοντικές τεχνολογίες και η καλύτερη νομοθεσία μπορούν να συμβάλλουν στην επίτευξη των στόχων της στρατηγικής της Λισσαβόνας .

Η άσκηση της Επιτροπής για τη «βελτίωση της νομοθεσίας» έχει στόχο να διευκολύνει την ανάπτυξη και τη δημιουργία θέσεων εργασίας διατηρώντας παράλληλα υψηλά τα επίπεδα της κοινωνικής και της περιβαλλοντικής προστασίας, σύμφωνα με τη στρατηγική της ΕΕ για την αειφόρο ανάπτυξη. Αυτό υπογραμμίστηκε στην ανακοίνωση για τη «Βελτίωση της νομοθεσίας για την ανάπτυξη και την απασχόληση στην Ευρωπαϊκή Ένωση», μια συμβολή

στην αποτελεσματική υλοποίηση της στρατηγικής της Λισσαβόνας. Μια μείζων προσπάθεια στο πλαίσιο αυτό ήταν η προετοιμασία και έγκριση των επτά θεματικών στρατηγικών. Σε αυτούς τους τομείς όπου υπάρχει ήδη πολιτική και νομοθεσία, όπως ο ατμοσφαιρικός αέρας και τα απόβλητα, οι θεματικές στρατηγικές έχουν στόχο την απλοποίηση, τη διασαφήνιση ορισμών, την άρση αμφισημιών και την πρόταση τρόπων για τη διευκόλυνση της βελτιωμένης υλοποίησης. Στο βαθμό που είναι αυτό δυνατό, οι θεματικές στρατηγικές χρησιμοποιούν μέσα και πολιτικές, αντί για νέες προτάσεις πολιτικής, για την επίτευξη νέων στόχων πολιτικής².

1.2.8 Ρόλος του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου

Το Κοινοβούλιο βρίσκεται πίσω από πάρα πολλές νομοθετικές πράξεις, όπως οι εκτιμήσεις περιβαλλοντικών επιπτώσεων, η ελεύθερη πρόσβαση σε πληροφορίες και το οικολογικό σήμα για τα φιλικά προς το περιβάλλον προϊόντα.

Στο ψήφισμά του του Ιουλίου 1998, το ΕΚ αναγνώρισε ότι η χρήση περιβαλλοντικών δασμών θα μπορούσε να στρεβλώσει τον ανταγωνισμό μεταξύ εκείνων των κρατών μελών που εισήγαγαν περιβαλλοντικούς φόρους και εκείνων που δεν έπραξαν το ίδιο, καθιστώντας το ευκταίο να εισαχθούν δασμοί από όλα τα κράτη μαζί.

Κατόπιν αιτήματος του Κοινοβουλίου, το 6^ο πρόγραμμα δράσης για το περιβάλλον (2001–2010) περιέχει διατάξεις για την απαρίθμηση και την κατάργηση των περιβαλλοντικά επιβλαβών επιδοτήσεων, για περιβαλλοντικούς φόρους σε κατάλληλο εθνικό ή κοινοτικό επίπεδο, για τους στόχους εκπομπών του πρωτοκόλλου του Κιότο και για θεματικές στρατηγικές για τη διαχείριση των περιβαλλοντικών προτεραιοτήτων. Κάθε νομοθετική πράξη που προκύπτει από τις θεματικές στρατηγικές έχει εγκριθεί ή θα εγκριθεί με συναπόφαση. Επιπλέον, επιδιώκονται στόχοι βάσει του προγράμματος για τη μείωση των εκπομπών του αερίου του θερμοκηπίου, που είναι συνδεδεμένο με μια εκτίμηση της Διεθνούς Επιτροπής για την Αλλαγή του Κλίματος. Το πρόγραμμα θα προωθήσει την ανάπτυξη εναλλακτικών καυσίμων και οχημάτων αποδοτικών ως προς την κατανάλωση καυσίμου. Στο πλαίσιο της συμφωνίας, οι αυξανόμενοι όγκοι της αστικής κυκλοφορίας θα αντιμετωπιστούν επίσης και θα καταβληθούν προσπάθειες για τη βελτίωση της ποιότητας του αστικού περιβάλλοντος. Επιπλέον, περιβαλλοντικές πτυχές θα ενσωματωθούν στην κοινοτική χάραξη πολιτικής, κάτι το οποίο ζήτησε το Κοινοβούλιο, και θα δοθεί ιδιαίτερη προσοχή στην αύξηση της περιβαλλοντικής ευαισθησίας μεταξύ του γενικού κοινού και των τοπικών αρχών.

Σε απάντηση στην ανακοίνωση για την αρχή της προφύλαξης, το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο ενέκρινε τον Δεκέμβριο του 2000 μια έκθεση στην οποία ζητούνταν σαφέστερες κατευθυντήριες γραμμές για την εφαρμογή της αρχής, με την πεποίθηση ότι θα πρέπει να γίνεται επίκλησή της όταν μια προσωρινή αντικειμενική επιστημονική αξιολόγηση των κινδύνων δείχνει ότι υπάρχουν δικαιολογημένοι φόβοι για ενδεχόμενες επικίνδυνες συνέπειες στο περιβάλλον ή την υγεία του ανθρώπου, των ζώων ή των φυτών που είναι ασύμβατες με ένα αρκετά υψηλό επίπεδο προστασίας στην Κοινότητα. Το ψήφισμα του Κοινοβουλίου καλύπτει όχι μόνο τον ορισμό και το πεδίο εφαρμογής της αρχής της προφύλαξης αλλά και την αξιολόγηση κινδύνων, τη διαχείριση κινδύνων, την κοινοποίηση κινδύνων και το βάρος της απόδειξης. Τον Ιανουάριο του 2005 το Κοινοβούλιο ενέκρινε έκθεση πρωτοβουλίας για το ευρωπαϊκό σχέδιο δράσης για το περιβάλλον και την υγεία 2004–2010. Το Κοινοβούλιο θεωρεί ότι το σχέδιο δράσης δεν είναι αρκετά φιλόδοξο και δεν προωθεί αρκετά την

---

² www.circa.europa.gr

προληπτική δράση. Επιπλέον, μπορεί να μην έχει προστιθέμενη αξία για ορισμένα κράτη μέλη όπου είναι ήδη σε εφαρμογή μια στρατηγική για το περιβάλλον και την υγεία. Επιπροσθέτως, το Κοινοβούλιο εκτιμά επί του παρόντος την ενδιάμεση αναθεώρηση του σχεδίου δράσης.

Κατά τη διάρκεια των μακρών διαπραγματεύσεων με τις υπό ένταξη χώρες, το Κοινοβούλιο διαδραμάτισε ενεργό ρόλο όσον αφορά τη διεύρυνση γενικά και τις περιβαλλοντικές συνέπειες ειδικά (εργαστήριο για τη «διεύρυνση και το περιβάλλον», Νοέμβριος 2003).

Με σκοπό να βελτιωθεί η νομοθετική βοήθεια στα μέλη, η Επιτροπή Περιβάλλοντος του ΕΚ σύναψε τρεις συμβάσεις-πλαίσια με ανεξάρτητα ερευνητικά ιδρύματα. Βάσει των όρων αυτών των συμβάσεων, η επιτροπή μπορεί να ζητεί ανεξάρτητες συμβουλές εμπειρογνομόνων για διάφορα ζητήματα που ανακύπτουν και τα οποία εμπίπτουν στον τομέα αρμοδιότητάς της.

1.2.9 Το έκτο πρόγραμμα δράσης για το περιβάλλον της Ευρωπαϊκής Κοινότητας

Οι δράσεις του σήμερα θα υπαγορεύσουν την ποιότητα του περιβάλλοντος και τη βιώσιμη οικονομική ανάπτυξη του αύριο. Η Ευρωπαϊκή Ένωση ενέκρινε το Πρόγραμμα δράσης 21» - Το συνολικό πρόγραμμα για τη βιώσιμη ανάπτυξη- κατά τη διάσκεψη που έγινε στο Ρίο ντε Τζανέιρο το 1992. Έκτοτε, η Ένωση επιδιώκει να 7 διατηρεί τη βιώσιμη ανάπτυξη στις πρώτες θέσεις του καταλόγου των πολιτικών προτεραιοτήτων της Ευρώπης και του κόσμου.

Το 6^ο Πρόγραμμα Δράσης για το Περιβάλλον, θέτει κατά τρόπο αποτελεσματικό τους περιβαλλοντικούς στόχους και προτεραιότητες που θα αποτελέσουν αναπόσπαστο τμήμα της στρατηγικής της Ευρωπαϊκής Κοινότητας για αειφόρο ανάπτυξη. Είναι σε ισχύ μετά την ολοκλήρωση του 5^{ου} Προγράμματος Δράσης. Το πρόγραμμα προβλέπει τις βασικές προτεραιότητες και στόχους της περιβαλλοντικής πολιτικής κατά τα επόμενα πέντε έως δέκα χρόνια και αναλύει τα προς λήψη μέτρα. Έκτο πρόγραμμα δράσης για το περιβάλλον

Η Ευρωπαϊκή Ένωση (ΕΕ) καθορίζει τις προτεραιότητες και τους στόχους της ευρωπαϊκής πολιτικής για το περιβάλλον για το χρονικό διάστημα μέχρι το 2010 και μετά, και περιγράφει λεπτομερώς τα μέτρα που πρέπει να ληφθούν ως συμβολή στην υλοποίηση της στρατηγικής της σε θέματα αειφόρου ανάπτυξης.

1.3 Σύνοψη

Το έκτο κοινοτικό πρόγραμμα δράσης για το περιβάλλον, με τον τίτλο «Περιβάλλον 2010 - Το μέλλον μας, η επιλογή μας», καλύπτει τη χρονική περίοδο από 22 Ιουλίου 2002 μέχρι 21 Ιουλίου 2012. Οι καταβολές του προγράμματος αυτού βρίσκονται στο πέμπτο πρόγραμμα δράσης για το περιβάλλον, το οποίο κάλυπτε τη χρονική περίοδο 1992-2000, και στην απόφαση για επανεξέταση του τελευταίου.

1.3.1 Μια στρατηγική προσέγγιση

Στην παρούσα ανακοίνωση επισημαίνεται ότι για να αντιμετωπιστούν οι σημερινές περιβαλλοντικές προκλήσεις, θα χρειαστεί να γίνει υπέρβαση της αυστηρά νομοθετικής στρατηγικής και αντικατάστασή της από μια στρατηγική προσέγγιση. Η προσέγγιση αυτή πρέπει να αξιοποιήσει διάφορα εργαλεία και μέτρα, ώστε να επηρεάσει τις αποφάσεις που λαμβάνονται από τους επιχειρηματικούς κύκλους, τους καταναλωτές, τους πολιτικούς φορείς, και τους πολίτες.

Η ανακοίνωση προτείνει πέντε πρωταρχικούς άξονες στρατηγικής δράσης:

- βελτίωση της εφαρμογής της ισχύουσας νομοθεσίας·
- ενσωμάτωση του περιβάλλοντος στις άλλες πολιτικές·
- συνεργασία με την αγορά·
- ενεργό συμμετοχή των πολιτών και αλλαγή της συμπεριφοράς τους·
- συνεκτίμηση του περιβάλλοντος στις αποφάσεις που αφορούν τη χωροταξία και χωροταξική διαχείριση.

Για κάθε άξονα προτείνονται ειδικές δράσεις.

Για να βελτιωθεί η εφαρμογή της νομοθεσίας, προτείνονται τα κάτωθι ειδικά μέτρα:

- υποστήριξη του δικτύου IMPEL (EN) και η επέκτασή του στις υπονήπιες χώρες·
- εκπόνηση εκθέσεων σχετικά με την εφαρμογή του περιβαλλοντικού δικαίου·
- γνωστοποίηση των αξιολογότερων ή και των μετριότερων αποτελεσμάτων από την εφαρμογή της περιβαλλοντικής νομοθεσίας·
- βελτίωση των προτύπων περιβαλλοντικού ελέγχου·
- καταπολέμηση του περιβαλλοντικού εγκλήματος·
- διασφάλιση της εφαρμογής με προσφυγές στο Ευρωπαϊκό Δικαστήριο.

Για να ενσωματωθεί το περιβάλλον στις άλλες πολιτικές, η ανακοίνωση προτείνει:

- τη δημιουργία συμπληρωματικών μηχανισμών ενσωμάτωσης·
- την έμπρακτη εφαρμογή των συναφών διατάξεων της Συνθήκης·
- την ανάπτυξη δεικτών για να ελέγχεται η διαδικασία της ενσωμάτωσης.

Η συνεργασία με την αγορά θα μπορούσε να αρθρώνεται γύρω από τα εξής σημεία:

- ευρύτερη εφαρμογή του κοινοτικού συστήματος περιβαλλοντικής διαχείρισης και ελέγχου (EMAS)·
- παρότρυνση των επιχειρήσεων να δημοσιεύουν τις επιδόσεις τους και να τηρούν τις περιβαλλοντικές απαιτήσεις·
- θέσπιση συστημάτων ανταμοιβής για τις επιχειρήσεις που σέβονται το περιβάλλον·
- ενθάρρυνση των αυτοδεσμευτικών συμφωνιών·
- εκπόνηση μιας ολοκληρωμένης πολιτικής προϊόντων·
- προώθηση της χρησιμοποίησης οικολογικών σημάτων και αξιολόγηση της αποτελεσματικότητάς τους·
- προαγωγή μιας πολιτικής δημόσιων συμβάσεων που θα σέβεται το περιβάλλον·
- θέσπιση νομοθεσίας για την περιβαλλοντική ευθύνη.

Για την ενεργό συμμετοχή των πολιτών και την αλλαγή της συμπεριφοράς τους, προτείνονται τα κάτωθι μέτρα:

- βοήθεια προς τους πολίτες για να μετρούν και να βελτιώνουν τις περιβαλλοντικές τους επιδόσεις·
- πληρέστερη και ποιοτικότερη ενημέρωσή τους σχετικά με το περιβάλλον.

Για τη συνεκτίμηση του περιβάλλοντος στη χωροταξία και χωροταξική διαχείριση, προτείνονται τα παρακάτω μέτρα:

- δημοσίευση ανακοίνωσης σχετικά με τη σημασία που έχει η ενσωμάτωση του περιβάλλοντος στη χωροταξία και χωροταξική διαχείριση.
- βελτιωμένη εφαρμογή της οδηγίας ως προς την αξιολόγηση των περιβαλλοντικών επιπτώσεων.
- διάχυση βέλτιστων πρακτικών και προώθηση της ανταλλαγής εμπειριών σχετικά με τον περιβαλλοντικώς αειφόρο χωροταξικό σχεδιασμό, συμπεριλαμβανομένου του πολεοδομικού σχεδιασμού.
- ενσωμάτωση του αειφόρου χωροταξικού σχεδιασμού στην περιφερειακή πολιτική της ΕΕ.
- προαγωγή των γεωργοπεριβαλλοντικών μέτρων στο πλαίσιο της κοινής γεωργικής πολιτικής.
- συμπράξεις για μια αειφόρο διαχείριση του τουρισμού.

Το έκτο πρόγραμμα δράσης για το περιβάλλον στρέφεται γύρω από τέσσερις άξονες προτεραιότητας: κλιματικές αλλαγές, βιοποικιλότητα, περιβάλλον και υγεία, αειφόρος διαχείριση των πόρων και των αποβλήτων.

1.3.2 Η αλλαγή του κλίματος

Στο έκτο πρόγραμμα δράσης η αλλαγή του κλίματος αναγνωρίζεται ως η κυριότερη πρόκληση για την επόμενη δεκαετία. Στόχος στον τομέα αυτόν είναι να μειωθούν οι εκπομπές αερίων θερμοκηπίου σε επίπεδα τέτοια ώστε να μην προκαλούνται τεχνητές μεταβολές του κλίματος στη Γη.

Βραχυπρόθεσμος στόχος της Ευρωπαϊκής Ένωσης είναι να επιτευχθούν οι στόχοι του πρωτοκόλλου του Κυότο, δηλαδή από σήμερα και με ορίζοντα το χρονικό διάστημα 2008-2012, να μειωθούν οι εκπομπές αερίων θερμοκηπίου κατά 8 % συγκριτικά με το 1990. Πιο μακροπρόθεσμα, από σήμερα μέχρι το 2020, οι εκπομπές αυτές θα πρέπει να έχουν μειωθεί κατά 20-40 %, στο πλαίσιο μιας αποτελεσματικής διεθνούς συμφωνίας.

Οι προσπάθειες της Κοινότητας για αντιμετώπιση των προκλήσεων της αλλαγής του κλίματος εντάσσονται σε διάφορες κατηγορίες μέτρων:

- ενσωμάτωση των στόχων που αφορούν την αλλαγή του κλίματος στις διάφορες κοινοτικές πολιτικές, και μάλιστα στην ενεργειακή πολιτική και στην πολιτική των μεταφορών.
- μείωση των εκπομπών αερίων θερμοκηπίου με τη λήψη ειδικών μέτρων για βελτίωση της ενεργειακής απόδοσης, ευρύτερη αξιοποίηση των ανανεώσιμων πηγών ενέργειας, προώθηση συμφωνιών με τη βιομηχανία και εξοικονόμηση ενέργειας.
- ανάπτυξη του συστήματος εμπορίας δικαιωμάτων εκπομπής ρύπων σε πανευρωπαϊκή κλίμακα.
- βελτίωση της έρευνας στο πεδίο της αλλαγής του κλίματος.
- βελτίωση της ενημέρωσης των πολιτών σχετικά με την αλλαγή του κλίματος
- διερεύνηση των ενεργειακών επιδοτήσεων και της συμβατότητάς τους με τις προκλήσεις της αλλαγής του κλίματος.
- προετοιμασία της κοινωνίας για να δεχτεί τον αντίκτυπο της αλλαγής του κλίματος.

1.3.3 Φύση και βιοποικιλότητα

Σύμφωνα με την ανακοίνωση, στόχος εδώ είναι η προστασία και αποκατάσταση της δομής και λειτουργίας των φυσικών συστημάτων, χωρίς περαιτέρω απώλεια βιοποικιλότητας στην Ευρωπαϊκή Ένωση και παγκοσμίως.

Οι δράσεις που προτείνονται για την επίτευξη του στόχου αυτού είναι οι ακόλουθες:

- εφαρμογή της περιβαλλοντικής νομοθεσίας, αναφορικά κυρίως με τους υδάτινους πόρους και του αέρα·
- επέκταση του πεδίου εφαρμογής της οδηγίας Seveso II·
- συντονισμός των δράσεων των κρατών μελών μέσω της Κοινότητας, ύστερα από ατυχήματα και φυσικές καταστροφές·
- μελέτη της προστασίας των ζώων και των φυτών από τις ιονίζουσες ακτινοβολίες·
- προστασία, διαφύλαξη και αποκατάσταση των τοπίων·
- προστασία και προώθηση της αειφόρου ανάπτυξης των δασών·
- χάραξη μιας κοινοτικής στρατηγικής για την προστασία των εδαφών·
- προστασία και αποκατάσταση των ενάλιων και παράκτιων ενδιαιτημάτων και επέκταση του δικτύου Natura 2000 σ' αυτά·
- επέκταση της σήμανσης, των ελέγχων και της ανιχνευσιμότητας των ΓΤΟ·
- ενσωμάτωση της προστασίας της φύσης και της βιοποικιλότητας στην εμπορική πολιτική και στην πολιτική αναπτυξιακής συνεργασίας·
- εκπόνηση προγραμμάτων συγκέντρωσης πληροφοριών για την προστασία της φύσης και της βιοποικιλότητας·
- υποστήριξη της έρευνας στο πεδίο της προστασίας της φύσης.

1.3.4 Περιβάλλον και υγεία

Σύμφωνα με την ανακοίνωση, στόχος εδώ είναι να επιτευχθεί μια τέτοια ποιότητα του περιβάλλοντος, ώστε η υγεία του ανθρώπου ούτε να κινδυνεύει ούτε να επηρεάζεται αρνητικά.

Στην ανακοίνωση προτείνονται:

- εντοπισμός των κινδύνων για την υγεία του ανθρώπου (συμπεριλαμβάνονται παιδιά και ηλικιωμένοι) και συνακόλουθη νομοθέτηση·
- καθορισμός προτεραιοτήτων για το περιβάλλον και την υγεία σε άλλες πολιτικές, καθώς και στη νομοθεσία για τους υδάτινους πόρους, τον αέρα, τα απόβλητα και το έδαφος·
- ενίσχυση της έρευνας για την υγεία και το περιβάλλον·
- εκπόνηση νέου συστήματος αξιολόγησης και διαχείρισης των κινδύνων από τα χημικά προϊόντα·
- απαγόρευση ή περιορισμός των πιο επικίνδυνων φυτοφαρμάκων και διασφάλιση βέλτιστων πρακτικών για τη χρησιμοποίησή τους·
- διασφάλιση της εφαρμογής της νομοθεσίας για τους υδάτινους πόρους·
- διασφάλιση της εφαρμογής των ποιοτικών προτύπων για τον ατμοσφαιρικό αέρα και χάραξη στρατηγικής για την ατμοσφαιρική ρύπανση·
- έκδοση και εφαρμογή της οδηγίας για το θόρυβο.

1.3.5 Διαχείριση των φυσικών πόρων και των αποβλήτων

Στόχος είναι να λαμβάνεται μέριμνα ώστε η κατανάλωση ανανεώσιμων και μη ανανεώσιμων πόρων να μη θέτει σε δοκιμασία το περιβάλλον· θα πρέπει γι' αυτό να διαχωρίζεται η οικονομική μεγέθυνση από τη χρήση των φυσικών πόρων, να βελτιώνεται η αποδοτικότητα των τελευταίων και να μειώνεται η παραγωγή αποβλήτων. Ειδικότερα ως προς τα απόβλητα, στόχος είναι να έχουν μειωθεί κατά 20 % μέχρι το 2010 και κατά 50 % από σήμερα μέχρι το 2050.

Προτείνεται να αναληφθεί δράση για:

- χάραξη μιας στρατηγικής για την αειφόρο διαχείριση των πόρων, με καθορισμό προτεραιοτήτων και μείωση της κατανάλωσης·
- φορολόγηση της χρησιμοποίησης των πόρων·
- κατάργηση των επιδοτήσεων που προάγουν την υπέρμετρη εκμετάλλευση των πόρων·
- ενσωμάτωση της αρχής της αποτελεσματικής χρησιμοποίησης των πόρων στο πλαίσιο της ολοκληρωμένης πολιτικής για τα προϊόντα, των συστημάτων απονομής του οικολογικού σήματος, των συστημάτων περιβαλλοντικής αξιολόγησης κ.λπ·
- χάραξη μιας στρατηγικής για την ανακύκλωση των αποβλήτων·
- βελτίωση των συστημάτων διαχείρισης αποβλήτων και επένδυση στην πρόληψη, τόσο ως προς την ποσότητα όσο και ως προς την ποιότητα, των αποβλήτων·
- ενσωμάτωση της πρόληψης (ως προς την παραγωγή αποβλήτων) στην ολοκληρωμένη πολιτική προϊόντων και στην κοινοτική στρατηγική για τα χημικά προϊόντα.

1.3.6 Οι θεματικές στρατηγικές

Το πρόγραμμα δράσης προβλέπει τη χάραξη επτά θεματικών στρατηγικών με τα εξής αντικείμενα: ατμοσφαιρική ρύπανση, θαλάσσιο περιβάλλον, αειφόρο χρήση των πόρων, πρόληψη παραγωγής αποβλήτων και ανακύκλωση, αειφόρο χρήση των φυτοφαρμάκων, προστασία του εδάφους και αστικό περιβάλλον.

Οι στρατηγικές αυτές βασίζονται περισσότερο σε μια σφαιρική κατά θέμα προσέγγιση παρά σε ορισμένους ρύπους ή τύπους οικονομικής δραστηριότητας όπως παλαιότερα· ορίζουν μακροπρόθεσμους στόχους, που βασίζονται στην αξιολόγηση των περιβαλλοντικών προβλημάτων αλλά και στην επιδίωξη συνέργειας ανάμεσα στις διάφορες στρατηγικές καθώς και με τους στόχους της στρατηγικής της Λισσαβόνας για οικονομική μεγέθυνση και δημιουργία θέσεων απασχόλησης.

Η ενσωμάτωση των περιβαλλοντικών πτυχών σε όλα τα πεδία των εξωτερικών σχέσεων της Ευρωπαϊκής Ένωσης αποτελεί στόχο του έκτου προγράμματος δράσης για το περιβάλλον, στο οποίο πρόγραμμα δράσης έχει συνεκτιμηθεί η προοπτική της διεύρυνσης της Ευρωπαϊκής Ένωσης και προτείνεται η διεξαγωγή ευρύτατης διαβούλευσης με τις υποψήφιες χώρες σχετικά με την αειφόρο ανάπτυξη, καθώς και η εγκαθίδρυση στενής συνεργασίας με τις ΜΚΟ και με τις επιχειρήσεις των χωρών αυτών. Ένθερμα συνιστάται η σύναψη διεθνών συμβάσεων για θέματα περιβάλλοντος.

Στο έκτο πρόγραμμα προτείνεται μια νέα προσέγγιση εκπόνησης περιβαλλοντικών μέτρων, κατά τρόπο ώστε τα ενδιαφερόμενα μέρη αλλά και το ευρύτερο κοινό να εμπλακούν περισσότερο στην εφαρμογή τους. Η προσέγγιση αυτή περιλαμβάνει ευρύτατο διάλογο, καθώς και τη συμμετοχή της βιομηχανίας, των ΜΚΟ και των δημόσιων αρχών. Το

πρόγραμμα θα βασιστεί περισσότερο στις επιστημονικές και οικονομικές αναλύσεις, αλλά και στους περιβαλλοντικούς δείκτες. Προς τούτο, η Επιτροπή θα συνεργαστεί στενά με τον Ευρωπαϊκό Οργανισμό Περιβάλλοντος (ΕΟΠ)³.

1.4 Στρατηγική προσέγγιση για την επίτευξη των περιβαλλοντικών στόχων

Η πολιτική για το περιβάλλον πρέπει να είναι καινοτόμος στην προσέγγισή της και να αναζητά νέους τρόπους εργασίας με ευρεία εμπλοκή της κοινωνίας. Η εφαρμογή της υφιστάμενης περιβαλλοντικής νομοθεσίας χρειάζεται να βελτιωθεί. Θα πρέπει να υπάρξει ανάληψη σοβαρής νομικής δράσης μέσω του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου σε συνδυασμό με την παροχή υποστήριξης στις βέλτιστες πρακτικές και σε μια πολιτική ενημέρωσης του κοινού με βάση το τρίπτυχο 'όνομα, φήμη και ντροπή' (αγγλιστί: name, fame, shame).

Η ένταξη των περιβαλλοντικών πτυχών στις άλλες πολιτικές πρέπει να αποκτήσει μεγαλύτερο βάθος, π.χ. όλες οι πρωτοβουλίες πολιτικής της Επιτροπής θα πρέπει να αξιολογούνται υπό το πρίσμα αυτό. Η πρόοδος θα πρέπει να μετριέται μέσω δεικτών και σημείων αναφοράς. Η συνεργασία με την αγορά μέσω των φορέων επιχειρηματικών και καταναλωτικών συμφερόντων θα συμβάλει στη δημιουργία πιο αειφόρων παραγωγικών και καταναλωτικών προτύπων. Οι επιχειρήσεις δεν θα πρέπει μόνο να υφίστανται κυρώσεις σε περιπτώσεις παραβάσεων αλλά θα πρέπει να προβλεφθούν και συστήματα επιβράβευσης της ορθής συμπεριφοράς. Οι καταναλωτές χρειάζονται χρήσιμες πληροφορίες, οι οποίες να τους επιτρέπουν να επιλέγουν φιλικά στο περιβάλλον προϊόντα, αποτελώντας έτσι ένα μοχλό καθοδήγησης της αγοράς. Οι κρατικές επιδοτήσεις θα πρέπει να προάγουν φιλικές στο περιβάλλον πρακτικές. Οι επιχειρήσεις πρέπει να ενθαρρύνονται να καινοτομούν, εκμεταλλευόμενες π.χ. τις ευκαιρίες που προσφέρονται από τη χρήση, ανάπτυξη και διάδοση καθαρών τεχνολογιών.

Κάθε πολίτης λαμβάνει καθημερινώς αποφάσεις, οι οποίες επιδρούν άμεσα ή έμμεσα στο περιβάλλον. Η ύπαρξη καλύτερων ποιοτικώς και ευκόλως προσβάσιμων πληροφοριών για το περιβάλλον και για πρακτικά θέματα θα βοηθήσει στο θέμα της διαμόρφωσης γνώμης και στη λήψη, επομένως, αποφάσεων. Οι αποφάσεις για το σχεδιασμό και τη διαχείριση της χρήσης της στα κράτη μέλη μπορεί να έχουν μεγάλη επίδραση στο περιβάλλον, οδηγώντας σε κατάτμηση της υπαίθρου και σε πιέσεις στις αστικές περιοχές και στις ακτές. Η Κοινότητα μπορεί να παράσχει υποστήριξη προωθώντας το θέμα της βέλτιστης πρακτικής και μέσω των διαρθρωτικών ταμείων. Οι προσεγγίσεις αυτές πρέπει να εφαρμοστούν σε όλο το φάσμα των περιβαλλοντικών θεμάτων. Επιπλέον, ιδιαίτερη προσοχή πρέπει να δοθεί σε τέσσερις τομείς προτεραιότητας για δράση. Αντικειμενικός στόχος - να σταθεροποιηθούν οι ατμοσφαιρικές συγκεντρώσεις των αερίων του θερμοκηπίου σε επίπεδα τέτοια που να μην προκαλούν αφύσικες μεταβολές στο κλίμα της γης.

Η γνώμη των επιστημόνων είναι ότι συμβαίνει πράγματι μια αλλαγή του κλίματος και ότι την αύξηση των συγκεντρώσεων των αερίων του θερμοκηπίου, τα οποία είναι η αιτία του προβλήματος, την προκαλεί η ανθρώπινη δραστηριότητα. Η βασική προτεραιότητα του 6^{ου} προγράμματος θα είναι η επικύρωση και εφαρμογή του Πρωτοκόλλου του Κυότο για μείωση των εκπομπών των αερίων του θερμοκηπίου κατά 8% σε σχέση με τα επίπεδα του 1990 μέχρι το 2008-12. Αυτό πρέπει να θεωρηθεί ως ένα πρώτο βήμα προς το μακροπρόθεσμο στόχο της μείωσης κατά 70%.

---

³ www.espa.gr

Αντικειμενικός στόχος - να προστατευθεί και να αποκατασταθεί η λειτουργία των φυσικών συστημάτων και να σταματήσει η απώλεια βιοποικιλότητας στην Ευρωπαϊκή Ένωση και στον κόσμο, καθώς και να προστατευθούν τα εδάφη από τη διάβρωση και τη ρύπανση. Η ύπαρξη υγιών και ισορροπημένων φυσικών συστημάτων αποτελεί ουσιώδη παράγοντα στήριξης της ζωής και της λειτουργίας της κοινωνίας. Χρειάζεται να αντιμετωπιστούν οι πιέσεις από τη ρύπανση, τη μη αειφόρο χρήση της γης και της θάλασσας και οι κίνδυνοι για τη βιοποικιλότητα. Κλειδί αντιμετώπισης της απειλής της ρύπανσης είναι η πλήρης εφαρμογή της νομοθεσίας για το περιβάλλον. Πολύτιμες περιβαλλοντικές περιοχές θα πρέπει να προστατευθούν από το κοινοτικό πρόγραμμα Natura 2000, το οποίο πρέπει να εφαρμοστεί πλήρως. Η επέκταση της προστασίας στην ευρύτερη ύπαιθρο απαιτεί μια πλέον εις βάθος και αποτελεσματική ένταξη της διάστασης του περιβάλλοντος και της βιοποικιλότητας στις πολιτικές για τη γεωργία, το τοπίο, τα δάση και τη θάλασσα, σε συνδυασμό με νέες πρωτοβουλίες, π.χ. την ανάπτυξη μιας στρατηγικής για τα εδάφη της Ευρώπης. Μεγαλύτερη προσοχή πρέπει να δοθεί στην προστασία του θαλάσσιου περιβάλλοντος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

ΣΥΣΤΗΜΑΤΑ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΙΚΗΣ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ ΓΙΑ ΤΙΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΙΣ

(Στο 2^ο Κεφάλαιο θα αναφερθούμε εκτενώς στην έννοια του Συστήματος Περιβάλλοντος Διαχείρισης και στον τρόπο που χρησιμοποιούνται από τις επιχειρήσεις)

2.1 Σύστημα περιβαλλοντικής διαχείρισης

Ένα Σύστημα Περιβαλλοντικής Διαχείρισης (ΣΠΔ) είναι ένα δομημένο πλαίσιο διαχείρισης το οποίο σχεδιάζεται για να βοηθήσει μια επιχείρηση ώστε να μειώσει την επίδραση της στο περιβάλλον χρησιμοποιώντας διάφορες επιχειρηματικές πρακτικές.

Επειδή τα ΣΠΔ διαφέρουν αρκετά ως προς την ποιότητα και το πεδίο τους, έχουν αναπτυχθεί διάφορα εθελοντικά πρότυπα, τα οποία μπορούν να αναγνωριστούν σε Εθνικό, Ευρωπαϊκό και Διεθνές Επίπεδο. Επομένως κάθε επιχείρηση μπορεί να εναρμονίσει το ΣΠΔ που διαθέτει επιλέγοντας ένα από τα παρακάτω πρότυπα:

- ISO 14001 - Διεθνές Πρότυπο
- Οικολογική Διαχείριση και Οικολογικός Έλεγχος (EMAS) - Ευρωπαϊκό Πρότυπο
- BS 8555 - Βρετανικό Πρότυπο καθοδήγησης για την σταδιακή εφαρμογή των προτύπων ISO 14001 και EMAS

Αρκετές επιχειρήσεις θεωρούν ότι είναι αρκετά σημαντικό να διαθέτουν καλή περιβαλλοντική επίδοση. Ένα σημαντικό πλεονέκτημα των συστημάτων περιβαλλοντικής διαχείρισης είναι ότι προωθούν τη συνεχή βελτίωση και ενθάρρυνση των διάφορων οργανισμών-φορέων για συνεχή επαναξιολόγηση των περιβαλλοντικών τους επιδόσεων κατά την εφαρμογή των επιχειρηματικών τους πρακτικών. Η εφαρμογή ενός δομημένου ΣΠΔ δεν πρέπει να αποτελεί καταναγκαστικό μέτρο σε μια επιχείρηση, αλλά ουσιαστικά πρέπει να είναι ένας μηχανισμός για την βελτίωση της περιβαλλοντικής επίδοσης μίας επιχείρησης⁴.

- Οικονομικά οφέλη. Υπάρχουν τρεις τρόποι όπου η ανάπτυξη και η πιστοποίηση ενός ΣΠΔ μπορούν να οδηγήσουν σε μείωση του κόστους. Ο πρώτος τρόπος είναι μέσω της βελτίωσης των μέτρων απόδοσης, τα οποία μπορούν να εφαρμοστούν μόνο όταν οι επιχειρηματικές πρακτικές αναθεωρούνται συστηματικά και αξιολογούνται σύμφωνα με τις απαιτήσεις του ΣΠΔ. Ο δεύτερος τρόπος εξοικονόμησης χρημάτων μπορεί να προέλθει από τους μειωμένους περιβαλλοντικούς φόρους και τις μειωμένες ρυθμιστικές δαπάνες όταν φυσικά πιστοποιηθείτε με ένα ΣΠΔ. Τέλος, ένα ΣΠΔ μπορεί να μειώσει τις ασφαλιστικές δαπάνες επειδή με την πιστοποίηση σε ένα από τα ΣΠΔ, η επιχείρησή σας εφαρμόζει σωστά την περιβαλλοντική διαχείρισή και έχετε λάβει μέτρα για την μείωση των σχετικών κινδύνων.
- Ένα ΣΠΔ αποτελεί μία καλή ευκαιρία για μάρκετινγκ.
- Συμμόρφωση με τις τρέχουσες και μελλοντικές απαιτήσεις της νομοθεσίας. Ένα σημαντικό στοιχείο ενός ΣΠΔ είναι ότι η επιχείρησή σας εφαρμόζει την τρέχουσα περιβαλλοντική νομοθεσία και ότι το ΣΠΔ εξασφαλίζει συμμόρφωση ακόμα κι αν εισάγονται κάποιες αλλαγές στην περιβαλλοντική νομοθεσία. Το ΣΠΔ ελαχιστοποιεί τα πρόστιμα, τους φόρους, τις ποινικές διώξεις, και βοηθάει την εταιρία να προβλέψει την εξέλιξη της περιβαλλοντικής νομοθεσίας και να προσαρμοστεί σε αυτήν με έναν πιο αργό ρυθμό.

Το κόστος για την ανάπτυξη και εφαρμογή ενός ΣΠΔ μπορεί να διαφέρει σημαντικά και εξαρτάται με το κόστος των επενδύσεων που μπορεί να κάνει μία επιχείρηση (αναβάθμιση εξοπλισμού, κατάρτιση προσωπικού, κ.λ.π.) καθώς και από τον βαθμό της επιδιωκόμενης εξωτερικής υποστήριξης. Η πιστοποίηση σε ένα από τα παραπάνω πρότυπα περιλαμβάνει επίσης και το κόστος εγγραφής στο συγκεκριμένο πρότυπο.

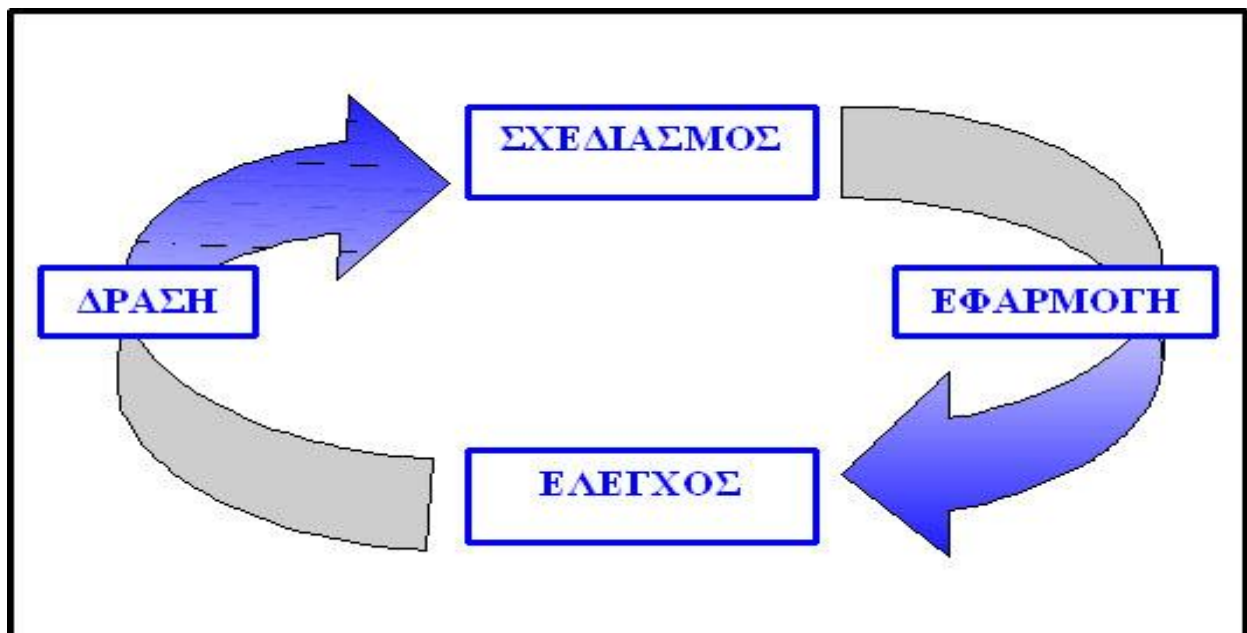
---

⁴ www.europa.eu.gr

2.2 Χρόνος και ανθρώπινο δυναμικό

Ο χρόνος και το ανθρώπινο δυναμικό είναι οι πιο σημαντικοί παράγοντες ακόμα και από τις οικονομικές δαπάνες, επειδή η υποχρέωση για την ανάπτυξη και την επιτυχή εφαρμογή ενός ΣΠΔ από όλο το προσωπικό της εταιρίας σας είναι ζωτικής σημασίας. Ακόμα κι αν επιλέξετε να μισθώσετε έναν εξωτερικό σύμβουλο για να αναπτύξει ένα ΣΠΔ και να καθοδηγήσει την εφαρμογή του, είναι πολύ δύσκολο το ΣΠΔ να υιοθετηθεί με επιτυχία και να διατηρηθεί χωρίς την πλήρη υποστήριξη από τους υπαλλήλους της εταιρίας σας.

Ο πυρήνας ενός οποιουδήποτε ΣΠΔ ουσιαστικά είναι ένας κύκλος συνεχούς βελτίωσης. Ο πυρήνας αυτός είναι γνωστός και ως κύκλος «Σχεδιασμός-Εφαρμογή-Έλεγχος-Δράση» που παρουσιάζεται κατωτέρω:

Ο παραπάνω κύκλος αντιπροσωπεύει τη δυναμική ποιότητα που πρέπει να έχει ένα καλό ΣΠΔ και αποτελεί το βασικό πλαίσιο των προτύπων ISO 14001 και EMAS. Κάθε φάση έχει και ένα αριθμό από διάφορα στοιχεία. Ο αριθμός και ο τύπος αυτών των στοιχείων εξαρτάται από τι θεωρεί ως κατάλληλο η κάθε επιχείρηση. Ωστόσο, εάν ένα ΣΠΔ είναι πιστοποιημένο σε ένα από τα παραπάνω πρότυπα, τα στοιχεία αυτά θα πρέπει να προσαρμοστούν ανάλογα με τις προδιαγραφές που περιγράφονται από τα συγκεκριμένα σχήματα⁵.

Παρακάτω παρουσιάζονται τα βασικά στοιχεία που απαιτούνται κατά τον «Σχεδιασμό-Εφαρμογή-Έλεγχος-Δράση» για την πιστοποίηση με το πρότυπο EMAS:

1^η Φάση «Σχεδιασμός»

- Ανάπτυξη/Αναθεώρηση Περιβαλλοντικής Πολιτικής
- Προσδιορισμός περιβαλλοντικών επιδράσεων

⁵ ΚΑΡΒΟΥΝΗΣ, Σ. ΚΑΙ ΓΕΩΡΓΑΚΕΛΛΟΣ, Δ.: «Διαχείριση του Περιβάλλοντος : Επιχειρήσεις και βιώσιμη Ανάπτυξη», Εκδόσεις Σταμούλη,σελίδα 20, Αθήνα 2003

- Προσδιορισμός των τομέων που απαιτείται νομική συμμόρφωση
- Καθορισμός των στόχων
- Περιγραφή των μεθόδων για την επίτευξη των στόχων

2^η Φάση «Εφαρμογή»

- Εφαρμογή ενός ΣΠΔ

3^η Φάση «Έλεγχος»

- Αναθεώρηση της φάσης εφαρμογής μετά από έλεγχο
- Ανάπτυξη και εισαγωγή διορθωτικών ενεργειών
- Ενημέρωση των περιβαλλοντικών αρχείων

-

4^η Φάση «Δράση»

- Εφαρμογή διορθωτικών ενεργειών και εισαγωγή αλλαγών στην φάση «Ελέγχου»
- Δημιουργία περιβαλλοντικής δήλωσης Αναθεώρηση της περιβαλλοντικής πολιτικής (πίσω στην φάση «Σχεδιασμού»).

2.3 Στόχοι

Η πιστοποίηση της πολυλειτουργικής αιφορικής διαχείρισης των επιχειρήσεων έχει τους γενικά παρακάτω συγκεκριμένους στόχους:

- Αύξηση της ανταγωνιστικότητας των προϊόντων ή/και υπηρεσιών που προσφέρει η Επιχείρηση
- Ευκολότερη διείσδυση σε νέες αγορές
- Βελτίωση της ποιότητας των παραγόμενων προϊόντων ή/και υπηρεσιών
- Μείωση της χρήσης ενέργειας
- Ορθολογική χρήση των υπολειμμάτων της παραγωγικής διαδικασίας
- Προστασία των οικοσυστημάτων όπου δραστηριοποιούνται οι επιχειρήσεις ή επιχείρηση που πιστοποιείται
- Συνεχή βελτίωση της διαχείρισης των φυσικών πόρων

- Διαχείριση των πόρων, υλών κτλ όχι σε δυσαρμονία και με διεθνή πρότυπα διαχείρισης
- Συμμόρφωση με την εθνική και κοινοτική περιβαλλοντική νομοθεσία
- Ανάπτυξη της κουλτούρας της περιβαλλοντικής διαχείρισης
- Περιβαλλοντική ευαισθητοποίηση του τοπικού πληθυσμού
- Βελτίωση σχέσεων μεταξύ εργαζομένων και φορέα διαχείρισης
- Ανάπτυξη ομαδικότητας
- Βελτίωση της εσωτερικής οργάνωσης και λειτουργίας

2.4 Ορισμος πιστοποίησης

Σε μία μελέτη του 1993, η EPA, Environmental Protection Agency των ΗΠΑ, ορίζει την πιστοποίηση ως περιβαλλοντική σήμανση, ή «οικολογική σήμανση». Διασφαλίζεται με αυτόν τον τρόπο ότι ένα προϊόν ή ένα διαχειριστικό σύστημα συμμορφώνεται με ορισμένα κριτήρια που σκοπό έχουν την προστασία του περιβάλλοντος. Κάτι τέτοιο περιλαμβάνει την αξιολόγηση του προϊόντος ή του συστήματος διαχείρισης από έναν ανεξάρτητο φορέα πιστοποίησης. Έπειτα, προσαρτάται επάνω στο προϊόν πινακίδα, ή σφραγίδα ή ειδικό σήμα, μπροστά ή και στο πίσω μέρος της συσκευασίας εφόσον υπάρχει τέτοια, και το οποίο χρησιμεύει στην αναγνώρισή του από τους καταναλωτές.

Ο αντικειμενικός σκοπός της πιστοποίησης είναι να συνδέσει τον ενημερωμένο καταναλωτή με τα προϊόντα που παράγονται με τρόπο φιλικό προς το περιβάλλον και σεβασμό στο κοινωνικό σύνολο. Γιατί όμως να υφίσταται αυτή η πιστοποίηση; Τα τελευταία χρόνια, η περιβαλλοντική σκέψη έχει ενσωματωθεί στην παραγωγή πολλών ειδών καταναλωτικών αγαθών και οι ισχυρισμοί των παραγωγών, ότι τα προϊόντα τους δεν βλάπτουν το περιβάλλον και το όζον ή ότι προστατεύουν είδη της πανίδας που κινδυνεύουν να εξαφανιστούν, ότι είναι ανακυκλώσιμα ή φτιαγμένα από ανακυκλώσιμα υλικά, έχουν χρησιμοποιηθεί για την προώθησή των ανάλογων προϊόντων σε ολοένα και μεγαλύτερο αριθμό καταναλωτών, οι οποίοι κατόπιν προσωπικής τους επιλογής, ενδέχεται να επιλέξουν αυτά που βλάπτουν λιγότερο το φυσικό περιβάλλον. Η Ομοσπονδιακή Επιτροπή Εμπορίου (Federal Trade Commission, FTC) των ΗΠΑ ρυθμίζει τις διαφημιστικές πρακτικές σχετικά με τους εν λόγω «πράσινους» ισχυρισμούς. Από τη στιγμή όμως που ούτε ο καταναλωτής αλλά ούτε ο λιανοπωλητής είναι σε θέση να γνωρίζουν ποιοι ισχυρισμοί είναι έγκυροι και ποιοι όχι, οι λιανοπωλητές συχνά καταφεύγουν σε ανεξάρτητα εργαστήρια ή άλλους οργανισμούς, όπως τα «Scientific Certification 16 Systems», οι οποίοι ερευνούν κάθε σχετικό ισχυρισμό, όποιο προϊόν κι αν αυτός αφορά.

2.5 Πρότυπο Περιβαλλοντικής Διαχείρισης ISO 14000

Τα Διεθνή Πρότυπα Τυποποίησης ISO 14001 δημοσιεύθηκαν τον Σεπτέμβριο του 1996 από το Διεθνή Οργανισμό Τυποποίησης (ISO). Είναι μία από τις σειρές προτύπων περιβαλλοντικής διαχείρισης, γνωστές ως σειρές ISO 14000. Το σχήμα 1 παρουσιάζει με σχηματική μορφή τη σχέση μεταξύ των προτύπων της σειράς του ISO 14000. Η φιλοσοφία της οργάνωσης είναι ότι το περιβαλλοντικό σύστημα διαχείρισης ενός οργανισμού είναι κεντρικής σπουδαιότητας και ότι τα άλλα πρότυπα προορίζονται να υποστηρίξουν συγκεκριμένα μόνο στοιχεία της περιβαλλοντολογικής πολιτικής και διοικητικής οργάνωσης του οργανισμού.

Η σειρά ISO 14000 δεν συγκρούεται με καμία εθνική περιβαλλοντική νομοθεσία. Ο καθορισμός των οριακών τιμών και των επιπέδων απόδοσης παραμένει δικαίωμα (των εθνικών) κυβερνητικών αρχών. Η σειρά ISO 14000 παρέχει στις εταιρείες τα διαχειριστικά εκείνα εργαλεία ώστε να μπορούν να ελέγχουν εκείνες τις δράσεις και διαδικασίες που σχετίζονται με το περιβάλλον⁶.

Η σειρά προτύπων ISO 14001 καθορίζει τις απαιτήσεις για ένα Σύστημα Διαχείρισης Περιβάλλοντος (Environmental Management System, EMAS). Αυτό το πρότυπο παρέχει την βάση για την πιστοποίηση EMAS ενός οποιουδήποτε οργανισμού. Ένα ISO 14001 - επικυρωμένο EMAS (Σύστημα Περιβαλλοντικής Διαχείρισης), παρέχει εμπιστοσύνη σε εξωτερικούς εταίρους, ότι ο πιστοποιημένος οργανισμός ελέγχει τα κρίσιμα σημεία των παραγωγικών και λειτουργικών του διαδικασιών, συμμορφώνεται με το σύνολο της σχετικής περιβαλλοντικής νομοθεσίας και τους σχετικούς Κανονισμούς, και βελτιώνει συνεχώς την περιβαλλοντική απόδοσή του. Εφεξής, ένα επικυρωμένο EMAS παρέχει μια σημαντική βάση επικοινωνίας με άλλες επιχειρήσεις, με την κυβέρνηση και τους οικονομικούς φορείς, καθώς επίσης και με το ευρύ κοινό, τους απλούς ανθρώπους και τις περιβαλλοντικές ομάδες. Σε όλες αυτές τις περιπτώσεις, η πιστοποίηση παρέχει πληροφορίες για την ικανότητα του οργανισμού να ελέγχει και να βελτιώνει τα κρίσιμα περιβαλλοντικά σημεία του, και να επιτυγχάνει τους περιβαλλοντικούς στόχους που έχει θέσει.

Τα βασικά στοιχεία του ISO 14001 EMAS είναι:

- Η δεδομένη περιβαλλοντική πολιτική του πιστοποιούμενου οργανισμού και οι απαραίτητες προδιαγραφές που θα πρέπει να τηρούνται από αυτόν, ώστε να επιτευχθεί η υλοποίηση των στόχων που τίθενται μέσω σχεδίων και των περιβαλλοντικών προγραμμάτων.
- Η ανάλυση των περιβαλλοντικών κρίσιμων σημείων του οργανισμού (συμπεριλαμβανομένων των διαδικασιών, προϊόντων και υπηρεσιών του, όπως επίσης και των αγαθών και υπηρεσιών που χρησιμοποιούνται από τον οργανισμό)
- Η εφαρμογή και οργάνωση των διαδικασιών ώστε να ελέγχονται και να βελτιώνονται οι λειτουργικές δραστηριότητες που είναι περιβαλλοντικά κρίσιμες (συμπεριλαμβανομένων των προϊόντων και των υπηρεσιών ενός οργανισμού) _ Ο έλεγχος, ή μέτρηση και οι διορθωτικές ενέργειες ώστε να εξασφαλιστεί ότι θα επιτευχθούν οι αντικειμενικοί στόχοι και σκοποί του προγράμματος _ Η διεξαγωγή ελέγχων ώστε να επιβεβαιώνεται η ορθή λειτουργία του EMAS καθώς και η επανεξέταση των περιοδικών απολογισμών, ώστε να εντοπίζονται πιθανές αλλαγές στην πολιτική ή τους αντικειμενικούς στόχους που πρέπει να εξασφαλίζουν την καταλληλότητα και την αποτελεσματικότητα του EMAS.
- Συνεχής βελτίωση της γενικής περιβαλλοντικής απόδοσης / επίδοσης _ πρόληψη της ρύπανσης Επιπλέον, όλοι οι στόχοι και οι προδιαγραφές που θέτει η περιβαλλοντική πολιτική που εφαρμόζεται στα πλαίσια του ISO 14001, πρέπει να ανταποκρίνονται και να προσαρμόζονται στους λεπτομερείς στόχους του οργανισμού και να σκοπεύουν στον έλεγχο και τη βελτίωση των κρίσιμων περιβαλλοντικά σημείων σε σχέση με τις διαδικασίες, τα προϊόντα και της υπηρεσίες του οργανισμού.

---

⁶ www.isoqar.gr

- Μια σημαντική αρχή του ISO 14001 είναι να μην θεσπίζει απόλυτες περιβαλλοντικές απαιτήσεις. Με αυτόν τον τρόπο ο οργανισμός λειτουργεί αυτόνομα, και λαμβάνοντας υπόψη του τις τρεις προαναφερθείσες προδιαγραφές, πρέπει να διαμορφώσει τη δική του περιβαλλοντική πολιτική, να καθορίσει τους δικούς του αντικειμενικούς στόχους και να ορίσει το βαθμό συμμετοχής του στις παραπάνω περιβαλλοντικές ενέργειες. Το γεγονός αυτό, οι σκεπτικιστές το βλέπουν σαν μειονέκτημα του ISO 14001. Οι υποστηρικτές όμως του προτύπου το θεωρούν ως το πλεονέκτημα του: το ISO 14001 παρέχει ένα εργαλείο διαχείρισης για να επιτευχθούν εκείνοι οι περιβαλλοντικοί στόχοι που είναι σχετικοί με τις διαδικασίες, τα προϊόντα και τις υπηρεσίες του κάθε οργανισμού και είναι σύμφωνοι με το υφιστάμενο νομοθετικό πλαίσιο, και μπορεί να προσαρμόζεται στις επιδιώξεις των ενδιαφερόμενων μερών σχετικά με αυτό το ζήτημα.

Επομένως, το ISO 14001 πραγματικά είναι ένα Σύστημα Διαχείρισης Προτύπων, εφαρμόσιμο παγκοσμίως, με εξαιρετική ευελιξία και ικανότητα προσαρμογής στις τοπικές και περιφερειακές συνθήκες και περιστάσεις. Το ISO 14001 διευκρινίζει τις απαιτήσεις για την εφαρμογή ενός περιβαλλοντικού συστήματος διαχείρισης που, εάν εφαρμοστεί ορθά και διατηρηθεί, εξασφαλίζει την επιτυχία μίας καθορισμένης περιβαλλοντικής πολιτικής, ότι δηλαδή, η διαχείριση των 21 κρίσιμων περιβαλλοντικά σημείων βελτιώνεται συνεχώς μέχρι να φτάσει στο σημείο, στο οποίο η περιβαλλοντική λειτουργία του οργανισμού θα ανταποκρίνεται πλήρως στην περιβαλλοντική πολιτική του.

2.6 EMAS

Το Σύστημα Οικολογικής Διαχείρισης και Ελέγχου (EMAS) είναι ένας μηχανισμός της Ευρωπαϊκής Ένωσης μέσω του οποίου αναγνωρίζονται οι οργανισμοί εκείνοι που βελτιώνουν τις περιβαλλοντικές τους επιδόσεις σε διαρκή βάση. Η συμμετοχή στο EMAS είναι εθελοντική. Το Σύστημα βασίζεται στον Κανονισμό (ΕΚ) 761/2001 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου⁷.

Στόχοι του EMAS είναι:

- η προώθηση της συνεχούς βελτίωσης των περιβαλλοντικών επιδόσεων όλων των οργανισμών που εδρεύουν στην Ευρώπη, δημοσίων και ιδιωτικών
- η αναγνώριση των οργανισμών εκείνων που έχουν υιοθετήσει συστήματα περιβαλλοντικής διαχείρισης και έχουν φροντίσει και για την εξωτερική πιστοποίησή τους και
- η γνωστοποίηση της περιβαλλοντικής προόδου των οργανισμών αυτών στο ευρύτερο κοινό τόσο για επιβράβευση των ιδίων όσο και για την ενθάρρυνση και άλλων να ακολουθήσουν στον ίδιο δρόμο Η συμμετοχή στο EMAS επιβεβαιώνεται με τη χρήση του λογότυπου του EMAS.

2.6.1 Διαδικασία συμμετοχής και διατήρηση καταχώρησης στο EMAS

Σε περίπτωση που ένας οργανισμός επιθυμεί να συμμετάσχει στο σύστημα EMAS θα πρέπει να ακολουθήσει την ακόλουθη διαδικασία:

1. Να βεβαιωθεί ότι ο χώρος δραστηριοτήτων του οργανισμού είναι κατάλληλος για την εφαρμογή του EMAS.

⁷ www.wikipedia.gr

2. Να ακολουθήσει τα «Βήματα» του EMAS, όπως περιγράφονται στη συνέχεια
3. Να θεσπίσει Περιβαλλοντική Πολιτική, η οποία Θα προβλέπει συμμόρφωση με όλες τις σχετικές νομοθετικές ρυθμίσεις που αφορούν το περιβάλλον και συνεχή βελτίωση των περιβαλλοντικών του επιδόσεων.
4. Να πραγματοποιήσει Περιβαλλοντική Ανάλυση του Χώρου Δραστηριοτήτων.
5. Να υιοθετήσει Περιβαλλοντικό Πρόγραμμα που θα θέτει ποσοτικούς στόχους με βάση τα αποτελέσματα της ανάλυσης.
6. Να εισάγει Σύστημα Περιβαλλοντικής Διαχείρισης ή να βελτιώσει το ήδη υπάρχον, έτσι ώστε να συμμορφώνεται με το περιβαλλοντικό πρόγραμμα και την πολιτική της επιχείρησης.
7. Να διενεργεί ή να αναθέτει σε άλλους να διενεργούν Περιβαλλοντικούς Ελέγχους στο χώρο δραστηριοτήτων, ώστε να υπάρχει διαρκής ενημέρωση για την πρόοδο του προγράμματος.
8. Να συντάσσει Περιβαλλοντική Δήλωση για κάθε ελεγχόμενο χώρο δραστηριοτήτων, η οποία θα είναι σαφής και περιεκτική και θα περιγράφει την πρόοδο με απλό τρόπο ώστε να είναι κατανοητή από το ευρύ κοινό.
9. Να φροντίσει για την πιστοποίηση της πολιτικής, του προγράμματος, του συστήματος διαχείρισης, της ανάλυσης, των ελέγχων και την επικύρωση της δήλωσης από ανεξάρτητο διαπιστευμένο επαληθευτή περιβάλλοντος.
10. Να απευθυνθεί στο Αρμόδιο Φορέα για την καταχώρηση στο Μητρώο EMAS.

Για το σκοπό αυτό οφείλει να υποβάλλει φάκελο με την επικυρωμένη περιβαλλοντική δήλωση. Μετά την πρώτη επαλήθευση του συστήματος περιβαλλοντικής διαχείρισης ενός οργανισμού, ο Κανονισμός του EMAS υποχρεώνει τον επαληθευτή, σε συμφωνία με τον οργανισμό ή την επιχείρηση, να καταρτίζει και να συνομολογεί ένα πρόγραμμα επαλήθευσης για χρονικό διάστημα που δεν θα υπερβαίνει τους 36 μήνες. Μετά την πρώτη επικύρωση της περιβαλλοντικής δήλωσης, το EMAS απαιτεί επίσης οι πληροφορίες να ενημερώνονται ετησίως και οποιεσδήποτε αλλαγές να επικυρώνονται ετησίως.

Παρεκκλίσεις από την ετήσια απαίτηση επικύρωσης των περιβαλλοντικών πληροφοριών, επιτρέπονται στις περιπτώσεις μικρών οργανισμών και επιχειρήσεων και εφόσον δεν γίνονται σημαντικές λειτουργικές αλλαγές στο σύστημα περιβαλλοντικής διαχείρισης. Στις περιπτώσεις αυτές όπου δεν πραγματοποιείται 25 ετησίως η ανανέωση και επικύρωση της περιβαλλοντικής δήλωσης, τότε η περιβαλλοντική δήλωση θα πρέπει να ανανεωθεί και να επικυρωθεί εντός χρονικού διαστήματος που δεν θα υπερβαίνει τα 3 χρόνια από την τελευταία επικύρωσή της. Περισσότερες σχετικές πληροφορίες δίνονται στις Κατευθύνσεις που έχουν υιοθετηθεί από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή για τη Συχνότητα Επαληθεύσεων, Επικυρώσεων και Ελέγχων.

2.7 Κίνητρα και εμπόδια για την εφαρμογή Συστήματος Περιβαλλοντικής Διαχείρισης (ΣΠΔ) στις μικρομεσαίες επιχειρήσεις.

Δύο σημαντικά προβλήματα χαρακτηρίζουν την εποχή της αβεβαιότητας που διανύουμε. Η παγκόσμια οικονομική ύφεση και η υποβάθμιση του φυσικού περιβάλλοντος. Το τελευταίο,

που έχει ως κυριότερη συνέπεια την επαπειλούμενη κλιματική αλλαγή, έχει φέρει τα περιβαλλοντικά θέματα στο προσκήνιο του κοινωνικού και οικονομικού ενδιαφέροντος.

Ωστόσο, μέχρι σήμερα, τα οφέλη των περιβαλλοντικά υπεύθυνων πρακτικών πρωτίστως έχουν αναγνωριστεί από τις μεγάλες επιχειρήσεις. Παρά το γεγονός ότι οι μικρές και μεσαίες επιχειρήσεις (ΜΜΕ) αποτελούν ένα πολύ μεγάλο ποσοστό του συνολικού ιδιωτικού τομέα και συνεπώς είναι πολύ σημαντικές για την οικονομία της κάθε χώρας, πολύ λίγη προσοχή έχει δοθεί από τους νομοθέτες σε ότι αφορά τις περιβαλλοντικές επιπτώσεις τους. Στην Ελλάδα, όπως και σε πολλές άλλες χώρες, υπάρχει πολύ χαμηλότερη διάδοση των συστημάτων περιβαλλοντικής διαχείρισης στις μικρές επιχειρήσεις από ό,τι στις μεγαλύτερες, ενώ ο αριθμός των ΜΜΕ που διαθέτουν πιστοποίηση ISO 14001 ή EMAS είναι ακόμη αξιοσημείωτα μικρός. Κατά συνέπεια, δεδομένου ότι οι ΜΜΕ διαδραματίζουν ζωτικό ρόλο στη διαχείριση των περιορισμένων φυσικών πόρων, κάποιες προσπάθειες θα πρέπει να γίνουν ώστε να αλλάξουν τις επιχειρηματικές πρακτικές τους, είτε μέσω της παροχής οικονομικών κινήτρων και ευκαιριών, είτε με τη δημιουργία δικτύων και φόρουμ για την ανταλλαγή πληροφοριών και εμπειριών και την παροχή τεχνικής υποστήριξης και εκπαίδευσης.

Βασικό κίνητρο για να οδηγηθεί μία μικρομεσαία επιχείρηση στην υιοθέτηση ενός εθελοντικού προγράμματος περιβαλλοντικής διαχείρισης είναι η επιθυμία της διοίκησης να βελτιώσει την εικόνα της εταιρείας προβάλλοντας το φιλοπεριβαλλοντικό και κοινωνικό της πρόσωπο (Εταιρική Κοινωνική Ευθύνη) με σκοπό την προσέλκυση νέων πελατών οι οποίοι επιθυμούν να συνδυάσουν την ικανοποίηση των αναγκών τους με την προστασία του περιβάλλοντος. Επιπλέον κίνητρο αποτελεί η ανάγκη συμμόρφωσης με την περιβαλλοντική νομοθεσία για την αποφυγή του κινδύνου επιβολής χρηματικών και διοικητικών ποινών και προστίμων σε περίπτωση που δεν τηρούνται οι όροι και οι κανόνες που επιβάλλονται από τον νόμο για την προστασία του περιβάλλοντος. Επιπρόσθετο κίνητρο αποτελεί και η μείωση των λειτουργικών εξόδων της μέσω της ενεργειακής εξοικονόμησης, πχ η εγκατάσταση φωτοβολταϊκών συστημάτων, η ανακύκλωση των πρώτων υλών και η απόκτηση ανταγωνιστικού πλεονεκτήματος.

Από την άλλη, οι δυσκολίες που συνήθως αντιμετωπίζουν οι μικρές και μεσαίες επιχειρήσεις στην προσπάθειά τους να εφαρμόσουν ένα σύστημα περιβαλλοντικής διαχείρισης, οφείλονται στο γεγονός ότι λόγω του μικρού τους μεγέθους δεν διαθέτουν τους απαιτούμενους πόρους σε χρόνο, χρήμα και ανθρώπινο δυναμικό, έμπειρο και πρόθυμο να ασχοληθεί με αυτά τα ζητήματα. Επιπλέον, η πίεση που τους ασκείται από την νομοθεσία και τα ενδιαφερόμενα μέρη δεν είναι επαρκής, αφού συχνά η κουλτούρα πολλών εργαζομένων είναι αδιάφορη προς το περιβάλλον, και οι ίδιες οι εταιρείες δεν γνωρίζουν τα πιθανά οφέλη που μπορούν να αποκομίσουν από την εφαρμογή φιλοπεριβαλλοντικών πρακτικών.

Δεδομένης της έλλειψης επαρκών πόρων για τον σχεδιασμό και την εφαρμογή συστήματος περιβαλλοντικής διαχείρισης, η οικονομική υποστήριξη είναι πρώτη σε σπουδαιότητα ενέργεια για την ενίσχυση των ΜΜΕ προς την κατεύθυνση αυτή. Διότι ακόμη και αν οι ΜΜΕ συνειδητοποιήσουν ότι υιοθέτηση ενός τέτοιου συστήματος μπορεί να τους αποφέρει σημαντικά οφέλη, αυτό το γεγονός και μόνον δεν μπορεί να τις οδηγήσει πραγματικά στο να θέσουν περιβαλλοντικούς στόχους, διότι θα συνεχίσουν να μην γνωρίζουν τι πρέπει να κάνουν και θα στερούνται των πόρων. Συνεπώς, η απόφαση μιας ΜΜΕ να υιοθετήσει σύστημα περιβαλλοντικής διαχείρισης εξαρτάται από ένα «δυναμικό τρίγωνο» τριών συνιστωσών: τις δυνατότητες της εταιρίας, την ύπαρξη εξωτερικής πίεσης από τα ενδιαφερόμενα μέρη και την έμφαση που δίνει η εταιρία σε αυτή τη στρατηγική κατεύθυνση (Hansen et al., 2002).

Το θεσμικό πλαίσιο που επικρατεί στην Ελλάδα και η κουλτούρα της χώρας δεν είναι ακόμα αρκετά ώριμη για την ικανοποίηση των περιβαλλοντικών ζητημάτων και, κατά συνέπεια, απέτυχαν στο να μεταφέρουν στους πολίτες και στους οργανισμούς, τη σημασία της φροντίδας για το περιβάλλον

Ο ακρογωνιαίος λίθος για την ενσωμάτωση των περιβαλλοντικών πτυχών στις διαδικασίες κάθε επιχείρησης είναι η επίτευξη μιας θεμελιώδους αλλαγής στη συμπεριφορά των υπαλλήλων της, η οποία με τη σειρά της απαιτεί μια ριζική αλλαγή στον τρόπο οργάνωσης και λειτουργίας της εταιρείας.

Η ευθύνη για τη διασφάλιση ενός βιώσιμου κόσμου πέφτει σε μεγάλο βαθμό στους ώμους των μικρομεσαίων επιχειρήσεων, που αποτελούν την κινητήρια δύναμη του μέλλοντος. Είναι πλέον σαφές ότι, η εθνική πολιτική, καθώς και τα σύγχρονα καταναλωτικά πρότυπα πρέπει να κινηθούν προς την κατεύθυνση της αειφορίας. Ο επιχειρηματικός κόσμος μπορεί και πρέπει να “ανοίξει” το δρόμο, συμβάλλοντας στη διαμόρφωση της περιβαλλοντικής ηθικής και οδηγώντας σε αλλαγή της συμπεριφοράς των καταναλωτών. Σε τελική ανάλυση, είναι επιχειρηματικά ορθή πρακτική η υιοθέτηση στρατηγικών για την εξασφάλιση βιώσιμης ανάπτυξης.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3

Η ΑΝΤΑΓΩΝΙΣΤΙΚΟΤΗΤΑ ΤΩΝ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΩΝ

(Στο 3^ο Κεφάλαιο θα ασχοληθούμε με την έννοια της ανταγωνιστικότητας των επιχειρήσεων και πιο συγκεκριμένα θα αναφερθούμε στην ανταγωνιστικότητα στην ελληνική επιχειρηματική κοινωνία)

3.1 Η έννοια της ανταγωνιστικότητας

Σε επίπεδο επιχείρησης, ανταγωνιστικότητα είναι η δυνατότητα (ικανότητα) μιας επιχείρησης να επιβιώσει και να αναπτυχθεί, λαμβάνοντας υπόψη τον ανταγωνισμό άλλων επιχειρήσεων (στον ίδιο κλάδο ή την αγορά). Οι επιχειρήσεις ανταγωνίζονται για αγορές και πόρους (ανταγωνιστικά πλεονεκτήματα) και συνεπώς είναι σχετικά εύκολο να εξετάσει κανείς, συγκριτικά, την ανταγωνιστική τους θέση μετρώντας είτε μερίδια αγορών (δείκτης επίδοσης) είτε το Βαθμό δημιουργίας και συσσώρευσης ανταγωνιστικών πλεονεκτημάτων όπως καινοτομικά προϊόντα, διαδικασίες, κλπ. (δείκτες εισροών). Ανταγωνιστικότητα είναι η ικανότητα των επιχειρήσεων, των περιφερειών, των χωρών να παράγουν-εφόσον έχουν εκτεθεί στο διεθνή ανταγωνισμό-υψηλά επίπεδα εισοδήματος και απασχόλησης⁸.

Ο ανταγωνισμός μεταξύ των επιχειρήσεων (κυρίως λιανικού εμπορίου) λαμβάνει δυο κύριες μορφές :

A. Ανταγωνισμός μεταξύ επιχειρήσεων του ίδιου τύπου ή ενδοκλαδικός ανταγωνισμός (intra-type competition). Πρόκειται για ανταγωνισμό μεταξύ ομοειδών επιχειρήσεων που πωλούν παρόμοιες συλλογές προϊόντων, όπως για παράδειγμα τα εξειδικευμένα καταστήματα ηλεκτρικών ειδών μιας πόλεως που ανταγωνίζονται μεταξύ τους για τη ζήτηση ηλεκτρικών συσκευών της αγοράς.

B. Ανταγωνισμός μεταξύ επιχειρήσεων διαφορετικού τύπου ή ιακλαδικός ανταγωνισμός (inter-type competition). Πρόκειται για ανταγωνισμό μεταξύ ετερογενών επιχειρήσεων για τις πωλήσεις μερικών κοινών γραμμών προϊόντων. Για παράδειγμα, ηλεκτρικές συσκευές πωλούνται από εξειδικευμένα καταστήματα, πολυκαταστήματα και μεγάλα σούπερ μάρκετ (υπεραγορές). Επομένως, επιχειρήσεις διαφορετικού τύπου ανταγωνίζονται για τη ζήτηση του ίδιου προϊόντος.

Ειδικότερα, στις σύγχρονες λιανικές αγορές, ο διακλαδικός ανταγωνισμός είναι αυξημένος, διότι υπάρχει επικάλυψη μεταξύ εμπόρων διαφορετικού τύπου για την πώληση συγκεκριμένου τύπου προϊόντων. Παραδείγματος χάρη, προσωπικοί υπολογιστές πωλούνται σήμερα από πολλούς διαφορετικούς τύπους λιανεμπορικών επιχειρήσεων, όπως από εξειδικευμένα καταστήματα υπολογιστών, αλυσίδες ηλεκτρονικών, πολυκαταστήματα, υπερκαταστήματα (superstores), επιχειρήσεις ταχυδρομικών και τηλεφωνικών παραγγελιών, και εμπόρους του ιντερνέτ.

Η αύξηση του αριθμού των ενός τύπου και η εμφάνιση νέων τύπων επιχειρήσεων, αυξάνουν τον ενδοκλαδικό και διακλαδικό ανταγωνισμό. Το αμεσότερο αποτέλεσμα του αυξανόμενου ανταγωνισμού είναι η συμπίεση των τιμών (ειδικότερα των τιμών στο λιανικό εμπόριο), καθώς οι έμποροι προσπαθούν να κερδίσουν πελατεία από τους άμεσους και έμμεσους ανταγωνιστές τους.

Για να είναι ανταγωνιστική μια επιχείρηση, θα πρέπει να προσφέρει την καλύτερη σχέση μεταξύ της τιμής που προσφέρει τα αγαθά ή (και) τις υπηρεσίες της, και της ποιότητας των αγαθών ή (και) των υπηρεσιών που προσφέρει από τους ανταγωνιστές της. Όμως εκείνος που θα κρίνει ποια επιχείρηση προσφέρει την καλύτερη σχέση τιμής – απόδοσης είναι ο καταναλωτής, οπότε οι επιχειρήσεις θα πρέπει να σκέφτονται σαν να ήταν καταναλωτές για να κάνουν την επιχείρησή τους πιο ανταγωνιστική. Με τον τρόπο αυτό αναγνωρίζουν τα πλεονεκτήματά τους απέναντι στους ανταγωνιστές τους και φροντίζουν για την βελτίωση των πλεονεκτημάτων αυτών.

⁸ ΔΕΡΒΙΤΙΣΩΤΗΣ Ν.ΚΩΣΤΑΣ, «Ανταγωνιστικότητα των επιχειρήσεων», Νομική Βιβλιοθήκη ΑΕ, σελίδα 54, Αθήνα 2007

Υπάρχουν πολλοί τρόποι με τους οποίους ένας επιχειρηματίας μπορεί να μάθει την τρόπο με τον οποίο λειτουργεί κάποιος ανταγωνιστής του. Μερικοί από αυτούς είναι η μελέτη των διαφόρων διαφημιστικών εντύπων, η έρευνα τιμών, η εξυπηρέτηση των πελατών και άλλα. Έτσι διαμορφώνει μια άποψη για τους ανταγωνιστές του και προσανατολίζει τις δικές του επιχειρηματικές κινήσεις.

Ωστόσο πριν από την έναρξη κάθε επιχειρηματικής δραστηριότητας, καλό θα ήταν ο επιχειρηματίας να γνωρίζει:

A. Την άποψη των καταναλωτών των ανταγωνιστικών επιχειρήσεων για το προϊόν το οποίο επιθυμεί να παράγει και να προσφέρει και ο ίδιος

B. Την οικονομική ευχέρεια των ανταγωνιστικών επιχειρήσεων που υπάρχουν στο κλάδο στον οποίο ο επιχειρηματίας επιθυμεί να δραστηριοποιηθεί

Γ. Το μερίδιο αγοράς των ανταγωνιστών του και

Δ. Τη δυνατότητα εφαρμογής καινοτομιών από τους ανταγωνιστές στον χώρο που επιθυμεί να δραστηριοποιηθεί

Γνωρίζοντας τα παραπάνω ένας επιχειρηματίας μπορεί να λάβει ορθότερες αποφάσεις για το παρόν ώστε να παραμένει ανταγωνιστικός αλλά και να κάνει όσο το δυνατόν καλύτερες προβλέψεις για τις κινήσεις των ανταγωνιστών του στο μέλλον ώστε να είναι ήδη προετοιμασμένος και να προσαρμόζεται όσο το δυνατόν γρηγορότερα σε αυτές και επομένως να διατηρείται ανταγωνιστικός και στο μέλλον. Έτσι λοιπόν θα ήταν φρόνιμο για τον επιχειρηματία να συλλέξει ένα σύνολο πληροφοριών γύρω από τον τρόπο δράσης και λειτουργίας των ανταγωνιστών του. Οι πληροφορίες αυτές αφορούν συνήθως:

A. Τους ετήσιους προϋπολογισμούς των ανταγωνιστών που δραστηριοποιούνται στον ίδιο τομέα με αυτόν του συγκεκριμένου επιχειρηματία,

B. Πολιτικές πωλήσεων, κόστους, παραγωγής και κερδών των ανταγωνιστών του επιχειρηματία και

Γ. Την εφαρμογή νέων καινοτομιών στον χώρο, από ποιους ανταγωνιστές πραγματοποιούνται και τι επιπτώσεις θα έχουν αυτές στο κλάδο που δραστηριοποιείται ο επιχειρηματίας

3.2 Παραγοντες που επηρεαζουν την ανταγωνιστικότητα

Παραπάνω δώσαμε συνοπτικά τις διαστάσεις της ανταγωνιστικότητας. Στη συνέχεια θα παρουσιάσουμε κάποιες σημαντικές παραμέτρους που επιδρούν και επηρεάζουν αυτήν την έννοια, άλλες περισσότερο και άλλες λιγότερο. Και εδώ όμως τα πράγματα δεν είναι πάλι και τόσο ξεκάθαρα. Υπάρχουν εξίσου διάφορες θεωρίες και απόψεις για το τι επηρεάζει περισσότερο την ανταγωνιστικότητα, και αυτό διότι όπως είδαμε, είναι μια έννοια σύνθετη. Κατά καιρούς από πολλούς οικονομολόγους αλλά και μάντζερ έχει υποστηριχθεί ότι οι βασικότεροι παράγοντες της ανταγωνιστικότητας είναι:

A. Παραγωγικότητα επιχείρησης-συνόλου οικονομίας

B. Οι επενδύσεις σε ανθρώπινο και υλικό κεφάλαιο

Γ. Οι διαρθρωτικές πολιτικές κ.α.

Άλλοι πάλι ισχυρίζονται ότι η ανταγωνιστικότητα είναι :

- A. Υπόθεση φθηνού εργατικού κόστους
- B. Ύπαρξης πλούσιων φυσικών πόρων

Γ. Απόρροια κυβερνητικών εθνικών πολιτικών και μέτρων όπως είναι οι δασμοί, οι επιδοτήσεις κ.α.

Ορισμένοι επίσης βλέπουν την ανταγωνιστικότητα σαν ένα μακροοικονομικό φαινόμενο που επηρεάζεται κυρίως από μεταβλητές όπως :

- A. Τα κρατικά ελλείμματα
- B. Τα επιτόκια
- Γ. Οι συναλλαγματικές ισοτιμίες κ.α.

Σύμφωνα όμως με την επίσημη έκθεση του ΙΝ.Ε / Γ.Σ.Ε.Ε.-ΑΔΕΔΥ η οποία δημοσιεύεται κάθε χρόνο και παρουσιάζει την κατάσταση της ελληνικής οικονομίας, ορίζει ως κύριους παράγοντες της ανταγωνιστικότητας :

- A. Το κόστος εργασίας
- B. Ποσοστό απασχόλησης-ανεργίας
- Γ. Επενδύσεις
- Δ. Εξαγωγικές επιδόσεις
- E. Γενικότερη παραγωγικότητα της οικονομίας

Ανεξάρτητα όμως από τους παραπάνω πρωτογενείς προσδιοριστικούς παράγοντες οι οποίοι αποκαλούνται και ως θεμελιώδη δεδομένα της κάθε οικονομίας (Economic fundamentals) κλειδί στην υπόθεση της ανταγωνιστικότητας παραμένει η επιχείρηση και το περιβάλλον μέσα στο οποίο αυτή δραστηριοποιείται. Ενώ λοιπόν η κύρια ευθύνη για την ανάπτυξη των επιχειρήσεων βαρύνει τις ίδιες τις επιχειρήσεις, η ευθύνη της πολιτείας είναι να δημιουργεί και να συντηρεί το κατάλληλο κλίμα, μέσα στο οποίο θα ανθίσει η επιχειρηματικότητα. Πιο συγκεκριμένα, η πολιτεία ρυθμίζει τους κανόνες που διέπουν την άσκηση λειτουργιών των επιχειρήσεων, όπως για παράδειγμα :

- A. Το θεσμικό πλαίσιο των εργασιακών σχέσεων
- B. Την επιτρεπόμενη επίδραση των επιχειρήσεων στο περιβάλλον
- Γ. Το πλαίσιο ανταγωνισμού μεταξύ των επιχειρήσεων κ.α.

Παράλληλα, επιδοτεί κάποιες επιχειρήσεις, τις φορολογεί και προσφέρει, μέσω των δημοσίων επιχειρήσεων, ένα ευρύ φάσμα υποστηρικτικών αγαθών και υπηρεσιών. Με βάση τα παραπάνω θα μπορούσε κανείς να διακρίνει τους παράγοντες που επηρεάζουν την ανταγωνιστικότητα σε εξωτερικούς, με μικρό ή καθόλου έλεγχο από τις επιχειρήσεις και σε εσωτερικούς, που ελέγχονται πλήρως από αυτές. Για να είναι ανταγωνιστική μια επιχείρηση,

θα πρέπει να προσφέρει την καλύτερη σχέση μεταξύ της τιμής που προσφέρει τα αγαθά ή (και) τις υπηρεσίες της, και της ποιότητας των αγαθών ή (και) των υπηρεσιών που προσφέρει από τους ανταγωνιστές της. Όμως εκείνος που θα κρίνει ποια επιχείρηση προσφέρει την καλύτερη σχέση τιμής – απόδοσης είναι ο καταναλωτής, οπότε οι επιχειρήσεις θα πρέπει να σκέφτονται σαν να ήταν καταναλωτές για να κάνουν την επιχείρησή τους πιο ανταγωνιστική. Με τον τρόπο αυτό αναγνωρίζουν τα πλεονεκτήματά τους απέναντι στους ανταγωνιστές τους και φροντίζουν για την βελτίωση των πλεονεκτημάτων αυτών.

Υπάρχουν πολλοί τρόποι με τους οποίους ένας επιχειρηματίας μπορεί να μάθει την τρόπο με τον οποίο λειτουργεί κάποιος ανταγωνιστής του. Μερικοί από αυτούς είναι η μελέτη των διαφόρων διαφημιστικών εντύπων, η έρευνα τιμών, η εξυπηρέτηση των πελατών και άλλα. Έτσι διαμορφώνει μια άποψη για τους ανταγωνιστές του και προσανατολίζει τις δικές του επιχειρηματικές κινήσεις. Ωστόσο πριν από την έναρξη κάθε επιχειρηματικής δραστηριότητας, καλό θα ήταν ο επιχειρηματίας να γνωρίζει:

- A. Την άποψη των καταναλωτών των ανταγωνιστικών επιχειρήσεων για το προϊόν το οποίο επιθυμεί να παράγει και να προσφέρει και ο ίδιος
- B. Την οικονομική ευχέρεια των ανταγωνιστικών επιχειρήσεων που υπάρχουν στο κλάδο στον οποίο ο επιχειρηματίας επιθυμεί να δραστηριοποιηθεί
- Γ. Το μερίδιο αγοράς των ανταγωνιστών του και
- Δ. Τη δυνατότητα εφαρμογής καινοτομιών από τους ανταγωνιστές στον χώρο που επιθυμεί να δραστηριοποιηθεί

Γνωρίζοντας τα παραπάνω ένας επιχειρηματίας μπορεί να λάβει ορθότερες αποφάσεις για το παρόν ώστε να παραμένει ανταγωνιστικός αλλά και να κάνει όσο το δυνατόν καλύτερες προβλέψεις για τις κινήσεις των ανταγωνιστών του στο μέλλον ώστε να είναι ήδη προετοιμασμένος και να προσαρμόζεται όσο το δυνατόν γρηγορότερα σε αυτές και επομένως να διατηρείται ανταγωνιστικός και στο μέλλον. Έτσι λοιπόν θα ήταν φρόνιμο για τον επιχειρηματία να συλλέξει ένα σύνολο πληροφοριών γύρω από τον τρόπο δράσης και λειτουργίας των ανταγωνιστών του. Οι πληροφορίες αυτές αφορούν συνήθως:

- A. Τους ετήσιους προϋπολογισμούς των ανταγωνιστών που δραστηριοποιούνται στον ίδιο τομέα με αυτόν του συγκεκριμένου επιχειρηματία,
- B. Πολιτικές πωλήσεων, κόστους, παραγωγής και κερδών των ανταγωνιστών του επιχειρηματία και
- Γ. Την εφαρμογή νέων καινοτομιών στον χώρο, από ποιους ανταγωνιστές πραγματοποιούνται και τι επιπτώσεις θα έχουν αυτές στο κλάδο που δραστηριοποιείται ο επιχειρηματίας

3.3 Η πυραμίδα της ανταγωνιστικότητας

Το ΕΣΑΑ έχει υιοθετήσει την Πυραμίδα Ανταγωνιστικότητας, βάσει της οποίας οι διαστάσεις της επιμερίζονται σε τέσσερα επίπεδα. Με απαραίτητη την ύπαρξη των «προϋποθέσεων», οι «οριζόντιες πολιτικές» λιτικές και εισροές» συμβάλλουν στην επίτευξη των «ενδιαμέσων αποτελεσμάτων» της ανταγωνιστικότητας, τα οποία με τη σειρά τους συντελούν στην ικανοποίηση των «τελικών αποτελεσμάτων» της αναπτυξιακής διαδικασίας, που δεν είναι άλλοι από αυτούς που καταγράφει ο ορισμός της ανταγωνιστικότητας που

δόθηκε παραπάνω: αύξηση του εθνικού εισοδήματος και της απασχόλησης, βελτίωση της ποιότητας ζωής.

Η πυραμίδα δεν θεωρείται αυστηρά ιεραρχική αλλά αποδίδει ιδιαίτερη σημασία στην επιτυχή λειτουργία ενός μηχανισμού ανατροφοδότησης της αειφόρου αναπτυξιακής διαδικασίας, βάσει του οποίου τα «τελικά αποτελέσματα» ενισχύουν τη βάση της Πυραμίδας, καθώς και τους πόρους που διατίθενται για τις «οριζόντιες πολιτικές/ εισροές» και αυτά με τη σειρά τους ενισχύουν τα «τελικά αποτελέσματα» της πυραμίδας κ.ο.κ. Εκεί εντοπίζεται μάλιστα, μία από τις βασικές προκλήσεις που εξακολουθεί να αντιμετωπίζει η ελληνική οικονομία, της οποίας οι σημαντικές αναπτυξιακές επιδόσεις («τελικά αποτελέσματα») τα τελευταία χρόνια δεν έχουν «μεταφραστεί» σε ουσιαστικές κατακτήσεις σε όρους «προϋποθέσεων», γεγονός που τελικά αντανάκλαται και στη σχετικά χαμηλή κατάταξη της Χώρας σε όρους ανταγωνιστικότητας.

Η σημασία της ενεργειακής επάρκειας και της διάθεσης άφθονης, αξιόπιστης και οικονομικής ενέργειας για τις επιχειρήσεις μιας οικονομίας δεν είναι δύσκολο να αναγνωρισθεί. Η σημασία της βέβαια είναι μεγαλύτερη για τις μεταποιητικές επιχειρήσεις, μεταξύ των οποίων συγκαταλέγονται και οι περισσότεροι ενεργοβόροι, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι οι ενεργειακοί παράγοντες δεν επηρεάζουν και τις υπόλοιπες πτυχές της οικονομίας. Στις ανεπτυγμένες κυρίως χώρες, η έμφαση στην έννοια της «διατηρήσιμης», «βιώσιμης» και «αειφόρου» ανάπτυξης έχει τα τελευταία χρόνια οδηγήσει σε μια σταδιακή αύξηση του προβληματισμού για την κατάλληλη ισορροπία μεταξύ ενεργειακής επάρκειας και περιβαλλοντικής προστασίας. Η υιοθέτηση και εφαρμογή του πρωτοκόλλου του Κιότο και οι γενικότερες προσπάθειες για μείωση των εκπομπών ρύπων, αύξηση του επιπέδου της περιβαλλοντικής προστασίας και εξοικονόμηση φυσικών πόρων καθιστούν πλέον την ποιότητα και προστασία του φυσικού περιβάλλοντος, σημαντική συνιστώσα του ανταγωνιστικού πλεονεκτήματος μιας χώρας. Έτσι, η παραδοσιακή αντίληψη σχετικά με την αρνητική σχέση μεταξύ της αυστηρότητας των περιβαλλοντικών ρυθμίσεων και της ταχύτητας της οικονομικής μεγέθυνσης έχει πλέον αρχίσει να αμφισβητείται, κυρίως στις περιπτώσεις ανεπτυγμένων χωρών, οι οποίες έχουν απομακρυνθεί από το στάδιο αμιγούς ανταγωνισμού σε όρους χαμηλότερου κόστους. Παράλληλα, η ενέργεια έχει αναδειχθεί σε έναν από τους τέσσερις «τομείς-κλειδιά» στους οποίους εστιάζει την προσοχή της η Ευρωπαϊκή Επιτροπή στα πλαίσια της αναθεωρημένης στρατηγικής της Λισσαβώνας, προκρίνοντας την ενεργειακή επάρκεια, την εγκαθίδρυση μιας πραγματικής εσωτερικής αγοράς, και τη μεγιστοποίηση των πλεονεκτημάτων που 34 συνδέονται με την ορθολογική χρήση της ενέργειας και τις ανανεώσιμες πηγές (Ευρωπαϊκή Επιτροπή 2006: 29-31).

Η οργάνωση και διοίκηση των επιχειρήσεων και ειδικότερη ανάλυση γύρω από αυτό το θέμα είναι δύσκολο να παρασχεθεί στην παρούσα πτυχιακή εργασία αλλά είναι σκόπιμο να αναφέρουμε ότι η επιχείρηση αποτελεί έναν ζωντανό κοινωνικό κύτταρο, το οποίο δέχεται επιρροές και δημιουργεί επιδράσεις στο χώρο που λειτουργεί. Οι παράγοντες που επιδρούν στη λειτουργία μιας επιχείρησης και καθορίζουν κατά κάποιο τρόπο τα πλαίσια στα οποία θα κινηθεί, αποτελούν το περιβάλλον λειτουργίας της επιχείρησης. Το περιβάλλον στο οποίο λειτουργεί μία επιχείρηση, επηρεάζεται από τους εξωτερικούς (εξω-επιχειρησιακούς) και τους εσωτερικούς (ενδο-επιχειρησιακούς) παράγοντες.

Συνοπτικά:

Εξωτερικοί παράγοντες : ο κλάδος που ανήκει η επιχείρηση, η οικονομική πολιτική της Κυβέρνησης, οι διεθνείς οικονομικές συνθήκες, η οικονομική κατάσταση της χώρας, οι πληθυσμιακές – δημογραφικές εξελίξεις, το θεσμικό – πολιτικό περιβάλλον, οι τεχνολογικές εξελίξεις, το φυσικό περιβάλλον
Εσωτερικοί παράγοντες : το αντικείμενο δραστηριότητας

της επιχείρησης, το μέγεθος της επιχείρησης, η παραγωγικότητα της επιχείρησης, η ύπαρξη εξειδικευμένου εργατικού και στελεχιακού δυναμικού, η έρευνα και ανάπτυξη.

3.4 Η ανταγωνιστικότητα στην Ελλάδα

Η ανταγωνιστικότητα αποτελεί το κλειδί για μια οικονομία ανάπτυξης και συνοχής. Η ανταγωνιστικότητα είναι μια πολυδιάστατη έννοια που αγκαλιάζει πολλές πτυχές της οικονομικής και κοινωνικής ζωής, όπως και σημαντικούς τομείς της διοίκησης. Γι' αυτό και η μέτρησή της εδράζεται στη χρήση πολλών και διαφορετικών κριτηρίων και δεικτών. Είναι, μάλιστα, εξαιρετικά σημαντικό το γεγονός ότι τα κριτήρια και οι δείκτες εμπλουτίζονται στην πορεία του χρόνου.

Οι βελτιωμένες αναλύσεις και οι προτάσεις των ποικίλων μετρήσεων, δεικτών και εκθέσεων που χρησιμοποιούνται και δημοσιεύονται καταδεικνύουν πως τα προβλήματα της ελληνικής ανταγωνιστικότητας δεν μπορούν εύκολα να απομονωθούν σε επιμέρους τομείς, αλλά διατρέχουν ένα ευρύτατο φάσμα της οικονομικής και κοινωνικής πραγματικότητας της χώρας και, επομένως, είναι περισσότερο από ποτέ αναγκαία η προώθηση, μέσα από συντονισμένη δράση, ουσιαστικών μεταρρυθμίσεων και αλλαγών.

Σήμερα, η Ελλάδα βρίσκεται σε μια μεταβατική περίοδο. Από χώρα χαμηλού εργατικού κόστους, έχει μετατραπεί σε χώρα υψηλού εργατικού κόστους. Αυτή η μετάβαση, για να είναι επιτυχής, απαιτεί συγκεκριμένες παρεμβάσεις, έτσι ώστε οι ελληνικές επιχειρήσεις (ελπίζοντας η πλειονότητα αυτών να ανήκουν σε νέους σε ηλικία επιχειρηματίες, με καινοτόμες ιδέες, οι οποίοι θα υποστηρίζονται από πρωτότυπα κεφάλαια επιχειρηματικού κινδύνου - venture capitals) να μπορέσουν να προσφέρουν υψηλής προστιθέμενης αξίας υπηρεσίες και προϊόντα, που θα στοχεύουν στις διεθνείς αγορές. Ωστόσο, τέτοιες υπηρεσίες και προϊόντα μπορούν να παραχθούν μόνο από εταιρείες που είναι ικανές να ανταγωνιστούν με τους μεγαλύτερους και τους καλύτερους του κόσμου. Χωρίς τέτοιες, παγκοσμίως ανταγωνιστικές, εταιρίες, ικανές να πουλήσουν με επιτυχία διεθνώς τις υψηλής προστιθέμενης αξίας υπηρεσίες και προϊόντα τους, ούτε οι εξαγωγές της χώρας θα αυξηθούν επαρκώς, ούτε τα κέρδη τους. Έτσι, τα έσοδα της Κυβέρνησης δεν θα μπορούν να καλύψουν τα διογκούμενα αιτήματα των κοινωνικών ομάδων, και θα καθίσταται ακόμα δυσκολότερος ο άχαρος στόχος της ανακατανομής των λίγων περισσευόμενων εσόδων, σε έναν συνεχώς αυξανόμενο αριθμό δικαιούχων. Γι' αυτόν τον λόγο κρίνεται επιτακτική η βελτίωση της ανταγωνιστικότητας των ελληνικών επιχειρήσεων το συντομότερο δυνατόν⁹.

Αναμφισβήτητα, η γενική αίσθηση που όλοι αντλούμε από μία σειρά εκθέσεων διεθνών και εθνικών οργανισμών είναι ότι η ανταγωνιστική θέση της χώρας μας παραμένει χαμηλή και ότι οι επιλογές και τα μέτρα που παίρνουμε τα τελευταία χρόνια δεν επαρκούν αφού δεν βελτιώνουν αυτή τη θέση. Για να ανατρέψουμε αυτή την εικόνα, αναζητούμε τους τομείς στους οποίους πρέπει να αποδώσουμε έμφαση και να επιδιώξουμε σημαντικές βελτιώσεις. Δεν φαίνεται όμως, ακόμη να ενεργοποιείται η διεθνής επενδυτική κοινότητα που θα απογειώσει την παραγωγική δραστηριότητα της χώρας μας ενώ η ανταγωνιστικότητα της ελληνικής οικονομίας υποχωρεί, ακόμα και σε τομείς της παραγωγής αγαθών και υπηρεσιών, όπου διαθέτει αναγνωρισμένα ανταγωνιστικά πλεονεκτήματα.

Εντούτοις, υπάρχουν κάποιες συνιστώσες της ανταγωνιστικότητας, στις οποίες η χώρα εμφανίζει ικανοποιητικές επιδόσεις. Η μακροοικονομική σταθερότητα, η δημοσιονομική πολιτική, η αποτελεσματικότητα των χρηματαγορών και των κεφαλαιαγορών, η ελευθερία

⁹ www.express.gr

στην κίνηση κεφαλαίων και εμπορευμάτων, η ασφάλεια, ο τουρισμός και οι γενικότερες εξαγωγές υπηρεσιών, ή η γλωσσομάθεια, αποτελούν ζητήματα, στα οποία οι ελληνικές επιδόσεις είναι ικανοποιητικές, χωρίς αυτό να αφήνει οποιοδήποτε περιθώριο εφησυχασμού. Την ίδια στιγμή ωστόσο, ζητήματα που σχετίζονται με την έρευνα και την καινοτομία, την ποιότητα της εκπαίδευσης, την πάταξη της γραφειοκρατίας και την εξυγίανση της δημόσιας διοίκησης εξακολουθούν να αποτελούν πεδία, στα οποία πρέπει να ενταθούν οι ελληνικές μεταρρυθμιστικές προσπάθειες. Μια ανταγωνιστική Ελλάδα οφείλει να αναβαθμίσει τις επιδόσεις της σε όλα σχεδόν τα επίπεδα της πυραμίδας της ανταγωνιστικότητας. Η συνεχής κινητοποίηση πόρων και δυνάμεων προς αυτή την κατεύθυνση συνιστά μονόδρομο.

Ο επιχειρηματικός κόσμος με συνέπεια προβάλλει τη δημιουργία των συνθηκών εκείνων που θα ευνοούν την υγιή επιχειρηματικότητα, τη βελτίωση της ανταγωνιστικότητας και την κοινωνική συνοχή.

Οι επιδιώξεις αυτές δεν είναι συντεχνιακά αιτήματα. Είναι η άρση όλων των εμποδίων στη δημιουργία και στην επιχειρηματικότητα. Γιατί μόνο μέσα από την προώθηση της επιχειρηματικότητας, οι πρωτοβουλίες θα αυξήσουν το εθνικό εισόδημα και θα δημιουργήσουν νέες και βιώσιμες θέσεις εργασίας.

Ζητούμενο για την ελληνική οικονομία, σε εθνικό και περιφερειακό επίπεδο είναι οι όροι που θα επιτρέψουν την αποτελεσματική αξιοποίηση των υποδομών, θα μετατρέψουν τη δυνατότητα βελτίωσης της ανταγωνιστικότητας σε παραγωγική πραγματικότητα, θα ενεργοποιήσουν αδρανείς δυνάμεις. Οι όροι αυτοί πρέπει να αναζητηθούν τόσο στη φυσική και λειτουργική συμπλήρωση των υφιστάμενων «σκληρών» υποδομών, όσο, και κυρίως, στις «ήπιες» υποδομές και στις διαρθρωτικές μεταρρυθμίσεις, που θα στηρίζονται στη γνώση, στις σύγχρονες τεχνολογίες επικοινωνίας και πληροφορίας και θα βελτιώνουν τη διαχειριστική ικανότητα, κυρίως του δημόσιου τομέα. Στην παρούσα, δύσκολη χρονική συγκυρία ο διάλογος και η συνεννόηση θα αποτελέσουν το κλειδί για την εξεύρεση λύσεων για την αντιμετώπιση της σύγχρονης πολυπλοκότητας και την εξισορρόπηση των αναγκών των επιχειρήσεων και των εργαζόμενων. Σε αυτό το πλαίσιο ο εκσυγχρονισμός των θεσμών και η λήψη μέτρων για την αύξηση της ανταγωνιστικότητας της ελληνικής επιχείρησης πρέπει να αποτελούν πρώτη προτεραιότητα.

3.5 Σύγχρονες εξελίξεις και πολιτικές ανταγωνιστικότητας στην ελληνική οικονομία

Η προοπτική μιας σημαντικής επιβράδυνσης του ρυθμού μεγέθυνσης της οικονομίας, δεν μπορεί παρά να οδηγήσει στην ανάδειξη των προβλημάτων που συνδέονται με το χαμηλό επίπεδο ανταγωνιστικότητας της ελληνικής οικονομίας, τα οποία μέχρι τώρα συγκαλύφθηκαν, ως ένα βαθμό, από την εισροή πόρων από το εξωτερικό καθώς και από τη συνεχή αναδιανομή εισοδήματος προς όφελος των επιχειρήσεων και σε βάρος των μισθωτών. Η συνεχιζόμενη συρρίκνωση του αναπτυξιακού και παραγωγικού από θέματος, η περιορισμένη παραγωγικότητα του κεφαλαίου παρά τη συνεχή άνοδο των κερδών σ' ένα υψηλό επίπεδο για την Ευρωπαϊκή Ένωση, η αδυναμία βελτίωσης της κοινωνικής συνοχής, ειδικότερα δε η διατήρηση σε χαμηλά επίπεδα των κοινωνικών δαπανών και, τέλος, η αδυναμία διαχείρισης σοβαρών περιβαλλοντικών προβλημάτων όπως η υπερβολική κατανάλωση ενέργειας, οι εκπομπές διοξειδίου του άνθρακα, η αναποτελεσματική διαχείριση των απορριμμάτων και η αδυναμία προστασίας των δασών, θα πάρουν νέες και σοβαρές διαστάσεις, σε μια συγκυρία με πιο αργούς ρυθμούς μεγέθυνσης, με επιτάχυνση της ανόδου των τιμών και με αύξηση της ανεργίας.

Οι εισροές πόρων και η μεταβίβαση εισοδήματος από τους μισθωτούς προς τα επιχειρηματικά κεφάλαια, αποτέλεσαν παράγοντες δυναμικής της οικονομίας, την ίδια στιγμή που η άσκηση πολιτικών προς τις κατευθύνσεις που έχουν τη δυνατότητα να βελτιώσουν την ανταγωνιστικότητα της οικονομίας επέδειξε μια εντυπωσιακή στασιμότητα. Έτσι:

- Η πολιτική στον τομέα της έρευνας παραμένει ανίκανη να θέσει στόχους, αλλά και να αυξήσει τις δαπάνες, σύμφωνα με τους ευρύτερους στόχους της Ευρωπαϊκής Ένωσης,
- Τα εργαλεία πολιτικής που επιδιώκουν να υποστηρίξουν την ανάπτυξη και την αξιοποίηση καινοτομιών στην οικονομική δραστηριότητα και ειδικότερα στις μικρές και μεσαίες επιχειρήσεις, δεν έχουν εμποδίσει την υποχώρηση της ανταγωνιστικότητας και την αναπαραγωγή παρωχημένων παραγωγικών δομών,
- Η διαχείριση των δημοσίων οικονομικών παραμένει επικεντρωμένη στη συγκράτηση των δαπανών και αδυνατεί να βελτιώσει την είσπραξη των εσόδων,
- Η εκπαιδευτική πολιτική έχει εγκλωβιστεί στη στασιμότητα των πόρων και στην αναμονή των ιδιωτικοποιήσεων,
- Οι πολιτικές για το ανθρώπινο δυναμικό είναι συνδυασμός ανεπάρκειας πόρων, αδυναμίας των πολιτικών παρέμβασης στην αγορά εργασίας και ανοχής της εκτεταμένης αδήλωτης εργασίας.

Η τρέχουσα διακυβέρνηση συνεχίζει να εμφανίζει ως μεταρρυθμιστική στρατηγική το σύνολο των πολιτικών που έχουν τέσσερις κύριους στόχους:

- τη μεταφορά όλο και περισσότερων οικονομικών δραστηριοτήτων στον ιδιωτικό τομέα,
- τη συνεχιζόμενη επιχορήγηση και ενίσχυση της κερδοφορίας του επιχειρηματικού τομέα,
- τη συγκράτηση των εργατικών αμοιβών με κύριο εργαλείο την πολύπλευρη ευελιξία των εργασιακών σχέσεων και, τέλος,
- τη διαχείριση των δημοσίων οικονομικών με κύριο μέσο τη συγκράτηση των δαπανών και ειδικότερα των κοινωνικών δαπανών.

Η στρατηγική αυτή αποτελεί μεταφορά στο επίπεδο ενός εθνικού κράτους του προτύπου που πρεσβεύει και προωθεί η κυρίαρχη αντίληψη, των οικονομικών της προσφοράς, την οποία υποστηρίζουν οι διεθνείς οργανισμοί, όπως, ο ΟΟΣΑ, το ΔΝΤ και η Παγκόσμια Τράπεζα. Πρόκειται για την πλέον απλοποιημένη εκδοχή των πολιτικών της προσφοράς, η οποία συνοψίζεται σε ένα σύνολο πολιτικών που ως κοινό και μοναδικό συστατικό έχουν την ενίσχυση σε οικονομικό και πολιτικό επίπεδο της κυριαρχίας του κεφαλαίου και των επιχειρήσεων. Είναι ένα μείγμα οικονομικής και κοινωνικής πολιτικής, το οποίο στην Ελλάδα συνυπάρχει με την αδυναμία του πολιτικού συστήματος να αναλάβει και να υλοποιήσει έστω και μεμονωμένες μεταρρυθμιστικές προσπάθειες, αλλά σε ελάχιστες από τις αναπτυγμένες χώρες λαμβάνει μια τόσο καθαρή μορφή, παρά το γεγονός ότι και στο επίπεδο της Ευρωπαϊκής Ένωσης η στρατηγική αυτή αποτελεί το ενοποιητικό πλαίσιο των κοινών επιλογών σχετικά με τις οικονομικές πολιτικές.

Αυτό που χαρακτηρίζει το «ελληνικό πρότυπο» κατά τη σημερινή περίοδο είναι αφενός ότι εφαρμόζει πιστά τις πλέον απλοϊκές νεοφιλελεύθερες κατευθύνσεις, και αφετέρου ότι έχει ελαχιστοποιηθεί η δυνατότητα του να υιοθετήσει μεταρρυθμιστικές πρωτοβουλίες, οι οποίες να προέρχονται από τις κρατικές υπηρεσίες, ή από τις διάφορες μορφές οργάνωσης της κοινωνίας. Η υστέρηση που παρουσίαζε το ελληνικό πρότυπο σε ότι αφορά την ανάπτυξη του κράτους-πρόνοιας, την επίτευξη της συναίνεσης που απαιτούσε το φορντιστικό πρότυπο και ειδικότερα τη σύνδεση της τεχνολογικής ανάπτυξης με την οικονομική ανάπτυξη αποτελεί μια βαριά κληρονομιά. Το σύστημα άσκησης πολιτικών στο σύνολό του δεν φαίνεται διαθέσιμο να πραγματοποιήσει τη μεταστροφή που είναι αναγκαία για να αξιοποιηθούν οι

διαθέσιμες παραγωγικές δυνατότητες και το διαθέσιμο ετήσιο εθνικό εισόδημα. Η μεταστροφή αυτή που στην ουσία αφορά τη μετάβαση σε ένα νέο αναπτυξιακό υπό- δείγμα, θα έπρεπε να έχει τις εξής διαστάσεις:

- Την εισαγωγή στις πολιτικές και τις προτάσεις πολιτικών του σχεδιασμού, δηλαδή της διατύπωσης ποσοτικών και ποιοτικών στόχων με χρονοδιαγράμματα,
- Την υποστήριξη του σχεδιασμού πολιτικών με την λειτουργία κατάλληλων θεσμών παραγωγής γνώσης,
- Την υιοθέτηση (ή την επιβολή) της υιοθέτησης οικονομικών ή κοινωνικών στόχων σε επιχειρηματικό, κλαδικό ή περιφερειακό επίπεδο, μέσω της διαβούλευσης, συνεργασίας και διαπραγμάτευσης μεταξύ εργαζομένων και εργοδοτών και μεταξύ δημοσίων φορέων, εκπροσώπων του ιδιωτικού τομέα και αντιπροσωπευτικών κοινωνικών φορέων,
- Τη διαμόρφωση μιας νέας κουλτούρας διοίκησης σε υπηρεσίες και επιχειρήσεις, το οποίο να συνδυάζει την άμεση εμπλοκή των εργαζομένων, με την αξιοποίηση αποτελεσματικών μεθόδων διοίκησης και οργάνωσης.

• Η προσκόλληση της αναπτυξιακής στρατηγικής στις απλοϊκές συνταγές των διεθνών οργανισμών, οδηγεί την ελληνική οικονομία σε ένα αδιέξοδο, την εγκαθιστά πλέον σε μια κατάσταση κρίσης και την απομακρύνει οριστικά από την ευφορία της τελευταίας δεκαετίας. Ταυτόχρονα όμως, ο συνδυασμός δογματισμού, στασιμότητας και άρνησης μιας κριτικής αξιολόγησης σε οποιονδήποτε τομέα, οδηγεί στην απομάκρυνση από διαδικασίες διαλόγου και αναζήτησης συναίνεσης με εκπροσώπους κοινωνικών τάξεων και ομάδων, που έχουν ένα ουσιαστικό περιεχόμενο. Αυτή η απομάκρυνση από τους κοινωνικούς συνομιλητές, διασπά σε μεγάλο βαθμό, τις γέφυρες επικοινωνίας με την κοινωνία, που βασίζεται στην υπόθεση ότι έχει αποδυναμωθεί η ικανότητα αντίδρασης της κοινωνίας

3.6 Η Ανταγωνιστικότητα της Ελληνικής Οικονομίας με βάση το Εθνικό Σύστημα Μέτρησης Ανταγωνιστικότητας (ΕΣΜΑ)

Από τη σύστασή του, το 2001, το Εθνικό Συμβούλιο Ανταγωνιστικότητας και Ανάπτυξης (ΕΣΑΑ) λειτουργεί με κύριο στόχο τη χάραξη της στρατηγικής για τη βελτίωση της ανταγωνιστικότητας, καθώς και τη συνεργασία και κινητοποίηση όλων των κοινωνικών εταίρων, για την αναβάθμιση της ανταγωνιστικής θέσης της χώρας. Μετά την επίσημη θεσμοθέτηση και αναβάθμισή του, το 2004, το Συμβούλιο εγκαινίασε την πρακτική της δημοσίευσης μιας ετήσιας έκθεσης αποτίμησης της πορείας και κατάθεσης προτάσεων, σχετικά με την ανταγωνιστικότητα της ελληνικής οικονομίας.

Πιο συγκεκριμένα, έχοντας ορίσει την ανταγωνιστικότητα ως την «ικανότητα διατήρησης και βελτίωσης του βιοτικού επιπέδου των πολιτών της χώρας – αναβάθμισης του επιχειρηματικού περιβάλλοντος, ενίσχυσης της απασχόλησης και της πραγματικής συνοχής, της περιβαλλοντικής προστασίας και αναβάθμισης, της διαρκούς βελτίωσης της παραγωγικότητας – υπό συνθήκες παγκοσμιοποίησης», το ΕΣΑΑ υιοθέτησε, από την πρώτη στιγμή της λειτουργίας του, μια ευρεία και πολυδιάστατη προσέγγιση στο ζήτημα, ανάλογη αυτής που διαπνέει την ευρωπαϊκή Στρατηγική της Λισαβόνας. Για την παρακολούθηση της ανταγωνιστικότητας της οικονομίας, το Συμβούλιο προχώρησε στην κατάρτιση του Εθνικού Συστήματος Μέτρησης Ανταγωνιστικότητας (ΕΣΜΑ), το οποίο παρακολουθεί την πορεία της Ελλάδας και ενός ικανού αριθμού άλλων χωρών, ως προς περισσότερους από διακόσιους διαφορετικούς δείκτες. Το ΕΣΜΑ αποτελεί τη μεθοδολογία, με βάση την οποία παρακολουθείται και αξιολογείται, συγκριτικά, η ελληνική ανταγωνιστικότητα από το ΕΣΑΑ. Το ΕΣΜΑ χρησιμοποιεί ως αφετηρία του τον ορισμό της ανταγωνιστικότητας και είναι

δομημένο γύρω από την Πυραμίδα της Ανταγωνιστικότητας. Επιπλέον, η Έκθεση Ανταγωνιστικότητας του ΕΣΑΑ στρέφεται στα συμπεράσματα των εκθέσεων ινστιτούτων όπως το World Economic Forum (WEF), το Institute for Management Development (IMD), και οργανισμών, όπως η Παγκόσμια Τράπεζα, το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο (ΔΝΤ) και ο Οργανισμός Οικονομικής Συνεργασίας και Ανάπτυξης (ΟΟΣΑ). Πιο αναλυτικά, πρόκειται για ένα σύστημα δεικτών το οποίο εξετάζει τέσσερις κατηγορίες παραγόντων: τις προϋποθέσεις της ανταγωνιστικότητας, τις πολιτικές και εισροές που επηρεάζουν την ανταγωνιστικότητα, τα ενδιάμεσα αποτελέσματα και τα τελικά αποτελέσματα. Είναι ένα ολοκληρωμένο σύστημα το οποίο περιλαμβάνει έναν ολοκληρωμένο ορισμό της ανταγωνιστικότητας, συνδεδεμένο με τη στρατηγική της βιώσιμης ανάπτυξης, και συγχρόνως περιλαμβάνει όλους τους παράγοντες που την καθορίζουν.

Οι προϋποθέσεις της ανταγωνιστικότητας, αφορούν την κοινωνική συνοχή, το κοινωνικό κεφάλαιο, την επιχειρηματική νοοτροπία, την κατηγορία πόροι, ενέργεια και φυσικό περιβάλλον, όπως και τις υποδομές. Οι οριζόντιες πολιτικές και εισροές στη διαδικασία της ανταγωνιστικότητας, περιλαμβάνουν μετρήσεις για το οικονομικό και επιχειρηματικό περιβάλλον, την αγοράς εργασίας, την εκπαίδευση και τις δεξιότητες, την έρευνα και ανάπτυξη, την επιχειρηματική καινοτομία και τις τιμές και κόστη. Τα ενδιάμεσα αποτελέσματα ανταγωνιστικότητας που μετρούνται είναι η παραγωγικότητα, το εξωτερικό εμπόριο, και οι άμεσες ξένες επενδύσεις. Τα τελικά αποτελέσματα της ανταγωνιστικότητας, είναι το εγχώριο προϊόν και η ποιότητα ζωής στο σύστημα του ΕΣΜΑ.

Το ΕΣΑΑ με την δημοσίευση ετήσιας Έκθεσης Ανταγωνιστικότητας έχει ως κυρίαρχο στόχο την αποτίμηση και ανάλυση των κρίσιμων παραγόντων που συμβάλλουν στη διαμόρφωση της ανταγωνιστικότητας της ελληνικής οικονομίας, στον εντοπισμό των βασικών αδυναμιών αλλά και των δυνατών σημείων, καθώς και στη σύνταξη προτάσεων πολιτικής για τη βελτίωση της ανταγωνιστικότητας της χώρας. Το 2007 - 2008 η ελληνική οικονομία συνέχισε να αναπτύσσεται με ρυθμούς ταχύτερους του ευρωπαϊκού μέσου όρου (4%), καταγράφοντας, παράλληλα, αύξηση στην απασχόληση και μείωση της ανεργίας στο 8,3% (έναντι 8,9%, το 2006). Ο πληθωρισμός κυμάνθηκε στο 3%, παραμένοντας πάνω από τον κοινοτικό μέσο όρο, ενώ οι πρόσφατες εξελίξεις στις διεθνείς τιμές του πετρελαίου και των τροφίμων έχουν οδηγήσει σε σημαντικές ανατιμήσεις (πρώτο τρίμηνο του 2008). Η αναταραχή στις παγκόσμιες χρηματαγορές, που εκδηλώθηκε κυρίως κατά το δεύτερο εξάμηνο του 2007, αν και επηρέασε περιορισμένα την ελληνική οικονομία κατά το 2007, περιόρισε τον ρυθμό ανάπτυξης το 2008, καθώς η αυξανόμενη πιστωτική επιβάρυνση των νοικοκυριών και το κόστος εξυπηρέτησης του χρέους άμβλυαν την εγχώρια κατανάλωση.

Η εξέλιξη της ανταγωνιστικότητας της ελληνικής οικονομίας συνεχίζει να κινείται σε σχετικά χαμηλά επίπεδα, παρά τους υψηλούς ρυθμούς μεγέθυνσης. Οι πιέσεις που ασκεί η χαμηλή ανταγωνιστικότητα δεν αφορούν μόνο την εξωτερική ισορροπία της χώρας, που παραμένει εύθραυστη, με το έλλειμμα του ισοζυγίου εξωτερικών συναλλαγών στο 14,1% του Ακαθάριστου Εγχωρίου Προϊόντος, το 2007. Αφορούν, επίσης, τις προοπτικές και το μέλλον των ελληνικών επιχειρήσεων, την ικανότητα του κράτους να καταπολεμά την παραοικονομία και να προωθεί τη φορολογική δικαιοσύνη, όπως και τη δυνατότητα αύξησης της απασχόλησης, όχι μόνο με τη μείωση της ανεργίας, αλλά και με την αύξηση του ποσοστού της απασχόλησης. Από τα δεδομένα του Εθνικού Συστήματος Μέτρησης Ανταγωνιστικότητας (ΕΣΜΑ) και των διεθνών οργανισμών προκύπτει ότι τα προβλήματα της ελληνικής ανταγωνιστικότητας δεν μπορούν εύκολα να απομονωθούν σε επιμέρους διαστάσεις, αλλά διατρέχουν μια σειρά από αλληλοεξαρτώμενες παραμέτρους, με αποτέλεσμα η αντιμετώπισή τους να χρειάζεται συντονισμένη δράση. Εντούτοις,

διαπιστώνεται ότι, σε κάποιες συνιστώσες της ανταγωνιστικότητας η χώρα εμφανίζει ικανοποιητικές επιδόσεις, ενώ σε άλλες οι αδυναμίες είναι τόσο έντονες, που καταγράφονται από όλες τις εκθέσεις¹⁰.

Ισχυρά σημεία της ανταγωνιστικότητας της ελληνικής οικονομίας είναι:

- Οι ταχείς ρυθμοί μεγέθυνσης
- Η γενική μακροοικονομική σταθερότητα
- Η αποτελεσματικότητα των χρηματαγορών και των κεφαλαιαγορών
- Η ελευθερία στην κίνηση κεφαλαίων και εμπορευμάτων
- Η υψηλή και ταχέως αυξανόμενη παραγωγικότητα της εργασίας
- Οι επιδόσεις του τουρισμού και γενικότερα οι εξαγωγές υπηρεσιών
- Η δυναμικότητα στον τομέα της επιχειρηματικότητας
- Η υψηλή συμμετοχή των νέων στην εκπαίδευση και η γλωσσομάθεια
- Η ασφάλεια
- Το υψηλό % επενδύσεων τόσο στο δημόσιο όσο και στον ιδιωτικό τομέα
- Η συνεχιζόμενη διείσδυση νέων τεχνολογιών

Η ικανοποιητική ποιότητα ζωής Από την άλλη πλευρά, οι κυριότερες αδυναμίες εντοπίζονται στους εξής τομείς:

- Στην έρευνα και στην εισαγωγή καινοτομιών, τόσο στον επιχειρηματικό όσο και στο δημόσιο χώρο
- Στην εκπαίδευση, κυρίως δε στην τριτοβάθμια και στη δια βίου μάθηση
- Στη γραφειοκρατία, στη γενικότερη αξιοπιστία του δημοσίου τομέα (διαφάνεια, διαφθορά, κ.λπ.), καθώς και στην αποτελεσματικότητά του
- Στην προστασία του περιβάλλοντος
- Στην αγορά εργασίας

Επιπρόσθετα, οι πέντε (5) αναγκαίοι στόχοι, σύμφωνα με το ΕΣΑΑ, που κρίνονται ιδιαίτερης καίριας σημασίας να τεθούν και σε αυτούς να επικεντρωθούν όλες οι πολιτικές που στο εξής θα ακολουθούνται προκειμένου να βελτιωθεί το επίπεδο της ελληνικής ανταγωνιστικότητας είναι οι ακόλουθοι:

- Η ενίσχυση της έρευνας και της εισαγωγής καινοτομιών, ιδίως σε ΜΜΕ και στην περιφέρεια
- Η αποδοτικότερη λειτουργία των κρατικών υπηρεσιών, με την απλοποίηση της νομοθεσίας (ειδικά για την άσκηση της επιχειρηματικότητας των ΜΜΕ) και την ηλεκτρονική διακυβέρνηση
- Η βελτίωση του ανθρώπινου δυναμικού, ώστε να ανταποκριθεί καλύτερα στις απαιτήσεις της οικονομίας της γνώσης, την αποτελεσματικότερη σύνδεση του εκπαιδευτικού συστήματος με την αγορά εργασίας και τη διευκόλυνση για είσοδο στην αγορά εργασίας.
- Η βελτίωση του ρυθμιστικού περιβάλλοντος εντός του οποίου λειτουργούν οι επιχειρήσεις και στην περαιτέρω ενίσχυση του ανταγωνισμού
- Η ανάπτυξη ενός συστήματος μέτρησης της ανταγωνιστικότητας στις 13 περιφέρειες της χώρας, ώστε να είναι δυνατή η αποτελεσματικότερη εξειδίκευση των περιφερειακών πολιτικών
- Η μεγαλύτερη προστασία του περιβάλλοντος

---

¹⁰ www.mathra.gr/Elliniko_Systima_Metrisis_Antagonistikotitas

Όπως προαναφέρθηκε, το ΕΣΜΑ χρησιμοποιεί ως βάση της ανάλυσης και επεξεργασίας των στοιχείων που συλλέχθηκαν τον ορισμό της ανταγωνιστικότητας και όλο το σύστημα είναι στηριγμένο και εμπνευσμένο θα έλεγε κανείς γύρω από την Πυραμίδα της Ανταγωνιστικότητας.

Οι προϋποθέσεις της ανταγωνιστικότητας αποτελούν τη βάση της Πυραμίδας της Ανταγωνιστικότητας και αναφέρονται σε πέντε ομάδες παραγόντων:

- (1) στην κοινωνική συνοχή,
- (2) στο κοινωνικό κεφάλαιο,
- (3) στην επιχειρηματική νοοτροπία,
- (4) στους πόρους, στην ενέργεια και στο φυσικό περιβάλλον, καθώς και
- (5) στις υποδομές της ελληνικής οικονομίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4

ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΚΗ ΑΝΤΑΓΩΝΙΣΤΙΚΟΤΗΤΑ

(Στο 4^ο Κεφάλαιο, θα επιχειρήσουμε να εντρυφήσουμε στην έννοια της επιχειρηματικής ανταγωνιστικότητας κάνοντας μνεία στην επιχειρηματικότητα της Ελλάδας, συγκρίνοντάς την παράλληλα με την επιχειρηματικότητα στην Ε.Ε)

4.1 Η επιχειρηματική ανταγωνιστικότητα της Ελλάδας

Στο δείκτη επιχειρηματικής ανταγωνιστικότητας παρατηρείται επιδείνωση 9 θέσεων για την Ελλάδα, από την 40^η το 2005 στην 49^η το 2006. Οι χώρες που πέρασαν την Ελλάδα είναι ο Αγ. Μαυρίκιος, η Λετονία, η Τουρκία, το Κουβέιτ, η Λιθουανία, η Μάλτα, η Ινδονησία και το Κατάρ. Όπως και στο δείκτη ολικής ανταγωνιστικότητας τα Μπαρμπάντος, μια από τις νέες χώρες που προστέθηκαν φέτος, εμφανίζονται υψηλότερα από την Ελλάδα. Από το 2002, η φετινή είναι η πιο αξιόλογη μετατόπιση στην κατάταξη της χώρας, με απώλεια 9 θέσεων. Σημειώνεται ότι το 2006 υπάρχουν κάποιες αλλαγές στη μεθοδολογία του δείκτη. Αν εφαρμοζόταν η ίδια μεθοδολογία όπως και τα προηγούμενα έτη, η απώλεια στην επιχειρηματική ανταγωνιστικότητα για τη χώρα θα ήταν 3 θέσεων (από την 45^η στην 48^η). Στα επιμέρους στοιχεία του δείκτη επιχειρηματικής ανταγωνιστικότητας, παρατηρείται επιδείνωση 11 θέσεων στη λειτουργία και στρατηγική της επιχείρησης και επιδείνωση 7 θέσεων στην ποιότητα του εθνικού επιχειρηματικού περιβάλλοντος.

Συγκριτική θέση της Ελλάδας στα επιμέρους στοιχεία του δείκτη επιχειρηματικής ανταγωνιστικότητας Διαχρονική εξέλιξη από το 2002 μέχρι σήμερα Το Ίδρυμα Οικονομικών και Βιομηχανικών Ερευνών (IOBE) επίσης εκπονεί ετήσιες εκθέσεις, συμμετέχοντας στο διεθνές ερευνητικό πρόγραμμα GLOBAL ENTREPRENEURSHIP MONITOR (GEM). Το Πρόγραμμα αυτό συλλέγει εμπειρικά δεδομένα -πρωτογενή και δευτερογενή από κάθε χώρα και παρουσιάζει τα συνολικά ευρήματα στην ετήσια έκδοση του υπό τον γενικό τίτλο “World Report on Entrepreneurship”.

4.2 Η επιχειρηματικότητα στην Ελλάδα

Η επιδείνωση των οικονομικών συνθηκών και η αβεβαιότητα για τη έκβαση της δημοσιονομικής κρίσης επηρέασαν αποφασιστικά την επιχειρηματική δράση, όπως καταγράφεται στην ετήσια έκθεση του Ιδρύματος Οικονομικών και Βιομηχανικών Ερευνών (IOBE) για την Επιχειρηματικότητα στην Ελλάδα (2010-2011). Η έκθεση για την Επιχειρηματικότητα στην Ελλάδα αποτελεί την όγδοη περιοδική έκδοση του IOBE στο πλαίσιο της συμμετοχής του στο ερευνητικό πρόγραμμα του Παγκόσμιου Παρατηρητηρίου για την Επιχειρηματικότητα - Global Entrepreneurship Monitor (GEM). Αναλυτικότερα, τα αποτελέσματα για την εγχώρια επιχειρηματικότητα υποχωρούν αισθητά και υπογραμμίζουν το κλίμα αβεβαιότητας που επικρατεί στην πραγματική οικονομία. Η επιχειρηματικότητα αρχικών σταδίων φτάνει στο χαμηλότερο ποσοστό της πενταετίας (5,3% από 8,8% το 2009), με τους επίδοξους επιχειρηματίες να αποτελούν την κυριότερη αιτία της πτώσης (2,0% έναντι 4,5% το 2009). Από τα ευρήματα της έκθεσης προκύπτει ότι οι δυσμενείς οικονομικές συνθήκες και η αβεβαιότητα για το μέλλον απέτρεψαν σημαντικό ποσοστό ατόμων με επιθυμία έναρξης επιχειρηματικής δραστηριότητας να υλοποιήσουν το σχέδιό τους. Σύμφωνα με την έκθεση του IOBE, το γεγονός ότι η καθιερωμένη επιχειρηματικότητα συρρικνώνεται αντικατοπτρίζει την τάση εξόδου κάποιων επιχειρήσεων από την αγορά, που τον Ιούνιο του 2010 -οπότε και πραγματοποιήθηκε η έρευνα- άρχιζε να γίνεται αισθητή.

Το ποσοστό των ατόμων του πληθυσμού ηλικίας 18-64 ετών που δηλώνει πως σκέφτεται να ξεκινήσει επιχειρηματική δράση τους επόμενους 36 μήνες μειώνεται (14,4% έναντι 17,2% πέρυσι), φτάνοντας στη δεύτερη χαμηλότερη επίδοση από το 2006. Η εξέλιξη αυτή είναι πολύ ενδιαφέρουσα, μιας και συνήθως σε περιόδους οικονομικής κρίσης, η επιχειρηματικότητα αποτελεί «καταφύγιο» επαγγελματικής στέγης. Περίπου 1,2 εκατ. άτομα, που αντιστοιχεί στο 19% του πληθυσμού ηλικίας 18-64 ετών αναπτύσσουν κάποιου τύπου επιχειρηματική δραστηριότητα και παρά τη συρρίκνωση συγκριτικά με το 2009, το ποσοστό αυτό συνεχίζει να είναι το υψηλότερο ανάμεσα στις χώρες καινοτομίας, αλλά και το μέσο όρο

των χωρών του GEM. Παράλληλα, το 2010, το 3,3% του πληθυσμού δήλωσε πως διέκοψε την επιχειρηματική δραστηριότητα που ασκούσε. Η συντριπτική πλειοψηφία (7 στους 10) των επιχειρηματιών που αποχώρησαν από τον επιχειρηματικό στίβο δηλώνουν πως κύρια αιτία αποτέλεσε η έλλειψη κερδοφορίας και όχι η έλλειψη χρηματοδότησης (μόλις 5,2%), όπως θα ήταν αναμενόμενο σε μια περίοδο χρηματοπιστωτικής στενότητας.

Το ποσοστό των ατόμων στο σύνολο του πληθυσμού που δηλώνουν πως το βασικό τους κίνητρο για την έναρξη επιχειρηματικής δραστηριότητας ήταν η ανάγκη περιορίζεται στο 1,5%, έναντι 2,3% το 2009 (27,4% ανάμεσα στους επιχειρηματίες αρχικών σταδίων, 26% το 2009). Ο δείκτης αυτός καταγράφει για τρίτη χρονιά πτώση, μιας και το 2008 έφτανε το 3%. Παρά δηλαδή την κρίση, η επιχειρηματικότητα ανάγκης στο σύνολο του πληθυσμού έχει μειωθεί, ενώ ανάμεσα στους επιχειρηματίες αρχικών σταδίων δεν έχει ενισχυθεί σημαντικά, γεγονός που ως ένα βαθμό σημαίνει ότι ενδεχομένως η κρίση έχει αποκαλύψει κάποιες επιχειρηματικές ευκαιρίες.

4.3 Επιχειρηματική Ανταγωνιστικότητα και Εθνικά-Περιφερειακά Συστήματα Καινοτομιών

Η επιχειρηματικότητα ευκαιρίας μειώνεται για άλλη μια χρονιά, ως ποσοστό στο σύνολο του πληθυσμού (3,8% έναντι 6,4% το 2009 και 6,8% το 2008). Από την άλλη πλευρά, το ποσοστό των επιχειρηματιών αρχικών σταδίων που δηλώνουν ως κίνητρο την ευκαιρία προσεγγίζει το 38,6% (47% το 2009 και 39,5% το 2008). Ενδιαφέρουσα εξέλιξη στα αποτελέσματα του 2010 είναι ότι, για πρώτη φορά η ανεξαρτησία κινητοποιεί μεγαλύτερο ποσοστό των επιχειρηματικών αρχικών σταδίων με κίνητρο την ευκαιρία (20,2%), ενώ η αύξηση του εισοδήματος, που αποτελούσε παραδοσιακά τον κινητήριο μοχλό αυτών των επιχειρηματιών στην Ελλάδα, αφορά στο 18,6% έναντι 26,8% το 2009. δεδομένης της υφιστάμενης κρίσης, θα μπορούσε να υποστηριχθεί πως η αυτονομία αποτελεί ενδεχομένως την απάντηση αυτών των ατόμων στην αβεβαιότητα και τις δυσχέρειες που επικρατούν στην αγορά εργασίας.

Η σύνδεση της ανταγωνιστικότητας με την καινοτομική δραστηριότητα αντανακλάται στην αύξηση υιοθέτησης καταχωρημένων ευρεσιτεχνιών (πατεντών) στην παραγωγή (Kortum and Eaton 1995) και στην δραματική μείωση της ζήτησης εργαζομένων χαμηλής ειδίκευσης ταυτόχρονα με την αύξηση της ζήτησης εργαζομένων υψηλών δεξιοτήτων (Tsampra and Palaskas 2002). Η εξειδίκευση μιας χώρας ή περιφέρειας στην παγκόσμια παραγωγή και το διεθνές εμπόριο είναι σήμερα περισσότερο από ποτέ δεμένη με την βάση τεχνολογικής γνώσης που διαθέτει (Freeman 1987, Archibugi and Pianta 1992). Σύμφωνα με εμπειρικές μελέτες για την εισοδηματική σύγκλιση και οικονομική μεγέθυνση, οι σχέσεις διεθνούς εμπορίου προσδιορίζονται από τον προσανατολισμό και ρυθμό τεχνολογικής προόδου των εθνικών ή περιφερειακών οικονομιών (Storper 2000). Οι τεχνολογικές και οικονομικές διαφορές μεταξύ χωρών και περιφερειών έχουν αποδοθεί από πολλούς θεωρητικούς μέχρι σήμερα στην παραγωγική διάρθρωση των οικονομιών τους (Dosi and Malerba 1995). Σχετικές έρευνες όμως έχουν καταδείξει πως τα εθνικά/περιφερειακά διαρθρωτικά χαρακτηριστικά και οι αλληλεπιδράσεις μεταξύ των παραγωγικών μονάδων εμπεριέχουν και μη διαρθρωτικά στοιχεία, όπως οι σχέσεις συνεργασίας και εμπιστοσύνης μεταξύ των επιχειρηματιών και η κοινή κουλτούρα όπου αυτές βασίζονται (Lundvall 1985). Ο ιστορικά διαμορφωμένος ρόλος του θεσμικού και πολιτισμικού πλαισίου είναι δηλαδή εξίσου σημαντικός στις τεχνολογικές και οικονομικές επιδόσεις των χωρών (Whitley 1992, Guerreri and Tylecote 1997).

Συχνά όμως, στην ίδια εθνική/περιφερειακή οικονομία κάποιοι παραγωγικοί κλάδοι αναπτύσσονται δυναμικότερα από άλλους, ή ακόμα και στον ίδιο κλάδο κάποιες επιχειρήσεις

είναι πιο ανταγωνιστικές από άλλες. Με άλλα λόγια, οι διαρθρωτικές και θεσμικές διαφορές δεν ερμηνεύουν επαρκώς τις διαφορετικές επιδόσεις των επιχειρήσεων, κλάδων παραγωγής και εθνικών οικονομιών (Tylecote 1997). Εδώ απαντά η θεωρία των εθνικών/ περιφερειακών "συστημάτων καινοτομίας", σύμφωνα με την οποία η παραγωγική διάρθρωση μίας οικονομίας, η θεσμική οργάνωση και λειτουργία της, συσχετίζονται με την γεωγραφικά συσσωρευμένη γνώση. Κατ' επέκταση, οι διαφορές ανάπτυξης μεταξύ επιχειρήσεων, κλάδων και οικονομιών αποδίδονται στο διαφορετικό επίπεδο τεχνογνωσίας και την ικανότητα τεχνολογικής προσαρμογής τους (Palaskas and Tsampra 2002).

Συνοψίζοντας τις σχετικές θεωρητικές έννοιες, επισημαίνουμε πως το εθνικό/περιφερειακό "σύστημα καινοτομίας" περιλαμβάνει όλους τους θεσμικούς συντελεστές που συμβάλλουν στην απορρόφηση και διάχυση της γνώσης και των νέων τεχνολογικών εξελίξεων - όπως, τα τμήματα έρευνας και ανάπτυξης (E & A) των επιχειρήσεων, τα πανεπιστήμια, τα ερευνητικά κέντρα¹¹. Το σύστημα καινοτομίας δεν αποτελεί όμως απλά άθροισμα των θεσμικών συντελεστών, αλλά συνίσταται στην αλληλεπίδρασή τους "στην παραγωγή, στην μεταφορά και την χρήση της νέας και οικονομικά αξιοποιήσιμης γνώσης" (Lundvall 1992, Audretsch 2000). Επισημαίνεται, ως παράδοξο για την σύγχρονη περίοδο παγκοσμιοποίησης και συμπίεσης του χώρου και του χρόνου, ο γεωγραφικός προσδιορισμός των συστημάτων καινοτομίας, που οφείλεται στα ενδογενή στοιχεία και συνθήκες λειτουργίας των οικονομικών συντελεστών κάθε συστήματος παραγωγής. Τα στοιχεία αυτά είναι χωρικά καθώς δεν είναι διαθέσιμα σε εξωτερικούς ανταγωνιστές (Maskell et al 1998) και τροφοδοτούν την ετερογένεια, ως βάση του ανταγωνισμού (Kogut 1993). Με άλλα λόγια, ακόμα και στα πλαίσια της παγκοσμιοποίησης, οι παράγοντες που διαφοροποιούν τις επιχειρήσεις από τους εξωτερικούς τους ανταγωνιστές πρέπει να αναζητηθούν στα εθνικά/περιφερειακά χαρακτηριστικά που διαφοροποιούν τις οικονομίες και τις επιδόσεις τους (Lundvall and Maskell 2000).

4.4 Προσδιοριστικοί παράγοντες της επιχειρηματικής Καινοτομικότητας

Η καινοτομία αποτελεί διαδικασία που αντανάκλα την ήδη κερκτημένη γνώση του οικονομικού συστήματος συνδυασμένη με νέους τρόπους (Schumpeter 1942) και όχι ένα γεγονός που λαμβάνει χώρα. Στα μέχρι σήμερα ευρέως εφαρμοζόμενα οικονομικά υποδείγματα οι καινοτομίες εμφανίζονται ως σπάνια εξωγενή γεγονότα που προσωρινά διαταράσσουν την γενική ισορροπία, μέχρις ότου μια νέα ισορροπία αποκατασταθεί μέσω του μηχανισμού των τιμών. Η προσέγγιση αυτή είναι όμως ανεπαρκής στις συνθήκες του συγχρόνου καπιταλισμού όπου η καινοτομία αποτελεί καθοριστικό φαινόμενο και κληροδότημα (Lundvall 1992). Η καινοτομική ικανότητα μίας επιχείρησης βασίζεται στην ικανότητα τεχνολογικής αφομοίωσης, δηλαδή μάθησης, του ευρύτερου εθνικού παραγωγικού συστήματος (Lundvall 1992). Οι μηχανισμοί απορρόφησης της τεχνολογίας - δηλαδή ο τρόπος μάθησης, διαμορφώνεται από το ιστορικά διαμορφωμένο θεσμικό πλαίσιο που διέπει την εθνική οικονομία. Ενώ, η τεχνολογία που απορροφάται - δηλαδή το τί μαθαίνεται, καθορίζεται από την οικονομική διάρθρωση της χώρας (Lundvall and Maskell 2000). Συνεπώς, η καινοτομικότητα προσδιορίζεται από την τεχνολογική παράδοση, την παραγωγική εξειδίκευση της εθνικής οικονομίας και το εθνικό πλαίσιο στήριξης της τεχνολογικής γνώσης (Nelson 1989, Nelson and Winter 1977).

Στην διεθνή βιβλιογραφία (Feldman 1994) η καινοτομία -ως αποτέλεσμα της τεχνολογικής ικανότητας της επιχείρησης- προσδιορίζεται άλλοτε άμεσα ως εξαρτημένη μεταβλητή των τεχνολογικών εισροών της επιχείρησης (εργαστηριακών δραστηριοτήτων, δαπανών E & A)

¹¹ Freeman 1987, Lundvall 1992, Nelson 1993, Metcalfe 1996

και άλλοτε έμμεσα από τις νέες εισόδους και επενδύσεις επιχειρήσεων, την συνολική αύξηση της παραγωγικότητας, των μισθών και της απασχόλησης. Για την μέτρηση της καινοτομικότητας σχετικές μελέτες διακρίνουν την καινοτομία σε αλλαγές στην οργάνωση και διαδικασία της παραγωγής και στα προϊόντα (OECD 1996). Η καινοτομία προϊόντος, που καταχωρείται ως πατέντα (Archibugi and Pianta 1992), αποτελεί όμως το σαφέστερο μέτρο καθώς οι καινοτομίες οργάνωσης και διαδικασίας της παραγωγής δύσκολα καταγράφονται. Η μεταφορά και αφομοίωση τεχνολογικής γνώσης εξαρτάται από την προσπάθεια της επιχείρησης για ενδογενή τεχνολογική ανάπτυξη, καθώς και απορρόφηση των εξωγενών τεχνολογικών εισροών (Clark, Palaskas et al., 2002). Η δραστηριότητα έρευνας και ανάπτυξης (E & A) και οι δεξιότητες του προσωπικού της επιχείρησης συνιστούν τους κυριότερους ενδογενείς παράγοντες δημιουργίας και συσσώρευσης τεχνολογικής γνώσης (Brouwer and Kleinknecht 1996). Οι εξωγενείς τεχνολογικές εισροές συνίστανται κυρίως σε πατέντες και τεχνολογικές άδειες, καθώς και στις συνεργασίες που η επιχείρηση αναπτύσσει με ηγετικές τεχνολογικά επιχειρήσεις (Caves 1982, Symeonidis 1996).

Η αποτελεσματική εισροή γνώσης στην επιχείρηση από εξωγενείς πηγές προϋποθέτει την ύπαρξη ενός περιβάλλοντος οικονομιών συγκέντρωσης, διάχυσης τεχνογνωσίας και ισχυρής επιστημονικής και ερευνητικής βάσης (Audretsch and Feldman 1996, Asheim 1996, Morgan 1997, Antonelli 2000), που διευκολύνεται από την λειτουργία βιομηχανικών δικτύων ικανών να διαχειριστούν την συλλογική πληροφορία και τεχνογνωσία (Amin and Robins 1990, Saxenian 1994, Zuscovitch and Justman 1995, Dodgson and Bessant 1996, Garnsey 1998). Η αφομοίωση όμως της γνώσης από την επιχείρηση και η ανάπτυξη καινοτομικής δραστηριότητας προϋποθέτει συστηματική προσπάθεια ενδογενούς E & A (Harris and Trainor 1997). Σύμφωνα με τα παραπάνω, η επιχειρηματική καινοτομικότητα -ως καινοτομία προϊόντος- προσδιορίζεται άμεσα από ενδογενείς παράγοντες που συνιστούν την ενδοεπιχειρησιακή τεχνολογική προσπάθεια. Αυτή αντανακλάται κατ' εξοχήν στην αναλογία επιστημονικού και τεχνικού προσωπικού στο σύνολο των απασχολούμενων της επιχείρησης. Η υψηλή ειδίκευση των εργαζομένων, που αποτελεί γνώση ενσωματωμένη στο ανθρώπινο κεφάλαιο της επιχείρησης, διευκολύνει καθοριστικά την τεχνολογική αφομοίωση και ανάπτυξη (Palaskas et al., 1999). Ανάλογα, οι δαπάνες E & A ανά εργαζόμενο της επιχείρησης (Symeonidis 1996, Malecki 1980) στα πλαίσια της ενδογενούς τεχνολογικής δραστηριότητας εξασφαλίζουν την ενεργό ανάμιξη του προσωπικού στην ανάπτυξη τεχνογνωσίας και στην κατάρτιση, προϋπόθεση για την συσσώρευση.

Άμεσα προσδιορίζουν την επιχειρηματική καινοτομικότητα και εξωγενείς παράγοντες που κυρίως συνίστανται σε τεχνολογικές εισροές από εξωτερικές προς την επιχείρηση πηγές. Οι εισροές αυτές καταγράφονται κατ' εξοχήν στις πατέντες και τεχνολογικές άδειες που η επιχείρηση αγοράζει κι εφαρμόζει. Εξ ίσου καθοριστικός είναι και ο ρόλος των μη καταχωρημένων επίσημα εξωτερικών τεχνολογικών εισροών που εκφράζονται κυρίως στις τεχνολογικές αλλαγές που η επιχείρηση υιοθετεί στην διαδικασία της παραγωγής. Όπως προαναφέρθηκε, οι τεχνολογικές αυτές αλλαγές δεν είναι εύκολα μετρήσιμες και μεταφέρονται συνήθως μέσω ατύπων διαδικασιών μάθησης πάνω στην εργασία, ή την χρήση κάποιου εξοπλισμού ή νέου υλικού που προμηθεύεται η επιχείρηση. Τέλος, όπως επισημάνθηκε, η ικανότητα τεχνολογικής απορρόφησης και καινοτομίας καθορίζει τις οικονομικές επιδόσεις της επιχείρησης. Με άλλα λόγια, η επιχειρηματική ανταγωνιστικότητα -εκφρασμένη ως αύξηση των πωλήσεων (Ettlinger and Tufford 1996)- προσδιορίζεται έμμεσα από τους τεχνολογικούς παράγοντες (εξωγενείς και ενδογενείς) που διαμορφώνουν την καινοτομικότητα (Palaskas and Arapoglou 1999). Προσδιορίζεται όμως άμεσα από παράγοντες που σχετίζονται με μη τεχνολογικά χαρακτηριστικά της επιχείρησης, τα οποία διαμορφώνει η παραγωγική διάρθρωση και το θεσμικό υπόβαθρο του οικονομικού

περιβάλλοντος. Πρόκειται για την πρόσβαση και συμμετοχή της επιχείρησης σε τοπικά και διεθνή δίκτυα τεχνολογικής συνεργασίας (Grannoveter 1985), καθώς και το δυναμικό της ως προς το μέγεθος και καθεστώς λειτουργίας .

4.4.1 Επιχειρηματική ανταγωνιστικότητα μέσω Έρευνας & Ανάπτυξης

Όσον αφορά την συμβολή των δικτύων τεχνολογικής συνεργασίας στην ανταγωνιστικότητα των εθνικών συστημάτων καινοτομίας, δεν υπάρχουν ισχυρές ενδείξεις που να τεκμηριώνουν την θετική επίδραση της συμμετοχής των επιχειρήσεων σε τεχνολογικές συνεργασίες με άλλες επιχειρήσεις ή φορείς (για μεταφορά τεχνολογίας, licensing, E & A κ.λπ.) στην καινοτομική της ικανότητα (Brouwer and Kleinknecht 1996). Καταδεικνύεται όμως, πως όσο μεγαλύτερη είναι η συμμετοχή της επιχείρησης σε τέτοιου είδους δίκτυα, τόσο περισσότερες είναι οι ευκαιρίες της για τεχνολογική αναβάθμιση και καινοτομία (Acs and Gifford 1996).

Οι θετικές επιπτώσεις της συχνής αλληλεπίδρασης μεταξύ οικονομικών συντελεστών - στην βάση της άμιλλας και συνεργασίας, της εμπιστοσύνης και κοινής επιχειρηματικής κουλτούρας - στις οικονομικές επιδόσεις τους, έχει υποστηριχθεί από την θεωρητική προσέγγιση της "δικτυωμένης επιχείρησης" (Grannoveter 1985, Amin and Robins 1990, Saxenian 1994). Η οικονομικά αξιοποιήσιμη γνώση αναπτύσσεται μέσα στα δίκτυα ως μία λειτουργία συλλογικής μάθησης, στην βάση οικονομικών συγκέντρωσης, διάχυσης (spillovers) και επιμερισμού του ρίσκου μέσα από κοινές επενδύσεις (Grannoveter 1992, Audretsch and Feldman 1996, Morgan 1997). Οι πολυεθνικές επιχειρήσεις, οι ξένες άμεσες επενδύσεις και τα δίκτυα προμηθευτών αποτελούν σημαντικά κανάλια μεταφοράς γνώσης και τεχνολογίας, ειδικά όταν απουσιάζουν οι θεσμοί και οι υποδομές τεχνολογικής στήριξης σε τοπικό ή εθνικό επίπεδο (Phelps 1997). Με άλλα λόγια, πέρα από την επίσημη δραστηριότητα E & A, με την δικτύωση μπορεί να αναπτυχθεί και να μεταφερθεί σημαντική γνώση μέσω της υιοθέτησης, της χρήσης και της αλληλεπίδρασης (Storper 1997, Lundvall and Maskell 2000).

Πάραυτα, η ύπαρξη ισχυρής θεσμοθετημένης βάσης E & A παίζει καθοριστικό ρόλο στην υιοθέτηση προωθημένης γνώσης και σύνθετης τεχνολογίας (Lall 1996). Για τον ρόλο χαρακτηριστικών της επιχείρησης όπως το μέγεθος και το καθεστώς λειτουργίας (ανεξάρτητη, ή θυγατρική) στην καινοτομική και ανταγωνιστική της ικανότητα, τα εμπειρικά στοιχεία σχετικών ερευνών (Toedtling and Kaufmann 2002) δείχνουν πως οι μικρές επιχειρήσεις αναπτύσσονται τεχνολογικά με διαφορετικό τρόπο από τις μεγάλες. Το μικρό μέγεθος περιορίζει τις επενδύσεις σε τεχνολογία και τις δαπάνες για E & A, καθώς και την πρόσβαση στην πληροφορία και τις τεχνολογικές εξελίξεις. Η ανάπτυξη της πρόσβασης σε εξωτερικούς πόρους και συνεργάτες είναι καθοριστική για το ξεπέρασμα των εμποδίων που θέτει το μικρό επιχειρηματικό μέγεθος¹².

4.5 Η κλαδική διάσταση της επιχειρηματικότητας

Ο πρωτογενής τομέας και τα προϊόντα/υπηρεσίες προς καταναλωτές κυμαίνονται στα ίδια επίπεδα με το 2009 (1,9% και 46,3% αντιστοίχως). Τα προϊόντα/ υπηρεσίες προς καταναλωτές απορροφούν, ως συνήθως, το υψηλότερο μερίδιο νέων εγχειρημάτων στην Ελλάδα, αλλά το ποσοστό αυτό έχει μειωθεί σημαντικά σε σύγκριση με προηγούμενα έτη (58,0% το 2008, 63,0% το 2006). Επιπλέον, διατηρείται η αυξητική τάση του ποσοστού των

---

¹² Πάντειο Πανεπιστήμιο, Τμήμα Οικονομικής και Περιφερειακής Ανάπτυξης, «Η επιχειρηματική ανταγωνιστικότητα στην οικονομία της γνώσης».

επιχειρήσεων παροχής υπηρεσιών προς άλλες επιχειρήσεις (28,1% από 15,2%). Η εξέλιξη αυτή κρίνεται ενθαρρυντική, μιας και αυτές οι επιχειρήσεις έχουν τη δυνατότητα να επηρεάσουν θετικά την προστιθέμενη αξία και την καινοτομικότητα μιας σύγχρονης οικονομίας και άρα είναι περισσότερο επιθυμητές.

4.5.1 Ποιοτικά χαρακτηριστικά της επιχειρηματικότητας

Σε ό,τι αφορά τα βασικά ποιοτικά χαρακτηριστικά της επιχειρηματικότητας, τα οποία διερευνώνται στο πλαίσιο του GEM, η έκθεση του IOBE καταγράφει τις παρακάτω εξελίξεις:

- Προοπτικές δημιουργίας νέων θέσεων εργασίας: Το 2010, 4,4% των εγχώριων επιχειρήσεων αρχικών σταδίων προσδοκούν να αυξήσουν τις θέσεις εργασίας τους τουλάχιστον κατά 20, ενώ το 2009 καμία επιχείρηση δεν έκανε τέτοιου είδους προβλέψεις. Είναι ενθαρρυντικό το γεγονός πως, παρά την κρίση χρέους που είχε οδηγήσει στην υπογραφή του Μνημονίου Ι με την Τρόικα ένα μόλις μήνα πριν τη διεξαγωγή της έρευνας του GEM, επτά στις δέκα επιχειρήσεις αρχικών σταδίων στην Ελλάδα προέβλεπαν τη δημιουργία έως πέντε νέων θέσεων εργασίας, και το 13,3% δήλωσε πως αναμένει 6-19 νέες θέσεις.

- Βαθμός καινοτομίας προϊόντος: Περίπου το 13% των επιχειρήσεων αρχικών σταδίων κρίνουν πως τα προϊόντα / υπηρεσίες που (θα) προσφέρουν είναι εντελώς νέα για όλους τους πελάτες στους οποίους (θα) απευθύνονται, ενώ σχεδόν δύο στις τρεις επιχειρήσεις θεωρούν πως τα προϊόντα/οι υπηρεσίες τους δε θα αποτελέσουν καινοτομία/πρωτοτυπία για κανέναν πελάτη.

- Βαθμός εξωστρέφειας: Το 2010, καταγράφεται ύφεση στην ένταση του εξαγωγικού προσανατολισμού των εγχώριων επιχειρήσεων. Σχεδόν οι μισές επιχειρήσεις συναλλάσσονται μόνο με εγχώριους πελάτες, ενώ μόλις δύο στις πέντε διατηρούν το πολύ το ¼ του πελατολογίου τους εκτός συνόρων. Ισχυρή εξαγωγική δραστηριότητα εμφανίζει το 4,8% των επιχειρήσεων αυτών (6,6% το 2009). Συγκριτικά με τις υπόλοιπες χώρες που βασίζονται στην καινοτομία, η Ελλάδα απέχει παρασάγγας από χώρες όπως η Νορβηγία, Ισλανδία και η Σλοβενία που καταγράφουν τις υψηλότερες σχετικές επιδόσεις.

- Επίπεδο της τεχνολογίας: Οι σχετικές επιδόσεις των επιχειρήσεων αρχικών σταδίων στην Ελλάδα είναι εντυπωσιακές, μιας και πάνω από το 1/3 αυτών δηλώνει πως χρησιμοποιεί τεχνολογίες που είναι διαθέσιμες στην αγορά λιγότερο από ένα έτος, όταν το αντίστοιχο ποσοστό το 2009 μόλις που ξεπερνούσε το 10,3% και το 22,7% το 2008. Αντιστοίχως, η μεταστροφή αυτή αντικατοπτρίζεται μερικώς και στο ποσοστό αυτών που αρκούνται στη χρήση παλαιάς τεχνολογίας (54,7%, έναντι 58,1% το 2009 και 59,4% το 2008).

Το ποσοστό των άτυπων επενδυτών στην Ελλάδα το 2010 αποτυπώνει πλήρως το πρόβλημα ρευστότητας και άντλησης τραπεζικού δανεισμού που άρχισε να διαφαίνεται ξεκάθαρα το 2010. Το ποσοστό του πληθυσμού που δηλώνει πως έχει χρηματοδοτήσει κατά την τελευταία τριετία με προσωπικά κεφάλαια ένα νέο εγχείρημα που ξεκίνησε κάποιος άλλος φτάνει το 5,3%, ιστορικό υψηλό, μιας και το 2009 το ποσοστό έφτανε το 2,3% και το 2008 μόλις το 1,8%. Σχεδόν ένας στους δύο άτυπους επενδυτές ανήκε στην οικογένεια του επιχειρηματία (40% το 2009), ενώ το 27% χαρακτηρίζεται ως φίλος ή γείτονας. Το μεγαλύτερο ποσοστό αυτών των άτυπων επενδυτών δηλώνει πως δεν αναμένει κέρδος από την επένδυσή του αυτή, γεγονός που ερμηνεύεται από την προσωπική σχέση μεταξύ των δύο μερών.

Τα δημογραφικά χαρακτηριστικά της επιχειρηματικότητας αρχικών σταδίων είναι τα εξής:

Το 3,7% του πληθυσμού αφορά σε γυναίκες επιχειρηματίες αρχικών σταδίων. Το εν λόγω ποσοστό κατατάσσει την Ελλάδα στην 8^η θέση ανάμεσα στις χώρες που βασίζονται στην καινοτομία. Είναι ενθαρρυντικό το γεγονός ότι το μερίδιο της γυναικείας επιχειρηματικότητας αρχικών σταδίων ως ποσοστό του συνολικού δείκτη επιχειρηματιών αρχικών σταδίων αυξήθηκε οριακά συγκριτικά με το 2009 (34,9% έναντι 34% το 2009 και 39% το 2008). Η γυναικεία επιχειρηματικότητα ανάγκης φτάνει στο 33,7%, μια από τις υψηλότερες επιδόσεις ανάμεσα στις χώρες καινοτομίας. Θα πρέπει, όμως, να σημειωθεί πως σημαντικά ποσοστά επιχειρηματικότητας ανάγκης για τις γυναίκες καταγράφονται και σε χώρες που δεν αντιμετωπίζουν οικονομικές/δημοσιονομικές προκλήσεις, όπως η Γερμανία και η Νορβηγία.

Σημαντικές μεταβολές καταγράφονται στο προφίλ του μέσου επιχειρηματία αρχικών σταδίων, γεγονός που φαίνεται να αντικατοπτρίζει τις επιπτώσεις της κρίσης. Πιο συγκεκριμένα, αυξάνεται ο μέσος όρος ηλικίας, αλλά και το εκπαιδευτικό επίπεδο, ενώ δραστηριοποιούνται εξίσου και τα τρία εισοδηματικά κλιμάκια. Το γεγονός ότι η ηλικιακή ομάδα 45-54 ετών ήταν η πιο δραστήρια επιχειρηματικά, ενώ τα προηγούμενα έτη αυτό αφορούσε στην ομάδα 25-34 ετών, μπορεί να αποδοθεί στην ανεργία που πλήττει πλέον όλες τις ηλικίες, και τις δυσχέρειες εύρεσης εργασίας για τους μεγαλύτερους σε ηλικία. Ενδεικτικές των επιπτώσεων της κρίσης και της ανεργίας θεωρούνται και οι μεταβολές στο επίπεδο εκπαίδευσης, όπου παρατηρείται εκτίναξη των αποφοίτων μετα-λυκειακής εκπαίδευσης και δη τριτοβάθμιας, καθώς και η ισόποση παρουσία των τριών εισοδηματικών κλιμακίων.

4.6 Προσωπικοί παράγοντες

Το 2010, τα 2/3 των επιχειρηματιών αρχικών σταδίων 2010 δηλώνει πως συναναστρέφεται άλλους επιχειρηματίες, επίδοση εξαιρετικά υψηλή συγκριτικά με τις υπόλοιπες χώρες καινοτομίας. Βέβαια, η υψηλή αυτή επίδοση είναι αναμενόμενη, λόγω του αντιστοίχως υψηλού ποσοστού αυτοαπασχόλησης στη χώρα. Όσον αφορά στην αναγνώριση επιχειρηματικών ευκαιριών το επόμενο εξάμηνο, η επίδοση της Ελλάδας είναι η 3^η χαμηλότερη ανάμεσα στις χώρες καινοτομίας και η χαμηλότερη, συγκριτικά με τις ευρωπαϊκές χώρες. +εν είναι τυχαίο πως οι Ισπανία, Πορτογαλία, Ιρλανδία και Ιταλία συμπληρώνουν τις υπόλοιπες κατώτερες επιδόσεις στην Ευρώπη. Έτσι, θετικές προβλέψεις εκφράζει μόλις το 15,9% του πληθυσμού 18-64 ετών (28% το 2009), και το 23,3% των επιχειρηματιών αρχικών σταδίων (33,8% το 2009 και 28,1% το 2008). Ένας άλλος παράγοντας που εξετάζεται στο πλαίσιο της έρευνας του GEM είναι το επίπεδο αυτοπεποίθησης του πληθυσμού όσον αφορά στις γνώσεις, τα προσόντα και την απαιτούμενη εμπειρία του για την έναρξη μιας επιχείρησης. Οι Έλληνες παραδοσιακά καταγράφουν πολύ υψηλά ποσοστά θετικών απαντήσεων στο συγκεκριμένο ερώτημα, συχνά μάλιστα, φτάνουν στη δεύτερη ή/και πρώτη θέση για το σύνολο των χωρών του GEM. Το 2010 το 52,2% των Ελλήνων θεωρούν πως έχουν τις επαρκείς γνώσεις και προσόντα για την έναρξη μιας επιχείρησης (58% το 2009). Το αντίστοιχο ποσοστό για τους επιχειρηματίες αρχικών σταδίων είναι ακόμα πιο υψηλό (77%), αν και χαμηλότερο του περυσινού (90%), εξέλιξη που αντικατοπτρίζει ενδεχομένως τις προϊούσες δυσχέρειες που αντιμετωπίζουν οι επιχειρηματίες αυτοί.

Το 2010 καταγράφεται για άλλη μια χρονιά το παράδοξο της αυτο-αξιολόγησης των Ελλήνων που αφορά σε υψηλότερα ποσοστά αυτοπεποίθησης για τις γνώσεις/τα προσόντα τους, και ταυτόχρονα την παραδοχή για έντονο φόβο αποτυχίας του εγχειρήματός τους, γεγονός που δρα ανασταλτικά στην έκφραση επιχειρηματικότητας. Έτσι, το 2010 οι Έλληνες βρίσκονται στην κορυφή της σχετικής κατάταξης, μιας και λίγοι περισσότεροι από τους μισούς δηλώνουν

την επίδραση του φόβου της αποτυχίας στις αποφάσεις τους. Όσον αφορά στους επιχειρηματίες αρχικών σταδίων, ο φόβος της αποτυχίας εδράζει τουλάχιστον στο 55% αυτών, όταν το αντίστοιχο ποσοστό το 2009 μόλις που ξεπερνούσε το 1/3.

4.7 Οι επιπτώσεις της κρίσης στην επιχειρηματικότητα

Για δεύτερη συνεχή χρονιά, στο πλαίσιο της έρευνας του GEM οι επιχειρηματίες κλήθηκαν να απαντήσουν α) αν οι δυσκολίες ίδρυσης μιας νέας επιχείρησης είναι περισσότερες ή λιγότερες σε σχέση με το προηγούμενο έτος, β) αν οι δυσκολίες ανάπτυξης μιας επιχείρησης είναι λιγότερες ή περισσότερες και γ) αν η κρίση έχει επηρεάσει τον αριθμό των επιχειρηματικών ευκαιριών.

Σύμφωνα με τα ευρήματα της έρευνας, το επιχειρηματικό κλίμα επιδεινώνεται συγκριτικά με το 2009. Οι καθιερωμένοι επιχειρηματίες είναι για άλλη μια χρονιά περισσότερο συγκρατημένοι και απαισιόδοξοι στις εκτιμήσεις και προβλέψεις τους και στους τρεις υποδείκτες, γεγονός που αποδίδεται στη βαθύτερη αντίληψη του τρόπου λειτουργίας μιας επιχείρησης συγκριτικά με τους επίδοξους και νέους επιχειρηματίες αρχικών σταδίων. Σχετικά με τις δυσκολίες ίδρυσης μιας επιχείρησης, οι εγχώριοι επιχειρηματίες αρχικών σταδίων ήταν το 2010 οι περισσότερο απαισιόδοξοι σχετικά με τις δυσκολίες ίδρυσης μιας νέας επιχείρησης. Υπογραμμίζεται ότι η Ελλάδα είναι η μόνη χώρα από όσες συμμετείχαν στο ερευνητικό πρόγραμμα του GEM το 2010, η οποία παρουσιάζει σαφή επιδείνωση αυτού του δείκτη ανάμεσα στο 2010 και στο 2009. Σύμφωνα με την έκθεση, ενώ η βελτίωση του δείκτη σε όλες τις χώρες μεταξύ των δύο ετών μπορεί να θεωρηθεί ως ένδειξη εξόδου από την ύφεση και ανάκαμψης, στην Ελλάδα συμβαίνει ακριβώς το αντίθετο. Από την πλευρά της ανάπτυξης μιας επιχείρησης, δύο στους πέντε επιχειρηματίες αρχικών σταδίων εκτιμούν ότι οι σχετικές δυσκολίες ήταν εντονότερες το 2010 σε σύγκριση με το προηγούμενο έτος (50% το ποσοστό το 2009, επομένως πρόκειται για σαφή επιδείνωση του δείκτη). Και πάλι, οι καθιερωμένοι επιχειρηματίες είναι περισσότερο απαισιόδοξοι (70% από 62,2% το 2009).

Τέλος, αξιολογώντας τις επιπτώσεις της κρίσης στις επιχειρηματικές ευκαιρίες, οι καθιερωμένοι επιχειρηματίες εμφανίζονται και πάλι πιο συγκρατημένοι σε σύγκριση με εκείνους που βρίσκονται στα πρώτα στάδια επιχειρηματικής δραστηριοποίησης. Εντούτοις, παρ' όλο που η απαισιοδοξία των καθιερωμένων εντείνεται το 2010 σε σχέση με το προηγούμενο έτος, οι επιχειρηματίες αρχικών σταδίων εμφανίζονται πιο αισιόδοξοι: Σχεδόν ένας στους τέσσερις αναγνωρίζει περισσότερες επιχειρηματικές ευκαιρίες από το 2009, ενώ το αντίστοιχο ποσοστό το προηγούμενο έτος ήταν μόλις ένας στους δέκα (εκθεση IOBE_

4.8 Καινοτομία και ανταγωνισμός στα πλαίσια των ποιοτικών χαρακτηριστικών της επιχειρηματικότητας αρχικών σταδίων

Η πλειονότητα των νέων ή επίδοξων επιχειρηματικών εγχειρημάτων αφορά μάλλον «ρηχές» δραστηριότητες, αναφέρονται δηλαδή σε προϊόντα / υπηρεσίες που έχουν ως άμεσο αποδέκτη τον καταναλωτή. Το γεγονός αυτό προδιαθέτει για μία επιχειρηματικότητα μάλλον περιορισμένων δυνατοτήτων, χωρίς μεγάλες πιθανότητες θετικής επίδρασης σε όρους απασχόλησης, καινοτομίας, ή δημιουργίας νέων αγορών. Πράγματι, τα «ποιοτικά» στοιχεία της επιχειρηματικότητας αρχικών σταδίων στην Ελλάδα παραμένουν μη ικανοποιητικά. Τα εγχειρήματα τα οποία εντοπίστηκαν διέπονται από έναν αρκετά χαμηλό βαθμό καινοτομίας σε σχέση με τις άλλες χώρες, κάτι που επιβεβαιώνει την μάλλον «ρηχή» επιχειρηματικότητα στην Ελλάδα. Υπενθυμίζεται ότι αυτού του τύπου η καινοτομία συνδέεται με την έννοια της καινοτομίας προϊόντος και είναι εξωγενώς προσδιορισμένη κατά μία έννοια, καθώς αποτελεί

την «εντύπωση» του καινούριου που δημιουργείται στο εξωτερικό περιβάλλον της επιχείρησης, στους αποδέκτες δηλαδή των προϊόντων / υπηρεσιών. Βεβαίως, η έρευνα καταγράφει την υποκειμενική άποψη του επιχειρηματία για το κατά πόσον οι πελάτες του θα θεωρήσουν το προϊόν τους νέο ή όχι.

Η γραφειοκρατία εξακολουθεί να αποτελεί το σημαντικότερο πρόβλημα που αντιμετωπίζουν οι επιχειρήσεις στη λειτουργία τους. Ακολουθεί η περιοριστική εργασιακή νομοθεσία η οποία, σύμφωνα με το ποσοστό απαντήσεων, θεωρείται σοβαρότερο πρόβλημα και μετά είναι η φορολογική νομοθεσία, οι φορολογικοί συντελεστές και η διαφθορά. Ενδιαφέρον παρουσιάζει η μεγάλη μείωση του ποσοστού των επιχειρήσεων που θεωρούν τις συχνές αλλαγές εφαρμοζόμενης πολιτικής ως σημαντικό πρόβλημα για την επιχειρηματικότητα, ενώ αυξήθηκε λίγο το ποσοστό των επιχειρήσεων που πιστεύουν ότι οι υποδομές είναι ανεπαρκείς. Μπορεί σήμερα να καταγράφονται ευνοϊκές οι συνθήκες όσον αφορά το διεθνές και Ευρωπαϊκό επιχειρηματικό περιβάλλον και ταχείς ρυθμοί ανάπτυξης σε ολόκληρο τον κόσμο, αλλά η Ελλάδα θα χρειαστεί να βελτιωθεί σε πολλούς τομείς αν θέλει να βελτιώσει την ανταγωνιστικότητα των επιχειρήσεών της που ανήκουν τόσο στον παραγωγικό και μεταποιητικό κλάδο αλλά και στον κλάδο των υπηρεσιών.

Πέρα από τα κυριότερα προβλήματα που αναφέραμε (γραφειοκρατία, φορολογία κτλ.) σύμφωνα με την έρευνα που διεξάγετε στα πλαίσια του προγράμματος GEM από όπου προέρχεται και η πλειοψηφία των στοιχείων που παρουσιάζουμε, ίσως είναι σκόπιμο να σκεφτούμε και κατά πόσο οι Έλληνες επιχειρηματίες είναι σε θέση να εφαρμόσουν καινούριες μεθόδους διοίκησης ώστε να παράγουμε ποιοτικά, ασφαλή και ανταγωνιστικά προϊόντα και υπηρεσίες. Πόσο οι Έλληνες επιχειρηματίες είναι επαρκώς ενημερωμένοι ή εκπαιδευμένοι ώστε να μπορούν να μειώσουν τα διάφορα κόστη των επιχειρήσεων τους εσωτερικά αλλά και εξωτερικά προς το περιβάλλον όπου λειτουργούν (κοινωνικό, φυσικό, πολιτισμικό κτλ.). Το φυσικό περιβάλλον και ο τουρισμός αποτελούν παραδείγματα συγκριτικών πλεονεκτημάτων που διαθέτει η χώρα μας, χωρίς όμως ταυτόχρονα να γίνετε ορθολογική και συνεπής αξιοποίησή τους προς την τόνωση των προϊόντων και υπηρεσιών που παράγουμε και πουλάμε.

4.9 Προτάσεις ΕΣΕΕ για επιχειρηματική ανταγωνιστικότητα

Δεκατρείς άμεσες δράσεις για ένα ανταγωνιστικό περιβάλλον μέσα στο οποίο θα λειτουργεί η ελληνική επιχείρηση προτείνει η Εθνική Συνομοσπονδία Εμπόρων¹³:

1. Υιοθέτηση ενός ανταγωνιστικού φορολογικού πλαισίου για τις μεσαίες, μικρές και πολύ μικρές επιχειρήσεις, το οποίο όμως θα βασίζεται σε ρεαλιστικούς φορολογικούς συντελεστές.
2. Κατάργηση των αναδρομικών και έκτακτων εισφορών
3. Άμεση, συνεπής και συστηματική επιστροφή του ΦΠΑ προς τις επιχειρήσεις έστω και με συμψηφισμό λοιπών υποχρεώσεων προς το Κράτος. Καταγραφή και απόδοση του οφειλόμενου Φ.Π.Α. σε πραγματικό χρόνο.
4. Κατάργηση του Κώδικα Βιβλίων και Στοιχείων αφού είναι η αιτία της φορολογικής αυθαιρεσίας που διέπει το φορολογικό μας σύστημα.

---

¹³ Εμπορικό και Βιομηχανικό Επιμελητήριο Πειραιά

5. Εξίσωση του χρόνου παραγραφής των απαιτήσεων του Δημοσίου έναντι των ιδιωτών με το χρόνο παραγραφής των απαιτήσεων των ιδιωτών έναντι του Δημοσίου.
6. Σταθερότητα και αυστηρή δέσμευση στο χρόνο παραγραφής της υποχρέωσης διατήρησης των Βιβλίων και Στοιχείων και παύση της συνήθους πρακτικής των παρατάσεων με υπουργικές αποφάσεις.
7. Ορθολογική επικαιροποίηση και συγκεκριμενοποίηση των εκπιπόμενων δαπανών των επιχειρήσεων, ώστε να εξασφαλίζεται διαφάνεια και σταθερό πλαίσιο κατά τους φορολογικούς ελέγχους.
8. Ισχυροποίηση της αξίας των αποδείξεων ώστε να υπολογίζονται ως πραγματικές δαπάνες, που θα εκπίπτουν από το εισόδημα και θα αποτελούν τις κύριες φοροαπαλλαγές των φορολογουμένων. Η χρήση πιστωτικών, χρεωστικών καρτών ή φοροκάρτας θα μπορεί να συνοδεύεται με επιπλέον bonus.
9. Εξομοίωση του καθεστώτος ιδιόχρησης της επαγγελματικής στέγης των εμπορικών επιχειρήσεων με εκείνο του μεταποιητικού τομέα. Επέκταση της απαλλαγής ιδιοκατοίκησης για τους ιδιοχρησιμοποιούμενους επαγγελματικούς χώρους.
10. Σύσταση συμβουλευτικού οργάνου με συμμετοχή των εκπροσώπων των κοινωνικών εταίρων προκειμένου να εξετάζονται οι υψίστης σημασίας φορολογικές μεταβολές
11. Προστασίας της υπερχρεωμένης εντός της κρίσης επιχείρησης με περίοδο "παγώματος" έξι μηνών και όχι χαρίσματος όλων των ληξιπρόθεσμων φορολογικών υποχρεώσεων των ΜΜΕ προκειμένου να συνέλθει η αγορά και να σταθεί στα πόδια της.
12. Ενίσχυση της εξαγωγικής δραστηριότητας με τη δημιουργία Ειδικών Οικονομικών Περιοχών σε παραμεθόριες περιοχές της χώρας και στα λιμάνια. Θα λειτουργεί ειδικό φορολογικό καθεστώς και τράνζιτ υπηρεσίες, που θα ενισχύουν το διαμετακομιστικό έργο.
13. Διακανονισμός όλων των μέχρι σήμερα εκκρεμών φορολογικών τελωνειακών και κοινωνικοασφαλιστικών οφειλών με τη ρύθμιση των οφειλομένων σε μεγάλο αριθμό δόσεων και με βάση την ταμειακή δυνατότητα της κάθε επιχείρησης.

Όσον αφορά στον αριθμό χρηματοδότησης στον ιδιωτικό τομέα, κάτι που επηρεάζει άμεσα την επιχειρηματική ανταγωνιστικότητα των επιχειρήσεων, στο -4,8% διαμορφώθηκε τον Ιούλιο 2012 ο ετήσιος ρυθμός μεταβολής της συνολικής χρηματοδότησης του εγχωρίου ιδιωτικού τομέα από -4,3% τον αμέσως προηγούμενο μήνα, σύμφωνα με στοιχεία της Τραπέζης Ελλάδος, δείγμα της όλο και χαμηλότερης πιστωτικής επέκτασης, ενώ η καθαρή ροή της χρηματοδότησης ήταν αρνητική κατά 1,43 δισ. €Η καθαρή ροή της χρηματοδότησης προς τις επιχειρήσεις, τον Ιούλιο ήταν αρνητική κατά 937 εκ. € ενώ ο ετήσιος ρυθμός μεταβολής της χρηματοδότησης μειώθηκε σε -5,3% από -4,1% τον προηγούμενο μήνα.

Πτώση παρουσίασαν το μέσο σταθμισμένο επιτόκιο του συνόλου των νέων καταθέσεων καθώς και το αντίστοιχο επιτόκιο του συνόλου των νέων δανείων τον Ιούλιο 2012, σύμφωνα με τα στοιχεία της Τραπέζης Ελλάδος. Το μέσο επιτόκιο των επιχειρηματικών δανείων χωρίς καθορισμένη διάρκεια παρουσίασε πτώση κατά 8 μονάδες βάσης και διαμορφώθηκε στο 7,61%. Παρόμοια εικόνα παρουσίασε και το μέσο επιτόκιο των επαγγελματικών δανείων, το

οποίο παρουσίασε πτώση κατά 6 μονάδες βάσης και διαμορφώθηκε στο 10,21%. Το μέσο επιτόκιο των επιχειρηματικών δανείων συγκεκριμένης διάρκειας με επιτόκιο κυμαινόμενο ή σταθερό έως ένα έτος αυξήθηκε κατά 20 μονάδες βάσης στο 7,67% για δάνεια μέχρι 250.000 € ενώ μειώθηκε κατά 13 μονάδες βάσης στο 6,42% για δάνεια από 250.000 € έως ένα εκ. € και κατά 84 μονάδες βάσης στο 5,71% για δάνεια πάνω από ένα εκ. €

4.10 Επιχειρηματική ανταγωνιστικότητα στην ΕΕ και σύγκριση με Ελλάδα

Στο πλαίσιο του Ευρωπαϊκού Εξαμήνου και της Στρατηγικής «Ευρώπη 2020», δόθηκε στη δημοσιότητα από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή, ανακοίνωση για τη Βιομηχανική Πολιτική και η Έκθεση για την Ευρωπαϊκή Ανταγωνιστικότητα για το έτος 2011, η οποία συνοδεύεται από επιμέρους αναφορές για τις επιδόσεις και τις πολιτικές των κρατών μελών στον τομέα της ανταγωνιστικότητας. Σύμφωνα με τα βασικά ευρήματα της Έκθεσης, η οικονομική ανάκαμψη της ΕΕ είναι σχετικ άαργή και παραμένει εύθραυστη. Για την επιστροφή στο μονοπάτι της ανάπτυξης είναι απαραίτητη η εφαρμογή συνεκτικών και συντονισμένων βιομηχανικών πολιτικών από τα κράτη μέλη.

Για την ενίσχυση της ανταγωνιστικότητας της ευρωπαϊκής οικονομίας εντοπίζονται έξι τομείς παρέμβασης – κλειδιά:

- Επιτάχυνση των διαρθρωτικών αλλαγών στην οικονομία
- Ενίσχυση της ικανότητας καινοτομίας των βιομηχανικών κλάδων
- Προώθηση της βιωσιμότητας και της αποδοτικότητας των πόρων
- Βελτίωση του επιχειρηματικού περιβάλλοντος
- Αξιοποίηση όλων των οφελών της Ενιαίας Αγοράς
- Στήριξη των μικρομεσαίων επιχειρήσεων.

Σε ό,τι αφορά την Ελλάδα, ως κύρια πρόκληση που αντιμετωπίζει η ελληνική βιομηχανία αλλά και η πραγματική οικονομία στη χώρα, επισημαίνεται το επιχειρηματικό περιβάλλον το οποίο δεν αποδίδει τα βέλτιστα. Η χώρα μας κατατάσσεται:

- Κοντά στον ευρωπαϊκό μέσο όρο σε ό,τι αφορά την παραγωγικότητα της εργασίας στη μεταποιητική βιομηχανία
- Στην ομάδα χωρών με ποσοστό καινοτόμων επιχειρήσεων μεγαλύτερο του 50%
- Στην ομάδα χωρών με τις χαμηλότερες επιδόσεις ως προς τη φιλικότητα του επιχειρηματικού περιβάλλοντος.

4.11 Ενίσχυση Επιχειρηματικότητας- Επιχειρησιακό Πρόγραμμα Ανταγωνιστικότητα και Επιχειρηματικότητα 2007- 2013

Από τους βασικούς άξονες προτεραιότητας του Επιχειρησιακού Προγράμματος 2007-2013 επιδιώκει την επέκταση της εξωστρεφούς επιχειρηματικότητας, ως μόνης διεξόδου για την παραγωγική αναβάθμιση της χώρας προς αγαθά και υπηρεσίες υψηλής προστιθέμενης αξίας, με ποιότητα, περιβαλλοντική ευαισθησία, ενσωμάτωση γνώσης και καινοτομίας. Στο πλαίσιο αυτό, ο Άξονας στοχεύει στην ενίσχυση της επιχειρηματικότητας και της εξωστρέφειας, την αναβάθμιση του παραγωγικού ιστού της χώρας, την αύξηση των παραγωγικών επενδύσεων και των εισροών Ξένων Άμεσων Επενδύσεων και στην γενική ποιοτική αναβάθμιση των προσφερόμενων προϊόντων και υπηρεσιών σε όλους τους τομείς και κλάδους της ελληνικής οικονομίας που καλύπτονται από το Πρόγραμμα.

Συνολικά έχουν οριστεί δύο κύριες κατηγορίες ενδεικτικών δράσεων, εκ των οποίων η πρώτη είναι αυτή που υποστηρίζει επενδύσεις που αποβλέπουν στην ενίσχυση της παρουσίας των ελληνικών επιχειρήσεων στην εγχώρια αγορά και τις διεθνείς αγορές, την προστασία του περιβάλλοντος και την επιχειρηματική αξιοποίησή του, την εφαρμογή ολοκληρωμένων και καινοτόμων παρεμβάσεων για τον εκσυγχρονισμό – αναδιάρθρωση του τουριστικού τομέα, την κινητοποίηση επενδύσεων στον τομέα του πολιτισμού και την επιχειρηματική «αριστεία». Στην δεύτερη κύρια κατηγορία προβλέπονται ενισχύσεις που υποστηρίζουν την ανάπτυξη της επιχειρηματικότητας (ίδρυση νέων επιχειρήσεων από ομάδες περιορισμένης επιχειρηματικότητας, ειδικές ομάδες πληθυσμού, ευρύτερες κοινωνικές ομάδες). Τέλος, στον Άξονα δύναται να περιληφθεί με χρήση της ρήτρας ευελιξίας και μία Τρίτη κατηγορία συμπληρωματική ως προς τις δύο κύριες, που αφορά σε εμπλουτισμό, αναβάθμιση δεξιοτήτων και αύξηση της κινητικότητας του ανθρώπινου δυναμικού που δραστηριοποιείται στον δευτερογενή και τριτογενή τομέα και επωφελείται από δράσεις του Προγράμματος.

4.11.1 Ειδικοί στόχοι Επιχειρησιακού Προγράμματος 2007-2013

Για την εξυπηρέτηση των επιδιώξεών του και την επίτευξη του Γενικού του Στόχου, η αναπτυξιακή στρατηγική του Άξονα εξειδικεύεται επιχειρησιακά στους ακόλουθους Ειδικούς Στόχους:

- Υποστήριξη και αύξηση των παραγωγικών επενδύσεων που συμβάλλουν στην ενίσχυση της παρουσίας των ελληνικών επιχειρήσεων στην εγχώρια και τις διεθνείς αγορές. Έμφαση στην ποιοτική αναβάθμιση, την τυποποίηση και την πιστοποίηση των ελληνικών προϊόντων και επιχειρήσεων.
- Επικέντρωση της αναπτυξιακής προσπάθειας προς συσσωματώσεις, περιοχές και τύπους επιχειρήσεων, που εμφανίζουν τις θετικότερες προοπτικές ή έχουν τις ισχυρότερες ανάγκες – Αναπροσανατολισμός της μεταποιητικής δραστηριότητας και των «παραδοσιακών» της κλάδων προς κλάδους και προϊόντα ψηλότερης προστιθέμενης αξίας.
- Διασύνδεση της χώρας με τα διεθνή ολοκληρωμένα συστήματα παραγωγής προϊόντων και υπηρεσιών και εγκατάσταση δεσμών συνεργασίας ελληνικών και διεθνών επιχειρήσεων, με έμφαση σε περιοχές συγκριτικού πλεονεκτήματος.
- Αναβάθμιση / μετεξέλιξη της επιχειρηματικότητας ανάγκης σε επιχειρηματικότητα υψηλών δυνατοτήτων – Αναβάθμιση της επιχειρηματικής βάσης σε τομείς που υστερούν ως προς την ανάπτυξη της επιχειρηματικότητας ή λειτουργούν υπό ανεπίκαιρες μορφές.
- Ενίσχυση του ρόλου του εμπορίου και των συνοδευτικών υπηρεσιών στο παραγωγικό σύστημα, με έμφαση στην ενίσχυση επενδυτικών σχεδίων για την ενίσχυση της παρουσίας των ελληνικών επιχειρήσεων στην εγχώρια και τις διεθνείς αγορές.
- Επέκταση των δικτύσεων βιομηχανίας – εμπορίου – υπηρεσιών.
- Ενίσχυση της επιχειρηματικότητας στον τομέα του Τουρισμού, με την προώθηση κατά προτεραιότητα σχεδίων που αποσκοπούν στην ποιοτική αναβάθμιση και διαφοροποίηση του τουριστικού προϊόντος, την επιμήκυνση της τουριστικής περιόδου σε όλη την ελληνική επικράτεια και την ανάπτυξη των ειδικών μορφών τουρισμού.

- «Επιχειρηματική» αξιοποίηση του περιβάλλοντος ως εργαλείου προσέλκυσης εγχώριων και ξένων επενδύσεων με παράλληλη αναβάθμιση του ανθρώπινου δυναμικού, με στοχευμένες δράσεις που συνεργούν με τις άλλες δράσεις του Άξονα Προτεραιότητας.

4.11.2 Ενδεικτικές Δράσεις για την ανάπτυξη της επιχειρηματικής ανταγωνιστικότητας στην Ελλάδα

Οι παρεμβάσεις του Άξονα αφορούν σε δράσεις ενίσχυσεων με βασική κατεύθυνση την ανάπτυξη της επιχειρηματικότητας και την βελτίωση της ανταγωνιστικότητας και εξωστρέφειας των επιχειρήσεων και του παραγωγικού συστήματος. Βασικά κριτήρια των επιμέρους παρεμβάσεων αποτελούν η παραγωγή υψηλής προστιθέμενης αξίας, η δημιουργία βιώσιμων ανταγωνιστικών πλεονεκτημάτων και η προώθηση της εξωστρέφειας. Στο πλαίσιο των δράσεων του Άξονα ιδιαίτερη έμφαση θα δοθεί στην ενίσχυση των Μικρομεσαίων επιχειρήσεων ως βασικού εργαλείου υποστήριξης της ανταγωνιστικότητας και της απασχόλησης.

Ο Άξονας περιλαμβάνει ενδεικτικά τις ακόλουθες Δράσεις :

- Δράσεις ενίσχυσης επιχειρήσεων για τον εκσυγχρονισμό και την αναβάθμισή τους
- Ολοκληρωμένα Επιχειρηματικά Σχέδια για υποστήριξη παραγωγικών επενδύσεων που συμβάλλουν σε:
  - ενίσχυση της παρουσίας των ελληνικών επιχειρήσεων στην εγχώρια και τις διεθνείς αγορές
  - διασύνδεση με διεθνή ολοκληρωμένα συστήματα παραγωγής
  - ανάπτυξη μόνιμων συνεργασιών ελληνικών και διεθνών επιχειρήσεων
  - αξιοποίηση της εκροής ελληνικών κεφαλαίων για αναβάθμιση των εδώ μονάδων των επιχειρήσεων προς δραστηριότητες υψηλότερης προστιθέμενης αξίας
  - προσέλκυση ξένων δραστηριοτήτων και άμεσων επενδύσεων, εφόσον συμβάλλουν σε κλαδική και τεχνολογική αναβάθμιση του παραγωγικού συστήματος
  - ανάπτυξη και εφαρμογή τεχνολογικής ή οργανωτικής καινοτομίας
  - τυποποίηση και πιστοποίηση προϊόντων και υπηρεσιών, με την υιοθέτηση διεθνώς αναγνωρισμένων ποιοτικών προτύπων, την ανάπτυξη και εμπορική καθιέρωση λογότυπων κλπ.
  - προστασία του περιβάλλοντος, ενσωμάτωση της περιβαλλοντικής διάστασης στη λειτουργία των επιχειρήσεων, περιβαλλοντική διαχείριση και βελτίωση της περιβαλλοντικής επίδοσης
  - επιχειρηματική αξιοποίηση του ζητήματος της προστασίας του περιβάλλοντος, με παρεμβάσεις σε τομείς όπως διαχείρισης ή/και αξιοποίησης αποβλήτων, ανακύκλωσης κλπ.

Τα Επιχειρηματικά Σχέδια στοχεύουν κυρίως σε :

- αναβάθμιση μεσαίων επιχειρήσεων που αντιμετωπίζουν το πρόβλημα της επέκτασης
- αναβάθμιση στους κλάδους υψηλότερης προστιθέμενης αξίας ή/και αναβάθμιση προς υψηλότερη προστιθέμενη αξία στους «παραδοσιακούς» κλάδους.

Συλλογικά Επιχειρηματικά Σχέδια ενίσχυσης των επιχειρηματικών συσπειρώσεων και δικτύωσης που συμβάλλουν σε:

- ανάπτυξη τομέων, κλάδων, δικτύων και περιοχών αριστείας
- αναβάθμιση προς κλάδους υψηλότερης προστιθέμενης αξίας ή/και σε κλάδους ταχείας ανάπτυξης (ανακύκλωση, περιβαλλοντικές δραστηριότητες, χημικά, φάρμακα κλπ.) ή / και σε κλάδους με ενσωμάτωση υψηλής τεχνολογίας και εφαρμοσμένης καινοτομίας ή / και δράσεις πρόβλεψης κινδύνων και διαφοροποίησης δραστηριοτήτων σε άλλους κλάδους .
- ανάπτυξη συνεργιών και επέκταση των δικτύων βιομηχανίας – εμπορίου – υπηρεσιών
- ποιοτική αναβάθμιση προϊόντος – υπηρεσίας
- αξιοποίηση / προστασία της περιβαλλοντικής διάστασης π.χ. (clusters για το περιβάλλον, για την παραγωγή περιβαλλοντικά φιλικών προϊόντων, κλπ).

Στοχευμένες δράσεις αναδιάρθρωσης και διεύρυνσης δραστηριοτήτων ενίσχυσης των επιχειρήσεων του εμπορικού τομέα και των υπηρεσιών, με έμφαση στην ενίσχυση επενδυτικών σχεδίων, με στόχο τη διαφοροποίηση του προϊόντος και την ενίσχυση της παρουσίας των ελληνικών επιχειρήσεων στην εγχώρια και τις διεθνείς αγορές.

- Ολοκληρωμένες και καινοτόμες παρεμβάσεις για τον εκσυγχρονισμό – αναδιάρθρωση του τουριστικού τομέα, που αφορούν σε:

- Ενίσχυση τουριστικών επενδύσεων μέσω του Αναπτυξιακού Νόμου, με στόχο την επέκταση, την διεύρυνση και την αναβάθμιση του τουριστικού προϊόντος
- Ανάπτυξη των ειδικών μορφών Τουρισμού, ήτοι α) Επενδυτικά Σχέδια για την ανάπτυξη του θαλάσσιου τουρισμού, ιαματικού/θεραπευτικού τουρισμού, τουρισμού φύσης-οικοτουρισμού, αστικού τουρισμού (πολιτιστικού, συνεδριακού-εκθεσιακού τουρισμού και τουρισμού μέσω κινήτρων), θρησκευτικού τουρισμού κ.λ.π. β) Επενδυτικά σχέδια αναβάθμισης των υποδομών και των παρεχόμενων υπηρεσιών των μαρινών και των τουριστικών λιμένων, γ) Επενδυτικά σχέδια για την αποκατάσταση και τουριστική αξιοποίηση παραδοσιακών ή/και διατηρητέων κτισμάτων, χώρων, σκαφών, επιχειρήσεων εστίασης παραδοσιακής μορφής, κ.α., δ) Λοιπά επενδυτικά σχέδια για την ανάπτυξη των ειδικών μορφών τουρισμού.
- Ειδικά προγράμματα ενίσχυσης επιχειρήσεων του τουριστικού τομέα που δεν εντάσσονται στον Αναπτυξιακό Νόμο, ανάπτυξη δικτύων συνεργασίας, δράσεις ολικής ποιότητας, εφαρμογή προτύπων περιβαλλοντικής και ενεργειακής διαχείρισης των τουριστικών εγκαταστάσεων, ενίσχυση επενδυτικών σχεδίων για χρήση εναλλακτικών και ανανεώσιμων πηγών ενέργειας.

- Απόκτηση επιχειρηματικής αριστείας και σύνδεσή της με τη διάχυση καλών πρακτικών σε νέους επιχειρηματίες.
- Κινητοποίηση ιδιωτικών επενδύσεων στον τομέα του Πολιτισμού, τόνωση του θεσμού των χορηγιών, ενίσχυση του τομέα του σύγχρονου πολιτισμού (π.χ. ενίσχυση των επιχειρηματικών πρωτοβουλιών στους τομείς των οπτικοακουστικών μέσων και του κινηματογράφου, με στόχο την τόνωση της εθνικής παραγωγής στον τομέα του σύγχρονου πολιτισμού, στο πλαίσιο της κοινής ευρωπαϊκής πολιτιστικής προσπάθειας) και συνεργασία του δημόσιου και του ιδιωτικού τομέα σε δραστηριότητες όπως η παραγωγή και εμπορία πιστών αντιγράφων κλπ. Ενίσχυση της καλλιτεχνικής βιοτεχνικής παραγωγής (κεραμική, μικροτεχνία κλπ) Ενίσχυση της «πράσινης επιχειρηματικότητας» με την ενίσχυση ήπιων εκμεταλλεύσεων σε περιοχές που υπόκεινται σε αρχαιολογική προστασία

- Ολοκληρωμένα Προγράμματα Ανάπτυξης Επιχειρηματικότητας που αφορούν σε:
- ίδρυση νέων επιχειρήσεων από ομάδες πληθυσμού με περιορισμένη σήμερα επιχειρηματικότητα και σε περιοχές που πλήττονται από αποβιομηχάνιση και ανεργία.
- ενίσχυση επιχειρηματικότητας ειδικών ομάδων πληθυσμού και επιχειρηματικότητας σε νέες και καινοτόμες δραστηριότητες (νέα επιχειρηματικότητα)
- ενίσχυση πρωτοβουλιών της ευρύτερης κοινωνικής οικονομίας που περιλαμβάνουν δραστηριότητες και πρωτοβουλίες που χαρακτηρίζονται από σαφή κοινωνικό σκοπό, όπως οι υπηρεσίες φροντίδας του πολίτη και ποιότητας ζωής, προστασίας του περιβάλλοντος, πολιτιστικής ανάπτυξης, τομείς οι οποίοι, ούτως ή άλλως, δεν συγκεντρώνουν το ενδιαφέρον της ιδιωτικής πρωτοβουλίας ούτε αποτελούν σημαντικό πεδίο δραστηριότητας επιχειρήσεων του δημοσίου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5

ΑΠΟΔΟΤΙΚΟΤΗΤΑ-ΑΝΤΑΓΩΝΙΣΤΙΚΟΤΗΤΑ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΩΝ

(Στο 5^ο Κεφάλαιο θα αναφέρουμε στην αποδοτικότητα που παρουσιάζουν οι ελληνικές επιχειρήσεις και στην προσέλκυση επενδύσεων όσον αφορά στον ελληνικό, επιχειρηματικό κόσμο, ενώ παράλληλα θα παρουσιάσουμε την θέση που κατέλαβε η Ελλάδα σε βασικούς πυλώνες της οικονομίας)

5.1 Εισαγωγή

Η αποδοτικότητα – ανταγωνιστικότητα των επιχειρηματικών μονάδων σε κάθε χώρα εξαρτάται από τους βασικούς παράγοντες που προσδιορίζουν το κόστος παραγωγής και διάθεσης των προϊόντων τους στην εγχώρια και τις ξένες αγορές και από τη δυνατότητά τους να διαθέτουν τα προϊόντα τους σε τιμές που να καλύπτουν αυτό το κόστος. Το κόστος παραγωγής και διανομής των επιχειρήσεων επηρεάζεται από τη δική τους οργανωτική δομή και επιχειρηματική δυναμικότητα και από το οικονομικό περιβάλλον στο οποίο λειτουργούν. Οι τιμές πώλησης εξαρτώνται από το είδος των προϊόντων που παράγονται και προσφέρονται προς πώληση και από το βαθμό κατά τον οποίο αυτά τα προϊόντα αντιμετωπίζουν ευνοϊκές συνθήκες ζήτησης στην εγχώρια και την παγκόσμια αγορά. Η ανταγωνιστικότητα μιας χώρας εξαρτάται από το βαθμό κατά τον οποίο το θεσμικό και οργανωτικό πλαίσιο λειτουργίας της οικονομίας της, το ισχύον σύστημα κινήτρων και η υπάρχουσα οικονομική και κοινωνική υποδομή: α) συμβάλλουν στην κατανομή των παραγωγικών συντελεστών στην οικονομία κατά προτεραιότητα στις επιχειρηματικές μονάδες και δραστηριότητες με την υψηλότερη δυνατότητα δημιουργίας αξίας (προϊόντων που ζητούνται από την εγχώρια και τις διεθνείς αγορές), δηλαδή με την υψηλότερη παραγωγικότητα και ανταγωνιστικότητα και β) επιβαρύνουν στο ελάχιστο δυνατό το κόστος παραγωγής και διάθεσης των προϊόντων των επιχειρήσεων που είναι εκτεθειμένες στο διεθνή ανταγωνισμό.

Ειδικότερα, ανταγωνιστική είναι μια χώρα στην οποία τα κίνητρα για παραγωγική εργασία και για ανάληψη παραγωγικών επενδύσεων (σε υλικό και ανθρώπινο κεφάλαιο), ή/και καινοτόμων επιχειρηματικών πρωτοβουλιών υψηλής αποδοτικότητας, είναι ισχυρά, ενώ τα κίνητρα για αποφυγή εργασίας ή για έξοδο από την αγορά εργασίας ή για έξοδο των επιχειρήσεων από τη χώρα ή για παραγωγή προϊόντων που δεν τα ζητάει κανείς, είναι εξασθενημένα. Σε μια ανταγωνιστική χώρα οι κρατικές παρεμβάσεις δεν αποτελούν εμπόδιο στην ανάπτυξη της υγιούς επιχειρηματικής δραστηριότητας και στην προσέλκυση επενδύσεων από εγχώριες και ξένες επιχειρηματικές μονάδες, αλλά συμβάλλουν περαιτέρω στην προώθηση των επενδύσεων και στην εισαγωγή σύγχρονων τεχνολογικών εφαρμογών με στόχο την υψηλότερη δυνατή αύξηση της παραγωγικότητας.

Έτσι, η ανταγωνιστικότητα μιας οικονομίας προωθείται όταν το οικονομικό - επιχειρηματικό και κοινωνικό της περιβάλλον, όπως εξελίσσεται με την πάροδο του χρόνου, ευνοεί την προσέλκυση επενδύσεων (εγχώριων και ξένων) και την επίτευξη διατηρήσιμων υψηλών ρυθμών αύξησης της παραγωγικότητας. Η επίτευξη υψηλών ρυθμών αύξησης της παραγωγικότητας και ικανοποιητικών ρυθμών αύξησης της απασχόλησης συνεπάγονται ικανοποιητικούς ρυθμούς ανάπτυξης της οικονομίας. Επιπλέον, η αύξηση της παραγωγικότητας αποτελεί το μοναδικό μηχανισμό που υπάρχει για επίτευξη υψηλών ρυθμών αύξησης των πραγματικών μισθών και γενικά των αμοιβών των συντελεστών παραγωγής σε κάθε οικονομία.

Σημειώνεται, η δυναμική σχέση που υπάρχει μεταξύ των επενδύσεων και της παραγωγικότητας. Η αύξηση της παραγωγικότητας αποτελεί βασικό παράγοντα αύξησης της ανταγωνιστικότητας και της ζήτησης για επενδύσεις, ενώ το επίπεδο και ο ρυθμός αύξησης των επενδύσεων συμβάλλουν στην ενίσχυση της παραγωγικότητας και της ανταγωνιστικότητας της οικονομίας. Στις οικονομίες της ελεύθερης αγοράς, ο συντελεστής «επιχειρηματικό κεφάλαιο» είναι αυτός που παίρνει τις αποφάσεις για τις επενδύσεις (σε υλικό ή ανθρώπινο κεφάλαιο) με βάση την επιδίωξη της υψηλότερης απόδοσης. Τόσο το επιχειρηματικό όσο και το «χρηματοοικονομικό κεφάλαιο» μετακινούνται σήμερα με μεγάλη ταχύτητα από χώρα σε χώρα με βάση αυτή την υψηλότερη απόδοση, η οποία προσδιορίζεται

από την απόδοση του πραγματικού-επιχειρηματικού κεφαλαίου και από τον κίνδυνο που αναλαμβάνεται. Έτσι, τα κύρια χαρακτηριστικά που προσδιορίζουν τη δυνατότητα προσέλευσης επιχειρηματικού και χρηματοοικονομικού κεφαλαίου και τη σχετική αναπτυξιακή δυναμική της κάθε οικονομίας είναι: α) τα συγκεκριμένα συγκριτικά πλεονεκτήματα της χώρας στο διεθνή καταμερισμό εργασίας σε κάθε χρονική περίοδο που της δίνουν τη δυνατότητα παραγωγής προϊόντων με ικανοποιητικές συνθήκες ζήτησης διεθνώς και ανταγωνιστικό κόστος, β) το επιχειρηματικό και επενδυτικό περιβάλλον που τη χαρακτηρίζει και ευνοεί ή όχι την ανάληψη των επιχειρηματικών εγχειρημάτων και κινδύνων που απαιτούνται για την εκμετάλλευση των υπαρχόντων συγκριτικών πλεονεκτημάτων και γ) ο βαθμός ανάπτυξης του ανθρώπινου δυναμικού της και ο τρόπος λειτουργίας της αγοράς εργασίας της τόσο στον ιδιωτικό όσο και στο δημόσιο τομέα.

Εξετάζοντας την ανταγωνιστικότητα της οικονομίας ως σύνολο μπορούμε να αναγάγουμε τη σχέση παραγωγής ως σχέση μεταξύ του προϊόντος που παράγεται (του ΑΕΠ της χώρας) και του συντελεστή «ανθρώπινο κεφάλαιο» ή «εργασία», όπου η αύξηση του ΑΕΠ μπορεί να προέρχεται είτε από την αύξηση της απασχόλησης, είτε από την αύξηση της παραγωγικότητας. Η αύξηση της παραγωγικότητας στα πλαίσια αυτής της σχέσης προκύπτει από την αύξηση της παραγωγικότητας του ίδιου του συντελεστή «εργασία» αλλά και από την αύξηση των χρησιμοποιούμενων ποσοτήτων και της παραγωγικότητας των άλλων συντελεστών της παραγωγής.

Έτσι, η αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας σε μια χώρα, όπως προκύπτει από τη διαίρεση του ΑΕΠ με τη συνολική απασχόληση στην οικονομία ή με το σύνολο των ωρών εργασίας που χρησιμοποιήθηκαν για την παραγωγή του ΑΕΠ, βελτιώνεται στο βαθμό που: α) βελτιώνεται το οικονομικό, εργασιακό και επιχειρηματικό περιβάλλον της χώρας, β) αυξάνουν οι επενδύσεις σε ανθρώπινο και υλικό κεφάλαιο, γ) αυξάνει η επιχειρηματικότητα και η διάθεση ανάληψης επιχειρηματικών κινδύνων στην εγχώρια οικονομία και δ) βελτιώνεται η παραγωγικότητα του ίδιου του ανθρώπινου δυναμικού της χώρας. Ειδικότερα, η παραγωγικότητα της εργασίας βελτιώνεται όταν τα κίνητρα για εργασία είναι ισχυρά, συνδέουν την αμοιβή με την παραγωγικότητα και υπερτερούν αποφασιστικά των κινήτρων για «μη εργασία».

Ο πραγματικός και ο δυνητικός ρυθμός αύξησης της παραγωγικότητας της εργασίας σε μια χώρα είναι η βασική μεταβλητή που προσδιορίζει τη βελτίωση της ανταγωνιστικότητας της οικονομίας, στο βαθμό που οι αυξήσεις των αμοιβών των συντελεστών της παραγωγής, συμπεριλαμβανομένων και των μισθολογικών αμοιβών, δεν υπερβαίνουν τη συμβολή τους στην αύξηση της παραγωγικότητας. Για παράδειγμα, η αύξηση του ΑΕΠ της Ελλάδος κατά 3,7% το 2005 εκτιμάται ότι προήλθε κατά 1,4 π.μ. από την αύξηση της απασχόλησης και κατά 2,3 π.μ. από την αύξηση της παραγωγικότητας (από την οποία ένα μέρος οφείλεται στη συμβολή του συντελεστή εργασία). Για να μη χειροτερεύσει η ανταγωνιστικότητα θα πρέπει η αύξηση των πραγματικών μισθών να μην υπερβαίνει την αύξηση της παραγωγικότητας που οφείλεται στο συντελεστή εργασία.

Αν από την αύξηση των κατά κεφαλή μισθολογικών αμοιβών αφαιρεθεί η αύξηση της παραγωγικότητας προκύπτει η αύξηση του εγχώριου κόστους εργασίας ανά μονάδα προϊόντος που συγκρίνεται με την αύξηση του αντίστοιχου κόστους εργασίας των ανταγωνιστριών χωρών σε κοινό νόμισμα για να διαπιστωθεί το κέρδος ή η απώλεια ανταγωνιστικότητας σε κάθε χρονική περίοδο. Επειδή η σύγκριση πρέπει να γίνεται σε κοινό νόμισμα, στην εξέλιξη αυτής της σχέσης αποφασιστικό ρόλο παίζει και η εξέλιξη της συναλλαγματικής ισοτιμίας του εγχώριου νομίσματος κάθε χώρας έναντι των νομισμάτων

των ανταγωνιστριών χωρών. Επομένως, αν ο στόχος είναι η διατήρηση της ανταγωνιστικότητας σε ένα δεδομένο επίπεδο θα πρέπει η εγχώρια εισοδηματική πολιτική να προσαρμόζεται όχι μόνο με βάση την αύξηση της παραγωγικότητας αλλά και τις μεταβολές στις συναλλαγματικές ισοτιμίες.

Όμως, οι επιχειρηματίες που αποφασίζουν για τη χώρα στην οποία θα επενδύσουν ενδιαφέρονται για το ύψος των κερδών τους μετά από φόρους. Το γεγονός αυτό μας οδηγεί στο δεύτερο σημαντικό παράγοντα που συμβάλλει στην ελκυστικότητα της κάθε οικονομίας για επενδύσεις, δηλαδή το ύψος της φορολογικής επιβάρυνσης του ιδιωτικού (και ιδιαίτερα του επιχειρηματικού) τομέα. Η επιβάρυνση αυτή προσδιορίζεται από το μέγεθος του δημόσιου τομέα και την ποσότητα και την ποιότητα των υπηρεσιών που προσφέρει, καθώς και από το ύψος των κοινωνικών παροχών που αναλαμβάνει. Σε χώρες, όπως η Ελλάδα, που έχουν ήδη συσσωρεύσει ένα υψηλό δημόσιο χρέος ως ποσοστό του ΑΕΠ, ή/και έχουν θεσπίσει πολύ υψηλές μελλοντικές υποχρεώσεις έναντι μη βιώσιμων συνταξιοδοτικών ή άλλων συστημάτων (που δεν βασίζονται σε συστηματική αποταμίευση αλλά χρηματοδοτούνται από το τρέχον εισόδημα σε κάθε περίοδο), η τρέχουσα φορολογική επιβάρυνση αυξάνεται (και η ανταγωνιστικότητα της οικονομίας επιβαρύνεται) και από την ανάγκη εξυπηρέτησης αυτών των χρεών και υποχρεώσεων.

5.2 Προσδιοριστικοί παράγοντες της παραγωγικότητας

Η αύξηση της παραγωγικότητας σε μια οικονομία προσδιορίζεται σε μεγάλο βαθμό από το ρυθμό αύξησης των επενδύσεων, μέσω των οποίων εισάγονται οι σύγχρονες τεχνολογικές μέθοδοι και καινοτομικά προϊόντα και αναβαθμίζεται το ανθρώπινο κεφάλαιο. Οι παράγοντες που προσδιορίζουν αυτή την αύξηση είναι οι ακόλουθοι:

-Το ισχύον επιχειρησιακό-οικονομικό περιβάλλον που διαμορφώνεται σε μεγάλο βαθμό από το μέγεθος και το βαθμό παρέμβασης του κράτους στην οικονομία αλλά και από το γενικότερο οργανωτικό και ρυθμιστικό πλαίσιο λειτουργίας της οικονομίας. Ειδικότερα, τα στοιχεία αυτά προσδιορίζουν: α) Τις ανταγωνιστικές συνθήκες που ισχύουν στις διάφορες αγορές και αποτελούν ισχυρό παράγοντα στη δημιουργία διεθνώς ανταγωνιστικών επιχειρήσεων. β) Το ρυθμιστικό πλαίσιο λειτουργίας της οικονομίας που αφορά, εκτός από τους κανόνες ανταγωνισμού στις βασικές αγορές, την προστασία του περιβάλλοντος και των καταναλωτών, τη λειτουργία της αγοράς εργασίας και την προστασία της απασχόλησης, την ανάθεση των δημοσίων έργων και των κρατικών προμηθειών, τον προσδιορισμό των βασικών δικαιωμάτων ιδιοκτησίας και των συστημάτων προστασίας αυτών των δικαιωμάτων, τον προσδιορισμό ενός ακριβούς και αξιόπιστου κτηματολογίου και των βασικών χρήσεων γης σε όλη την επικράτεια της χώρας, την αποτελεσματική απονομή της δικαιοσύνης, κ.α.

Όταν αυτό το ρυθμιστικό πλαίσιο δημιουργεί περίπλοκες γραφειοκρατικές διαδικασίες χωρίς σημαντικό όφελος, ή λειτουργεί εις βάρος της αποδοτικής εργασίας και των συνεπών φορολογούμενων και δανειζόμενων (όπως συμβαίνει για παράδειγμα στην περίπτωση αλληπάλληλων ρυθμίσεων των ληξιπρόθεσμων οφειλών των μη-συνεπών φορολογούμενων, ή στην περίπτωση νομοθετικών παρεμβάσεων για επιβολή ρυθμίσεων των ληξιπρόθεσμων οφειλών ορισμένων κατηγοριών μη-συνεπών δανειζόμενων προς τις τράπεζες), τότε δημιουργεί αντικίνητρα στην οικονομική δραστηριότητα, στην ανάπτυξη της εργατικότητας και της επιχειρηματικότητας (βλέπε το σχετικό άρθρο στο παρόν Δελτίο). γ) Την ανάπτυξη της υγιούς επιχειρηματικότητας στο πλαίσιο του ελεύθερου ανταγωνισμού. Ειδικότερα, η λειτουργία του κράτους με μονοπωλιακό τρόπο σε πολλούς κλάδους της οικονομίας (π.χ., εκπαίδευση, κοινωνική ασφάλιση, υγεία, ασφαλιστικές υπηρεσίες, δημόσια έργα, μεταφορές, ενέργεια, κ.ά.) δεν θα πρέπει να περιορίζει τις δυνατότητες ανάπτυξης της

επιχειρηματικότητας σε αυτούς τους τομείς. γ) Τη λειτουργία των δημόσιων υπηρεσιών που είναι αναγκαίες για τη λειτουργία της οικονομίας (ασφάλεια, άμυνα, δικαιοσύνη, δημόσια διοίκηση, παιδεία, υγεία) με τρόπο αποτελεσματικό και αποδοτικό. Αυτό συμβάλλει στην προσφορά υψηλής ποιότητας υπηρεσιών (σε ανταγωνιστικό κόστος) και στην ανάπτυξη συνθηκών αξιοκρατίας και διαφάνειας. Σε αντίθετη περίπτωση, οι προσφερόμενες υπηρεσίες είναι χαμηλής ποιότητας και χαρακτηρίζονται από μεγάλη σπατάλη πόρων σε συνθήκες διαφθοράς και αναξιοκρατίας, επιβαρύνοντας δυσανάλογα την ανάπτυξη της οικονομίας. δ) Τη λειτουργία της αγοράς εργασίας που μπορεί να συμβάλει στην ενίσχυση ή την αποθάρρυνση των κινήτρων για εργασία, κ.λπ. Η αποτελεσματικότητα της λειτουργίας της αγοράς εργασίας αποτελεί έναν από τους βασικούς παράγοντες που προσδιορίζουν τη διαθεσιμότητα του ανθρώπινου δυναμικού, το ύψος και το ρυθμό αύξησης των εργατικών αμοιβών και το ύψος και το ρυθμό αύξησης της παραγωγικότητας της εργασίας στην οικονομία.

Το επίπεδο ανάπτυξης της οικονομικής-τεχνολογικής και της κοινωνικής υποδομής της χώρας, στην οποία συμπεριλαμβάνονται οι τομείς των μεταφορών (οδικά έργα, λιμάνια, αεροδρόμια), της ενέργειας, των τεχνολογιών πληροφορικής και επικοινωνιών, της εκπαίδευσης, της υγείας, του χρηματοοικονομικού συστήματος κ.ά.. Η λειτουργία των τομέων αυτών υπό τον έλεγχο του κράτους, έχει, πολλές φορές, ως συνέπεια την αναπτυξιακή καθυστέρηση αυτών των τομέων και την προβληματική λειτουργία τους. Από την άλλη μεριά, στις περιπτώσεις που βασικοί τομείς υποδομών (όπως οι τηλεπικοινωνίες και το τραπεζικό σύστημα) λειτουργούν ήδη με ιδιωτικοοικονομικά κριτήρια, αν και υπό τον ρυθμιστικό έλεγχο του κράτους, η αναπτυξιακή τους πορεία είναι ανάλογη με εκείνη των άλλων ανταγωνιστικών τομέων της οικονομίας. Ειδικότερα, το επίπεδο ανάπτυξης του εγχώριου ανθρώπινου κεφαλαίου σε μια χώρα προσδιορίζεται από το επίπεδο ανάπτυξης και τα διαρθρωτικά χαρακτηριστικά του τομέα της εκπαίδευσης και της διασύνδεσής του με την αγορά εργασίας και τις επιχειρήσεις και γενικότερα την ανταπόκρισή του στις ανάγκες της οικονομίας. Η προώθηση των ιδιωτικοποιήσεων και του υγιούς ανταγωνισμού σε αυτούς τους τομείς αποτελούν βασικές προϋποθέσεις για την αύξηση της παραγωγικότητας και της ανταγωνιστικότητας της οικονομίας.

Το επίπεδο ανάπτυξης της υγιούς επιχειρηματικότητας στη χώρα, δηλαδή των δραστηριοτήτων δημιουργίας και ανάπτυξης των επιχειρήσεων για παραγωγή προϊόντων που αντιμετωπίζουν ευνοϊκές συνθήκες ζήτησης στην εγχώρια και τις ξένες αγορές με στόχο το κέρδος. Η επιχειρηματικότητα, ευδοκimeί σε άλλες χώρες περισσότερο και σε άλλες λιγότερο, ενώ ενισχύεται ή επιβαρύνεται και από το γενικότερο θεσμικό και οργανωτικό πλαίσιο λειτουργίας της οικονομίας τους. Στην ΕΕ-25 οι επιτρεπόμενοι μηχανισμοί ενίσχυσης της επιχειρηματικότητας (εκτός από τις διαρθρωτικές μεταρρυθμίσεις για την άρση των αντικινήτρων στην επιχειρηματικότητα), είναι οι εκάστοτε αναπτυξιακοί νόμοι, που παρέχουν κίνητρα για ανάπτυξη των επιχειρηματικών επενδύσεων κυρίως σε περιφερειακό επίπεδο καθώς και οι πολιτικές για ενίσχυση των επενδύσεων μέσα από επιχειρησιακά προγράμματα «ανταγωνιστικότητας» των Κοινοτικών Πλαισίων Στήριξης.

Ο βαθμός ανάπτυξης της καινοτομίας και της δημιουργικότητας στην οικονομία, η ποιοτική αναβάθμιση των εγχωρίως παραγομένων προϊόντων (αγαθών και υπηρεσιών), η παραγωγή επώνυμων προϊόντων (δηλαδή προϊόντων με αξιόλογα brand names στην εγχώρια και τη διεθνή αγορά), το ύψος των δαπανών σε έρευνα και τεχνολογική ανάπτυξη κ.ά., συμβάλλουν στην αύξηση της παραγωγικότητας και της ανταγωνιστικότητας της οικονομίας. Βέβαια, όλα αυτά αποτελούν αποτελέσματα της ανάπτυξης της επιχειρηματικότητας και για να ευδοκιμήσουν απαιτείται η ύπαρξη και η λειτουργία στη χώρα διεθνοποιημένων

επιχειρήσεων ικανοποιητικού μεγέθους και με υψηλό επίπεδο οργανωτικής δομής και επιχειρηματικής λειτουργίας. Οι επιχειρήσεις σε κάθε χώρα επιδιώκουν τα ανωτέρω με στόχο την προσφορά προϊόντων που να χαρακτηρίζονται από την καλύτερη δυνατή σχέση κόστους παραγωγής - τιμής πώλησης στις διεθνείς αγορές. Επιτυγχάνουν όμως εκείνες που πληρούν τις αναγκαίες προϋποθέσεις για πραγματοποίηση των επιδιώξεων αυτών σε ανταγωνιστικό κόστος.

Ο βαθμός εξωστρέφειας μιας οικονομίας αποτελεί πρόσθετο παράγοντα που συμβάλλει στη δυνατότητά της για εκμετάλλευση των οικονομιών κλίμακας που υπάρχουν στην παραγωγή και τη διάθεση πολλών προϊόντων και επομένως στην ανταγωνιστικότητα της παραγωγικής διαδικασίας. Η Ελλάδα, υπό την επίδραση της πολιτικής προστασίας μέχρι τις αρχές της 10ετίας του 1990, χαρακτηρίζεται ακόμα και σήμερα από σχετικά χαμηλό βαθμό εξωστρέφειας πράγμα που λαμβάνεται ως ένδειξη της χαμηλής ανταγωνιστικότητας των κλάδων της οικονομίας της που παράγουν διεθνώς εμπορεύσιμα προϊόντα.

Ο βαθμός στον οποίο μια χώρα σημειώνει πρόοδο στους ανωτέρω τομείς, ενισχύει το ρυθμό αύξησης της παραγωγικότητάς της. Η επίτευξη προόδου και στον τομέα της ανταγωνιστικότητας, όμως, απαιτεί την εφαρμογή και της κατάλληλης εισοδηματικής πολιτικής. Στόχος πρέπει να είναι ο προσδιορισμός των αυξήσεων των εισοδημάτων των εργαζομένων χωρίς να διαταράσσεται η ανταγωνιστικότητα και η ελκυστικότητα της οικονομίας σε επενδύσεις.

5.3 Εισοδηματική Πολιτική και Εργοδοτικές Εισφορές

Σημαντικός παράγων της ανταγωνιστικότητας σε μια μικρή ανοικτή οικονομία όπως η Ελλάδα είναι η εξέλιξη του άμεσου και του έμμεσου κόστους εργασίας για τις επιχειρήσεις, όπως αυτό προσδιορίζεται από την ακολουθούμενη εισοδηματική πολιτική για τις μισθολογικές αμοιβές στο δημόσιο και τον ιδιωτικό τομέα και τις εργοδοτικές εισφορές υπέρ των Συστημάτων Κοινωνικής Ασφάλισης.

Ο ρυθμός αύξησης του συνολικού (έμμεσου και άμεσου) κόστους εργασίας ανά μονάδα προϊόντος για την οικονομία ισούται με το ρυθμό αύξησης των μισθολογικών αμοιβών μείον το ρυθμό αύξησης της παραγωγικότητας. Όπως τονίστηκε, ως δείκτης ανταγωνιστικότητας, λαμβάνεται η εξέλιξη του σχετικού κόστους εργασίας ανά μονάδα προϊόντος σε κοινό νόμισμα, μεταξύ της εγχώριας οικονομίας και των ανταγωνιστριών χωρών. Ο δείκτης αυτός είναι γνωστός διεθνώς ως Πραγματική Σταθμισμένη Συναλλαγματική Ισοτιμία του Εγχώριου Νομίσματος με βάση το Σχετικό Κόστος Εργασίας ανά Μονάδα Προϊόντος. Μια αύξηση της πραγματικής ισοτιμίας συνεπάγεται χειροτέρευση της ανταγωνιστικότητας και το αντίστροφο.

Έτσι, οι παράγοντες που προσδιορίζουν την ανταγωνιστικότητα είναι εκείνοι που προσδιορίζουν: α) την αύξηση της παραγωγικότητας, β) την εισοδηματική πολιτική, και γ) τη συναλλαγματική πολιτική.

Η αναγκαία βελτίωση της ανταγωνιστικότητας δεν μπορεί πλέον να επιτευχθεί με τη συναλλαγματική πολιτική. Η Ελλάδα δεν έχει τη δυνατότητα σήμερα να ακολουθεί ανεξάρτητη συναλλαγματική πολιτική, όπως στο παρελθόν, για να αντισταθμίσει τις αρνητικές εξελίξεις από τις τυχόν μεγάλες αυξήσεις των μισθολογικών αμοιβών ή από τις τυχόν αρνητικές εξελίξεις στην παραγωγικότητα. Το Ευρώ είναι ένα από τα τρία πιο ισχυρά νομίσματα παγκοσμίως, του οποίου η συναλλαγματική ισοτιμία προσδιορίζεται με βάση τις οικονομικές εξελίξεις στη Ζώνη του Ευρώ και όχι με βάση τις εξελίξεις στη μικρή Ελληνική

οικονομία. Έτσι, τα τελευταία χρόνια το Ευρώ ακολουθεί ανατιμητική ή σταθερή πορεία, η οποία δεν αντισταθμίζεται με την εφαρμογή στην Ελλάδα της κατάλληλης εισοδηματικής πολιτικής λαμβάνοντας υπόψη και την αύξηση της παραγωγικότητας. Αυτό οδηγεί σε σταδιακή χειροτέρευση της ανταγωνιστικότητας της Ελληνικής οικονομίας, όπως προκύπτει από το σχετικό δείκτη. Ως εκ τούτου απαιτείται η κατάλληλη προσαρμογή της εισοδηματικής πολιτικής με βάση την ανάγκη για διατήρηση ή/και βελτίωση της ανταγωνιστικότητας. Αυτός, άλλωστε, είναι και ο λόγος που η Τράπεζα της Ελλάδος έχει ταχθεί υπέρ του προσδιορισμού των εγχώριων αυξήσεων των μισθολογικών αμοιβών με βάση τον πληθωρισμό της ΖτΕ και όχι αυτόν της Ελλάδος.

Οι υπηρεσίες που προσφέρονται από κρατικούς φορείς αποτελούν εισροές στην παραγωγική διαδικασία των προϊόντων που αντιμετωπίζουν το διεθνή ανταγωνισμό. Αν, επομένως, οι υπηρεσίες αυτές είναι αφενός χαμηλής ποιότητας και ποσότητας και αφετέρου υψηλού κόστους τότε περιορίζεται δραστικά η δυνατότητα των κλάδων των διεθνώς εμπορεύσιμων προϊόντων να παράγουν με ανταγωνιστικό κόστος τα προϊόντα τους για την εγχώρια και τη διεθνή αγορά.

Σε πολλές περιπτώσεις, βέβαια, η άσκηση της κοινωνικής πολιτικής λαμβάνει χώρα μέσω της άμεσης επιβάρυνσης του κόστους εργασίας για τις επιχειρήσεις. Αυτό συμβαίνει, για παράδειγμα, στην περίπτωση που επιβάλλονται κατώτατοι μισθοί και ημερομίσθια ή υψηλές εισφορές για κοινωνική ασφάλιση ή όταν αποφασίζονται υψηλές αυξήσεις μισθών με Εθνικές Συλλογικές Συμβάσεις Εργασίας. Στην τελευταία περίπτωση, οι ίδιες αυξήσεις μισθών επιβάλλονται για το σύνολο των παραγωγικών κλάδων της οικονομίας τόσο αυτών που βρίσκονται σε άνθιση όσο και αυτών που βρίσκονται σε ύφεση λόγω, για παράδειγμα, του έντονου ανταγωνισμού που αντιμετωπίζουν σε διεθνές επίπεδο. Σε όλες αυτές τις περιπτώσεις, οι επιπτώσεις στην ανταγωνιστικότητα των κλάδων που παράγουν διεθνώς εμπορεύσιμα προϊόντα μπορούν να προσδιοριστούν από τις συγκριτικές εξελίξεις στο βαθμό της φορολογικής επιβάρυνσης της οικονομίας και στο κόστος εργασίας μεταξύ της συγκεκριμένης χώρας και των ανταγωνιστριών της χωρών, όπως προαναφέρθηκε.

5.4 Ανταγωνιστικότητα και παραγωγική εξειδίκευση

Το άνοιγμα των χωρών χαμηλού κόστους εργασίας στον παγκόσμιο ανταγωνισμό, που διεκδικούν αυξανόμενα μερίδια στις διεθνείς αγορές, έχουν δημιουργήσει έντονα ανταγωνιστικά προβλήματα στους κλάδους εντάσεως εργασίας στις ανεπτυγμένες και αναπτυσσόμενες οικονομίες. Αναπόφευκτη συνέπεια ήταν η μεγάλη πτώση της παραγωγής των θιγόμενων κλάδων και η αύξηση της ανεργίας (και ιδιαίτερα της μακροχρόνιας ανεργίας) σε πολλές χώρες και στην Ελλάδα. Έτσι, διογκώνονται τα τελευταία χρόνια τα φαινόμενα της μετεγκατάστασης επιχειρήσεων ή/και της μεταφοράς συγκεκριμένων δραστηριοτήτων των μεγάλων επιχειρήσεων (outsourcing) σε χώρες χαμηλού κόστους.

Σε συνδυασμό με αυτές τις εξελίξεις, υποστηρίζεται πολλές φορές ότι οι συνθήκες ζήτησης και τα περιθώρια κέρδους διεθνώς είναι υψηλότερα για διαφοροποιημένα – καινοτομικά προϊόντα υψηλής ποιότητας τα οποία αντιμετωπίζουν ευνοϊκές συνθήκες ζήτησης στις διεθνείς αγορές. Επομένως, σύμφωνα με αυτή την άποψη, για να γίνει περισσότερο ανταγωνιστική μια χώρα θα πρέπει να στρέψει την παραγωγή της από τα παραδοσιακά-τυποποιημένα προϊόντα εντάσεως ανειδίκευτης εργασίας που αντιμετωπίζουν ισχυρές ανταγωνιστικές πιέσεις από τις χώρες χαμηλού κόστους εργασίας, προς την παραγωγή διαφοροποιημένων- καινοτομικών- υψηλής ποιότητας προϊόντων. Τα ανωτέρω χρησιμοποιούνται πολλές φορές και ως αντεπιχείρημα στην άποψη ότι η συγκράτηση του ρυθμού αύξησης του κόστους εργασίας σε χώρες όπως η Ελλάδα είναι αναγκαία για να

διατηρηθεί ένα ικανοποιητικό επίπεδο ανταγωνιστικότητας στη χώρα και να περιοριστεί η διαρροή επενδύσεων και παραγωγικών μονάδων σε χώρες χαμηλού κόστους. Υποστηρίζεται, δηλαδή, από πολλές πλευρές ότι «η Ελλάδα έχει χάσει οριστικά τα συγκριτικά της πλεονεκτήματα που στηρίζονταν στο χαμηλό κόστος εργασίας και, επομένως, θα πρέπει να πάψουμε να θεωρούμε τη συγκράτηση του κόστους εργασίας ως μηχανισμό βελτίωσης της ανταγωνιστικότητας της οικονομίας μας». Η απάντηση στην πρόκληση της ανταγωνιστικότητας σήμερα, σύμφωνα με αυτές τις απόψεις, είναι η παραγωγή καινοτομικών και υψηλής ποιότητας προϊόντων.

Όμως, η παραγωγή καινοτομικών προϊόντων υψηλής ποιότητας απαιτεί την ύπαρξη συγκριτικού πλεονεκτήματος στη χώρα που τα παράγει και τη δυνατότητα παραγωγής και διάθεσής τους στην εγχώρια ή/και την παγκόσμια αγορά με κερδοφόρα αποτελέσματα. Όλες οι χώρες επιδιώκουν να παράγουν τέτοια προϊόντα. Το καταφέρνουν όμως εκείνες που οι δυνατότητες και τα συγκριτικά τους πλεονεκτήματα (εγχώριοι φυσικοί πόροι, μέγεθος αγοράς, εξειδικευμένο προσωπικό ανταγωνιστικού κόστους, ικανά επιχειρηματικά στελέχη, ερευνητική υποδομή και επενδύσεις σε συστήματα υψηλής τεχνολογίας, κ.λπ.), καθώς και οι πολιτικές ενίσχυσης της ανταγωνιστικότητάς τους, το επιτρέπουν. Μόνο αυτές οι χώρες είναι διεθνώς ανταγωνιστικές στον τομέα της προσέλκυσης επενδύσεων που αποτελούν τους βασικούς φορείς εισαγωγής σύγχρονων τεχνολογικών εφαρμογών και καινοτομικών προϊόντων. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι η Ιρλανδία, η οποία μείωσε τους φορολογικούς συντελεστές στη φορολογία των επιχειρήσεων στο 12% (έναντι 35% στην Ελλάδα μέχρι πρόσφατα) και δημιούργησε τις συνθήκες για εισροή του αναγκαίου εξειδικευμένου προσωπικού για την προσέλκυση σημαντικών ξένων άμεσων επενδύσεων σε τομείς υψηλής τεχνολογίας¹⁴.

Γενικά, η επιδίωξη της παραγωγής καινοτομικών προϊόντων και υπηρεσιών υψηλής ποιότητας δεν απαλλάσσει την επιχείρηση ή τη χώρα που τα παράγει από την ανάγκη να τα παράγει με ανταγωνιστικό κόστος και με ικανοποιητική απόδοση για τα κεφάλαια που επενδύθηκαν. Σε κάθε περίπτωση, η επιδίωξη ανάπτυξης των κλάδων υψηλής τεχνολογίας όχι μόνο δεν αποτελεί διαζευκτική πολιτική της πολιτικής συγκράτησης του ρυθμού αύξησης του κόστους εργασίας ανά μονάδα προϊόντος και μείωσης της φορολογικής επιβάρυνσης, αλλά, αντίθετα, προϋποθέτει και στηρίζεται σε αυτές τις πολιτικές. Γι' αυτό το λόγο, άλλωστε, η ανάπτυξη των τομέων υψηλής τεχνολογίας λαμβάνει χώρα τα τελευταία χρόνια, εκτός της Ιρλανδίας, στην Κίνα και την Ινδία.

Γενικά, η ανταγωνιστική θέση μιας χώρας διεθνώς εξαρτάται σε σημαντικό βαθμό από την αποτελεσματική εκμετάλλευση των τομέων στους οποίους κατέχει συγκριτικά πλεονεκτήματα (γιατί σε αυτούς τους τομείς μπορεί να προσφέρει υψηλής ποιότητας προϊόντα σε διεθνώς ανταγωνιστικούς συνδυασμούς τιμών-κόστους). Εξαρτάται, επίσης, από τη δυνατότητά της να επεκτείνει συνεχώς τα πλεονεκτήματα αυτά σε νέους τομείς παραγωγής μέσω επενδύσεων σε υλικό και κυρίως σε ανθρώπινο κεφάλαιο, εκμεταλλεζόμενη και τις διαμορφούμενες ευνοϊκές συνθήκες ζήτησης στην εγχώρια και τις ξένες αγορές. Η Ελλάδα, για παράδειγμα, κατέχει αναμφισβήτητα συγκριτικά πλεονεκτήματα στον τουρισμό τα οποία ενισχύθηκαν ουσιαστικά μετά την επιτυχή διοργάνωση από τη χώρα μας των Ολυμπιακών Αγώνων 2004 και τις μεγάλες επενδύσεις που υλοποιήθηκαν λόγω αυτού του γεγονότος. Η εκμετάλλευση των μεγάλων ευκαιριών που υπάρχουν στον τομέα αυτό αποτελεί επιχειρηματική πρόκληση πρώτου μεγέθους. Από το Υπουργείο Τουρισμού διατυπώθηκε πρόσφατα η άποψη ότι η εκμετάλλευση των δυνατοτήτων ανάπτυξης δραστηριοτήτων στον

¹⁴ http://ec.europa.eu/economy_finance/sgp/index_en.htm

τομέα του τουρισμού στην Ελλάδα δεν έχει πραγματοποιηθεί ούτε στο 15%. Το μήνυμα που προκύπτει από τη διατύπωση αυτή είναι ότι η Ελλάδα διαθέτει σημαντικές επιχειρηματικές ευκαιρίες στον τουρισμό και σε άλλους τομείς που μπορεί να στηρίξουν τη συνέχιση της αναπτυξιακής διαδικασίας τα επόμενα χρόνια. Για να γίνει αυτό, όμως, το θεσμικό και οργανωτικό πλαίσιο της χώρας πρέπει να προσαρμοστεί ανάλογα (π.χ., με την έγκαιρη ολοκλήρωση του νομοθετικού πλαισίου που θα ρυθμίζει με ακρίβεια τις περιοχές και τις προϋποθέσεις ανέγερσης παραθεριστικών κατοικιών) και η ανταγωνιστικότητά της όσον αφορά το κόστος παραγωγής και την ποιότητα των προσφερόμενων τουριστικών υπηρεσιών να βελτιώνεται αντί να χειροτερεύει με την πάροδο του χρόνου.

Στο βαθμό που τα συγκριτικά πλεονεκτήματα της χώρας βρίσκονται στην παραγωγή σε μεγάλο βαθμό σχετικά παραδοσιακών και τυποποιημένων προϊόντων ή προϊόντων με σχετικά χαμηλό βαθμό διαφοροποίησης και η οικονομία της χώρας είναι μικρή και ανοικτή στις διεθνείς συναλλαγές, οι τιμές των προϊόντων που διαθέτει στην εγχώρια και τις διεθνείς αγορές μπορεί να θεωρούνται δεδομένες. Επομένως, η διεθνής ανταγωνιστικότητά αυτής της χώρας εξαρτάται από το βαθμό στον οποίο έχει τη δυνατότητα να παράγει προϊόντα με ικανοποιητικές ποιοτικές προδιαγραφές και με κόστος παραγωγής και διάθεσης χαμηλότερο από την τιμή πώλησής τους στην εγχώρια και τις διεθνείς αγορές.

5.5 Ανταγωνιστικότητα, προσέλκυση επενδύσεων και ανάπτυξη

Γενικά, η εμπειρία των τελευταίων 15 ετών, μετά την απελευθέρωση των εμπορικών συναλλαγών και των κινήσεων κεφαλαίων σε παγκόσμιο επίπεδο, έχει δείξει ότι μεγάλοι όγκοι επενδύσεων εισρέουν σε χώρες οι οποίες χαρακτηρίζονται είτε από χαμηλή φορολογική επιβάρυνση των επιχειρήσεων και των ιδιωτών (με πιο χαρακτηριστικό παράδειγμα στην περίπτωση αυτή την Ιρλανδία), είτε από σχετικά χαμηλό, και με χαμηλούς ρυθμούς αύξησης, κόστος εργασίας τόσο στην τρέχουσα όσο και στην μεσο-μακροχρόνια περίοδο (με χαρακτηριστικά παραδείγματα τις Κίνα, Ινδίες, άλλες χώρες της ΝΑ Ασίας, Ιρλανδία, ΗΠΑ, κ.ά.). Αυτές είναι και οι χώρες που σημειώνουν υψηλούς ρυθμούς ανάπτυξης.

Από την άλλη μεριά αδυναμία προσέλκυσης των αναγκαίων επενδύσεων, ή/και απώλεια παραγωγικών μονάδων που μετεγκαθίστανται σε άλλες χώρες, αντιμετωπίζουν οι χώρες που χαρακτηρίζονται από σχετικά υψηλή φορολογική επιβάρυνση και ταυτόχρονα από υψηλό και αυξανόμενο κόστος εργασίας, σε συνδυασμό πάντοτε με την παραγωγική διάρθρωση των οικονομιών τους (όπως για παράδειγμα η Γερμανία, η Ιταλία, η Γαλλία και σε χαμηλότερο βαθμό η Ελλάδα μετά το άνοιγμα των αγορών των χωρών χαμηλού κόστους στον ανταγωνισμό).

Χαμηλοί ρυθμοί αύξησης του κόστους εργασίας ανα μονάδα προϊόντος παρατηρούνται στις χώρες που σημειώνουν υψηλούς ρυθμούς αύξησης της παραγωγικότητας, με έμφαση στην ενίσχυση της επιχειρηματικότητας, διαρθρωτικές μεταρρυθμίσεις και επενδύσεις σε νέες τεχνολογικές εφαρμογές και νέα προϊόντα. Οι χώρες αυτές χαρακτηρίζονται από μεγάλη ευελιξία της αγοράς εργασίας τόσο στον ιδιωτικό όσο και στο δημόσιο τομέα και εφαρμόζουν εισοδηματική πολιτική που έχει ως βασικό στόχο τη διασύνδεση, κατά το δυνατό, των αμοιβών με την παραγωγικότητα. Δεν θα ήταν υπερβολή να λεχθεί ότι ένα από τα ισχυρότερα συγκριτικά πλεονεκτήματα των ΗΠΑ τα τελευταία χρόνια είναι ακριβώς η εξαιρετικά αυξημένη ευελιξία της αγοράς εργασίας τους. Αυτός είναι ο κύριος μηχανισμός

που οδηγεί στην επίτευξη υψηλών ρυθμών αύξησης της παραγωγικότητας, χαμηλών ποσοστών ανεργίας και υψηλών ποσοστών απασχόλησης του πληθυσμού τους¹⁵.

Θα πρέπει επίσης να σημειωθεί ότι η άνοδος της κάθε οικονομίας σε υψηλότερα επίπεδα ανάπτυξης συνεπάγεται και δραστική αναβάθμιση του ρόλου του συντελεστή εργασία στην ανάπτυξη. Η ανειδίκευτη χαμηλής παραγωγικότητας εργασία αντικαθίσταται από συστήματα αυτοματοποίησης της παραγωγής και από εξειδικευμένη εργασία αυξημένων προσόντων και απαιτήσεων. Επίσης, η παραγωγική διάρθρωση της οικονομίας μετατοπίζεται υπέρ των κλάδων των υπηρεσιών που χαρακτηρίζονται ως αυξημένης έντασης εξειδικευμένης εργασίας. Έτσι, το κόστος εργασίας ανά μονάδα προϊόντος αυξάνει φυσιολογικά με την άνοδο του επιπέδου ανάπτυξης και την μεταβολή της παραγωγικής διάρθρωσης της οικονομίας. Επιπλέον, στις αναπτυσσόμενες οικονομίες, το ποσοστό της μη καταγεγραμμένης εργασίας, που συμβάλλει στην αύξηση του ΑΕΠ, είναι κατά κανόνα πολύ μικρότερο από ότι σε χώρες όπως η Ελλάδα. Τέλος, στις αναπτυσσόμενες χώρες, η συμμετοχή του απασχολούμενου εργατικού δυναμικού στο σύνολο του πληθυσμού είναι πολύ υψηλότερο από ότι στην Ελλάδα. Αυτό σημαίνει ότι ένα μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού κερδίζει από μόνο του τους οικονομικούς πόρους που απαιτούνται για τη διαβίωσή του, συμβάλλοντας ταυτόχρονα στην καταγραφή ενός υψηλότερου κόστους εργασίας ανά μονάδα προϊόντος. Αυτοί είναι ορισμένοι από τους παράγοντες που συμβάλλουν στην εμφάνιση χαμηλότερου επίσημα καταγεγραμμένου κόστους εργασίας ανά μονάδα προϊόντος στις λιγότερο αναπτυσσόμενες χώρες.

Όμως, όποιο και αν είναι το απόλυτο μέγεθος του κόστους εργασίας ανά μονάδα προϊόντος σε κάθε περίοδο, είναι αυτό που προσδιορίζει την ανταγωνιστικότητα, την προσέλκυση επενδύσεων και την αναπτυξιακή δυναμική της οικονομίας σε αυτή την περίοδο. Αν αυτό το κόστος αυξάνεται απότομα σε σχέση με τις ανταγωνίστριες χώρες, τότε η ισχύουσα αναπτυξιακή δυναμική της οικονομίας κλονίζεται. Αντίθετα αν η ανταγωνιστικότητα της οικονομίας με βάση το κόστος εργασίας βελτιώνεται τότε η αναπτυξιακή δυναμική της οικονομίας αυξάνει.

Από την άλλη μεριά, χαμηλή φορολογική επιβάρυνση των επιχειρήσεων και των ιδιωτών έχουν μόνο οι χώρες που έχουν καταφέρει να μειώσουν το μέγεθος του (χαμηλής παραγωγικότητας) δημόσιου τομέα και να μεταθέσουν στον ιδιωτικό τομέα ένα σημαντικό αριθμό δραστηριοτήτων. Επίσης, χαμηλή φορολογική επιβάρυνση έχουν εκείνες οι χώρες στις οποίες τα υπό κρατικό έλεγχο συστήματα κοινωνικής ασφάλισης δεν επιβαρύνουν την οικονομία με μη βιώσιμες δαπάνες. Εξαιρεση στον κανόνα φαίνεται να αποτελεί η Σουηδία, όπου ο βαθμός φορολογικής επιβάρυνσης των πολιτών είναι σχετικά υψηλός. Όμως, η επιβάρυνση αυτή παρέχεται σε μεγάλο βαθμό σε ανταποδοτική βάση. Δηλαδή, η αξία των υπηρεσιών που προσφέρονται από το κράτος στους πολίτες ανταποκρίνεται σε μεγάλο βαθμό στο κόστος αυτών των υπηρεσιών για τους πολίτες. Οι περισσότερες δημόσιες υπηρεσίες και οργανισμοί καθώς και το Σύστημα Κοινωνικών Ασφαλίσεων λειτουργούν στη Σουηδία με καθαρά ιδιωτικοοικονομικά κριτήρια, αντίθετα με ότι συμβαίνει σε χώρες όπως η Ελλάδα.

5.6 Ελλείμματα ανταγωνιστικότητας των ελληνικών επιχειρήσεων

Τους τελευταίους μήνες η ανταγωνιστικότητα των ελληνικών επιχειρήσεων βρίσκεται σχεδόν καθημερινά στην επικαιρότητα. Αυτό συμβαίνει γιατί πέρα από την πρωτογενή σημασία του θέματος και την άμεση σχέση του με τις προοπτικές της χώρας για ανάπτυξη και κοινωνική

¹⁵ Δούση, Ε "Η Κοινωνική πολιτική περιβάλλοντος και η επίδρασή της στην περίπτωση της Ελλάδας", εκδόσεις Παπαζήση,σελίδα 64, Αθήνα 2001

ευημερία, η ανταγωνιστικότητα των ελληνικών επιχειρήσεων συνδέεται με το κλείσιμο σημαντικού αριθμού επιχειρήσεων, με τη μεταφορά παραγωγικών μονάδων στις χώρες της νοτιοανατολικής Ευρώπης, αλλά και με τις διεκδικήσεις των εργαζομένων για αυξήσεις πάνω από τον προϋπολογισμό και υπογραφή συλλογικών συμβάσεων.

Η εικόνα που προβάλλεται και συντηρείται από τα συλλογικά όργανα των επιχειρηματιών και τους μεγάλους επιχειρηματικούς ομίλους, είναι ότι οι επιχειρηματίες καταβάλουν κάθε δυνατή προσπάθεια για την ενίσχυση της ανταγωνιστικότητας των ελληνικών επιχειρήσεων, συναντούν όμως μεγάλα εξωγενή εμπόδια στην προσπάθειά τους αυτή. Ως σημαντικότερα εμπόδια, προβάλλονται:

- Το εξωτερικό περιβάλλον που δημιουργεί συνθήκες έντονου, συχνά αθέμιτου ανταγωνισμού, από τις χώρες χαμηλού κόστους (φτηνά κινέζικα προϊόντα κατακλύζουν την αγορά, οι επιχειρήσεις μεταναστεύουν στη Βουλγαρία λόγω του φτηνού εργατικού κόστους).
- Το επίπεδο των μισθών και το κόστος εργασίας στην Ελλάδα, καθώς και η έλλειψη ευελιξίας στην αγορά εργασίας.
- Η γραφειοκρατική και αδιαφανής αντιμετώπιση των επιχειρήσεων από το κράτος

Η ανταγωνιστικότητα, είναι συνισταμένη πολλών παραγόντων. Μερικοί από τους παράγοντες αυτούς επηρεάζονται από το μακροοικονομικό περιβάλλον και από το κράτος, κάποιιοι από τους εργαζόμενους - και οι περισσότεροι διαμορφώνονται κατά κύριο λόγο από τους επιχειρηματίες και τους μετόχους. Τα διάφορα συστήματα συγκριτικής αξιολόγησης χρησιμοποιούν 30-50 δείκτες ως συνιστώσες της ανταγωνιστικότητας. Είναι συνεπώς αποπροσανατολιστικό να συνδέεται τόσο συχνά η ανταγωνιστικότητα μόνο με το χαμηλό κόστος εργασίας και την κατάργηση της γραφειοκρατίας¹⁶.

Μια προσεκτική ματιά στις συγκριτικές επιδόσεις της χώρας μας και των ελληνικών επιχειρήσεων στον τομέα της ανταγωνιστικότητας συνολικά, αλλά και σε ορισμένους επί μέρους δείκτες, οδηγεί στις παρακάτω διαπιστώσεις:

- Η ανταγωνιστικότητα των ελληνικών επιχειρήσεων και της ελληνικής οικονομίας συνολικά, βρίσκεται τα τελευταία δέκα χρόνια μεταξύ των θέσεων 30 και 40 της παγκόσμιας συγκριτικής κατάταξης. Παρά την κριτική που μπορεί να ασκηθεί σε αυτά τα συγκριτικά συστήματα αξιολόγησης, η πορεία της ανταγωνιστικότητας της οικονομίας μας είναι σαφώς ανησυχητική.

Τα συνολικά συγκριτικά συστήματα αξιολόγησης δεν αναδεικνύουν τις μεγάλες διαφορές μεταξύ κλάδων και επιχειρήσεων και κατά συνέπεια τα καλά παραδείγματα ανταγωνιστικών και ιδιαίτερα δυναμικών επιχειρήσεων που σαφώς υπάρχουν στη χώρα μας, αλλά δεν είναι αρκετά για να μεταβάλλουν τη συνολική εικόνα.

- Οι ελληνικές επιχειρήσεις εξακολουθούν να βλέπουν τις γείτονες χώρες της Βαλκανικής ως απειλή και όχι ως επιχειρηματική ευκαιρία, απεμπολώντας έτσι τις σημαντικότερες δυνατότητες που τους παρέχει το νέο παγκοσμιοποιημένο περιβάλλον. Από πρόσφατη έρευνα προκύπτει ότι από το εμφανιζόμενο σύνολο των καταχωρημένων ελληνικών επιχειρήσεων στη Βουλγαρία, το 77% είναι επιχειρήσεις χωρίς καμία δραστηριότητα, ένα 15% δεν έχει

---

¹⁶ Δούση, Ε. (2001). "Η Κοινοτική πολιτική περιβάλλοντος και η επίδρασή της στην περίπτωση της Ελλάδας", εκδόσεις Παπαζήση, σελίδα 154, Αθήνα 2001

μητρική στην Ελλάδα, ενώ, από τις συνολικές ελληνικές επενδύσεις στα Βαλκάνια, το 65% έχει επενδυθεί από 10 μεγάλους παίκτες - με το 45% να είναι οι επενδύσεις του ΟΤΕ.

- Οι ελληνικές επιχειρήσεις δεν επενδύουν καθόλου στην οικονομία της γνώσης και στην καινοτομία. Η Ελλάδα, είναι ο ουραγός στην Ε.Ε. των 25 σε έρευνα και ανάπτυξη, με τις επιχειρήσεις να έχουν πολύ χειρότερες επιδόσεις από το κράτος. Σε όλα τα συστήματα συγκριτικής αξιολόγησης της ανταγωνιστικότητας, οι τεχνολογικοί δείκτες έχουν ιδιαίτερη βαρύτητα. Αφορούν μεταξύ άλλων στην καινοτομία προϊόντων και διαδικασιών, στη μεταφορά τεχνολογίας, στην αξιοποίηση της πληροφορικής και των επικοινωνιών στην καθημερινή λειτουργία και στην παραγωγική διαδικασία. Οι δείκτες αυτοί συναρτώνται ευθέως με τις επιλογές και τις πρακτικές του επιχειρηματία.

- Η παραγωγικότητα της εργασίας στην Ελλάδα αυξάνει σταθερά τα τελευταία χρόνια

- Παράλληλα με τη γραφειοκρατία και τα φαινόμενα διαφθοράς των δημόσιων υπηρεσιών, παρατηρείται χαμηλός βαθμός συμμόρφωσης των επιχειρήσεων με τους ισχύοντες νόμους και κανόνες. Το φαινόμενο της μαύρης εργασίας, το ύψος των οφειλών στο ΙΚΑ που δεν καταβάλλει το 25% του συνόλου των επιχειρήσεων, ο αριθμός των εργατικών ατυχημάτων, ο αριθμός των επιχειρήσεων που λειτουργούν χωρίς άδειες, τεκμηριώνουν την υψηλή παραβατικότητα των ελληνικών επιχειρήσεων.

- Παρά το διαρκές αίτημα για τη συρρίκνωση του ρόλου του κράτους ως επιχειρηματία, οι επιμέρους αγορές λειτουργούν ολιγοπωλιακά ή και μονοπωλιακά (βλ. έρευνα του καθ. Δουκίδη για τα χαρακτηριστικά των προμηθευτών των super markets.)

Το ίδιο συμβαίνει και με το σύστημα προμηθειών του Δημοσίου και ιδίως των ΔΕΚΟ, που λειτουργεί προνομιακά υπέρ λίγων μεγάλων επιχειρηματικών ομίλων. Οι αναθέσεις έργων από τη ΔΕΗ που δόθηκαν στη δημοσιότητα από τον προσφάτως παραιτηθέντα διευθύνοντα σύμβουλο, αποτελούν ένα ακόμη τεκμήριο ολιγοπωλιακής λειτουργίας μιας σημαντικής αγοράς. Είναι εξαιρετικά δύσκολο για μια μικρή δυναμική ελληνική επιχείρηση να αναπτυχθεί και να κερδίσει ένα μερίδιο της αγοράς της.

- Τα διοικητικά συμβούλια ακόμα και μεγάλων επιχειρηματικών ομίλων εισηγμένων στο χρηματιστήριο, σε μεγάλο βαθμό «οικογενειοκρατούνται». Οι αρχές της εταιρικής διακυβέρνησης δεν εφαρμόζονται ουσιαστικά στη χώρα μας.

- Η εταιρική κοινωνική ευθύνη αγνοείται ως συνιστώσα της σύγχρονης επιχειρηματικότητας που προάγει την ανταγωνιστικότητα. Ανάμεσα στις λίγες φωτεινές εξαιρέσεις, ξεχωρίζει η εταιρία TITAN A.E.

Από όλα τα παραπάνω προκύπτει ότι οι απογοητευτικές επιδόσεις της ανταγωνιστικότητας των ελληνικών επιχειρήσεων οφείλονται κατά κύριο λόγο στην απουσία μιας κρίσιμης μάζας ελλήνων επιχειρηματιών με σύγχρονο ευρωπαϊκό προφίλ και δευτερευόντως, στη γραφειοκρατία του επιχειρηματικού περιβάλλοντος και στις όποιες αγκυλώσεις στην αγορά εργασίας. Η ενίσχυση της ανταγωνιστικότητας των ελληνικών επιχειρήσεων αποτελεί τη μοναδική προοπτική για τη διατήρηση των ρυθμών ανάπτυξης και για την αντιμετώπιση της ανεργίας. Σε αυτήν την τόσο σοβαρή προσπάθεια, πρέπει οι επιχειρηματίες, τα συλλογικά τους όργανα και η κυβέρνηση, να αντιληφθούν ότι τα μεγάλα ελλείμματα ανταγωνιστικότητας οφείλονται στις προτεραιότητες και στις πρακτικές της πλειοψηφίας των

ελλήνων επιχειρηματιών να αναλάβουν τις ευθύνες τους και να μην προσπαθούν διαρκώς να τις μετακυλίσουν στους άλλους κοινωνικούς εταίρους.

5.7 Μελέτη Ανταγωνιστικότητας Ελλάδας

Δυσοίωνα είναι τα μηνύματα αναφορικά με την ανταγωνιστικότητα της Ελλάδας σύμφωνα με το Δείκτη Παγκόσμιας Ανταγωνιστικότητας 2012-2013. Η Ελλάδα κατέγραψε μεγάλες απώλειες τόσο στη γενική κατάταξη του δείκτη, όσο και στους επιμέρους πυλώνες που επηρεάζουν και καθορίζουν την οικονομία της χώρας. Αναλυτικά, η Ελλάδα βρέθηκε στην 96η θέση στην κατάταξη διεθνούς ανταγωνιστικότητας για την περίοδο 2012 - 2013, χάνοντας έξι θέσεις σε σχέση με την προηγούμενη περίοδο 2011-2012, τελευταία από τις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης των 27.

Στην 1η θέση της κατάταξης βρίσκεται η Ελβετία και η Σιγκαπούρη στη 2η. Από τις χώρες που απαρτίζουν την Ε.Ε. των 27, η Φινλανδία βρίσκεται στην 3η που κέρδισε μία θέση από την 4η πλέον Σουηδία, η Ολλανδία βρίσκεται στην 5η, η Γερμανία στην 6η, το Ηνωμένο Βασίλειο στην 8η, η Δανία στη 12η, η Αυστρία στη 16η, το Βέλγιο στη 17η, η Γαλλία στην 21η, το Λουξεμβούργο στην 22η, η Ιρλανδία στην 27η, η Εσθονία στην 34η, η Ισπανία στην 36η, η Τσεχική Δημοκρατία στην 39η, η Ιταλία στην 42η, η Λιθουανία στην 45η, η Μάλτα στην 47η, η Πορτογαλία στην 49η, η Λετονία στην 55η, η Σλοβενία στην 56η, η Κύπρος στην 58η, η Ουγγαρία στην 60η, η Βουλγαρία στην 62η, η Σλοβακία στην 71η και προτελευταία η από τις χώρες της Ε.Ε. των 27, η Ρουμανία, που παρά τα τεράστια εγγενή προβλήματα της οικονομικής και κοινωνικής της δομής είναι στην 78η θέση. Η Τουρκία ανέβηκε 16 θέσεις και βρίσκεται στην 43η θέση και η Αλβανία βρίσκεται στην 89η θέση.

Η απόκλιση της Ελλάδας σε σύγκριση με τον ανεπτυγμένο ευρωπαϊκό Βορρά είναι εμφανής και ανησυχητική. Σε απόλυτα νούμερα η έκθεση Global Competitiveness Report 2012-2013, του World Economic Forum, δείχνει την Ελλάδα στην 96η θέση μεταξύ 144 χωρών και τη Φινλανδία στην 3η θέση. Από το 2001 μέχρι σήμερα η Ελλάδα καταγράφει σημαντικές απώλειες στην ανταγωνιστικότητά της, πολύ πριν εμφανιστεί η οικονομική κρίση και οι συνέπειές της.

Η απάντηση για τους λόγους της πτώσης της ανταγωνιστικότητας της χώρας από το 2001 μέχρι σήμερα δεν μπορεί να περιοριστεί μόνο στη διαπίστωση των συνθηκών της κρίσης που βιώνουμε. Αντίθετα, οι διαπιστώσεις και οι προτάσεις μπορούν να βασιστούν σε μια συστηματική και προσεκτική μελέτη των αναλυτικών βαθμολογιών που απέσπασε η χώρα στους 12 πυλώνες που συστήνουν και το Δείκτη Παγκόσμιας Ανταγωνιστικότητας. Σε αυτές τις βαθμολογίες βρίσκονται οι απαντήσεις και οι λύσεις βελτίωσης.

Η χώρα μας απέσπασε χαμηλές βαθμολογίες σε σειρά σημαντικών δεικτών, γεγονός που δείχνει τις τεράστιες ελλείψεις τόσο στο θεσμικό και μακροοικονομικό επίπεδο, όσο και στο επίπεδο της αγοράς. Οι αναλυτές του WEF επισημαίνουν μεταξύ άλλων πως η ελληνική αγορά εργασίας εμφανίζει σημαντικά προβλήματα, παρά το ικανοποιητικό επίπεδο του ανθρώπινου δυναμικού - επιστημόνων και μηχανικών - και της εκπαίδευσής του. Η έκθεση χαρακτηρίζει ως παράγοντα ανησυχίας την αναποτελεσματική αγορά εργασίας (133η θέση), η οποία εξακολουθεί να περιορίζει την ικανότητα της χώρας να ανακάμψει. Τονίζει την ανάγκη αύξησης των ορίων συνταξιοδότησης και της ελαστικότητας στις εργασιακές σχέσεις. Ωστόσο, στις απαντήσεις τους οι επιχειρηματίες που συμμετείχαν στην έρευνα θέτουν τα εργασιακά ως το έβδομο κατά σειρά “εμπόδιο”, με πρώτο τη γραφειοκρατία, τις δυσκολίες χρηματοδότησης, την πολιτική αστάθεια, τους φόρους, κ.λπ.

Οι οικονομικοί αναλυτές είναι κατηγορηματικοί. Χωρίς ανταγωνιστικότητα δεν υπάρχει οικονομική ευημερία και ανάπτυξη. Επιχειρηματικό Περιβάλλον, Ψηφιακή Ατζέντα, Καινοτομία, Εκπαίδευση και Κατάρτιση, Αγορά Εργασίας και Απασχόληση, Κοινωνική Ένταξη και Περιβαλλοντική Αειφορία είναι οι επτά πυλώνες που καθορίζουν το Δείκτη Ανταγωνιστικότητας μιας οικονομίας. Σε αυτούς τους επιμέρους τομείς η Ελλάδα παρουσιάζει πολύ χαμηλές επιδόσεις. Το WEF καταλήγει, πάντως, πως με τις κατάλληλες αναπτυξιακές μεταρρυθμίσεις η Ελλάδα μπορεί να βελτιώσει την ανταγωνιστικότητά της τα επόμενα χρόνια¹⁷

Ειδικά στο επιχειρηματικό περιβάλλον η Ελλάδα έχει να αντιμετωπίσει σειρά προβλημάτων και εμποδίων που καθιστούν την πολυπόθητη ανάπτυξη ανέφικτο στόχο. Στους πιο προβληματικούς παράγοντες για την επιχειρηματική δραστηριότητα κατατάσσονται η κυβερνητική γραφειοκρατία, η αδυναμία πρόσβασης σε χρηματοδότηση, η πολιτική αστάθεια, οι φορολογικές ρυθμίσεις, η διαφθορά, οι φορολογικοί συντελεστές, οι περιοριστικοί κανονισμοί εργασίας, η αστάθεια της κυβέρνησης, η ανεπαρκής παροχή υποδομών, η κακή ηθική εργασίας στο εθνικό εργατικό δυναμικό, το ανεπαρκώς εκπαιδευμένο εργατικό δυναμικό, η ανεπαρκής ικανότητα για καινοτομία, το έγκλημα και η κλοπή και ο πληθωρισμός.

Ο Δείκτης Παγκόσμιας Ανταγωνιστικότητας βασίζεται κατά 20% στις Βασικές Απαιτήσεις, κατά 50% στους Ενισχυτές Απόδοσης και κατά 30% στην Καινοτομία και την Εξειδίκευση. Οι επιδόσεις της Ελλάδας σε όλους αυτούς τους τομείς είναι χαμηλές. Αναλυτικά, στις Βασικές Απαιτήσεις η Ελλάδα απέσπασε την 98η θέση, στους Ενισχυτές Απόδοσης την 69η, στην Καινοτομία και την Εξειδίκευση την 85η. Η βαθμολογία που απέσπασε ήταν από τις χαμηλότερες. Με το 1 ως τη χειρότερη και το 7 ως την καλύτερη επίδοση η Ελλάδα πήρε συνολικά 3,9. Η βαθμολογία στις Βασικές Απαιτήσεις είναι 4,1, στους Ενισχυτές Απόδοσης 4 και στην Καινοτομία και την Εξειδίκευση 3,4.

Οι πυλώνες για τους οποίους βαθμολογήθηκε η χώρα μας προκειμένου να καταταγεί στη λίστα της διεθνούς ανταγωνιστικότητας είναι 12. Η συνεχιζόμενη κρίση χρέους είναι μία από τις αιτίες, που η Ελλάδα έχει τις χειρότερες επιδόσεις σε 5 πυλώνες, καθώς στον πυλώνα Μακροοικονομικού Περιβάλλοντος έπεσε στην τελευταία θέση - την 144η, στον πυλώνα Αποδοτικότητα Αγοράς Εργασίας στην 133η θέση, στον πυλώνα Οικονομική Ανάπτυξη της Αγοράς στην 132η θέση από 110η τον προηγούμενο χρόνο, στον πυλώνα Θεσμικά Όργανα στην 111η θέση και στον πυλώνα Αποτελεσματικότητα Αγοράς Αγαθών στην 108η θέση. Αυτές είναι από τις πολύ κακές επιδόσεις της Ελλάδας, σύμφωνα με τα κριτήρια της έρευνας. Καλύτερες επιδόσεις έχει να επιδείξει η χώρα μας σε 7 πυλώνες που απαρτίζουν το Δείκτη Παγκόσμιας Ανταγωνιστικότητας: Υποδομές στην 43η θέση, Υγεία και την Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση στην 41η θέση, Ανώτερη Εκπαίδευση και Κατάρτιση στην 43η θέση, Τεχνολογική Ετοιμότητα στην 43η θέση, Μέγεθος Αγοράς στην 46η θέση, Πολυπλοκότητα Επιχειρήσεων στην 85η θέση και Καινοτομία στην 87η θέση.

Στον πυλώνα που αντιστοιχεί στα Θεσμικά Όργανα, η Ελλάδα τις χειρότερες επιδόσεις κατέγραψε στην εμπιστοσύνη του κοινού στους πολιτικούς, στο βάρος κρατικών ρυθμίσεων, στη σπατάλη δημοσίων δαπανών, στη διαφάνεια των πολιτικών της κυβέρνησης, στην ηθική συμπεριφορά των επιχειρήσεων, στην αποτελεσματικότητα των διοικητικών συμβουλίων.

Σχετικά με τις Υποδομές, η Ελλάδα τις χειρότερες επιδόσεις κατέγραψε στις υποδομές οδικού

¹⁷ ΔΕΡΒΙΤΙΣΩΤΗΣ Ν.ΚΩΣΤΑΣ, «Ανταγωνιστικότητα των επιχειρήσεων», Νομική Βιβλιοθήκη ΑΕ, σελίδα 82, Αθήνα 2007

και σιδηροδρομικού δικτύου. Όσον αφορά στο Μακροοικονομικό Περιβάλλον, η Ελλάδα τις χειρότερες επιδόσεις κατέγραψε στο χρέος γενικής κυβέρνησης και στο ισοζύγιο προϋπολογισμού κυβέρνησης. Στον τομέα της Υγείας και της Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης η Ελλάδα κατέγραψε τη χειρότερη επίδοση στην ποιότητα τους.

Στον πυλώνα που αντιστοιχεί στην Ανώτερη Εκπαίδευση και Κατάρτιση, η Ελλάδα τις χειρότερες επιδόσεις κατέγραψε στην ποιότητα του εκπαιδευτικού συστήματος και στο βαθμό εκπαίδευσης του προσωπικού, ενώ ως προς την Αποτελεσματικότητα της Αγοράς Αγαθών, η Ελλάδα τις χειρότερες επιδόσεις απέσπασε για το κόστος γεωργικών πολιτικών, τις επιπτώσεις στις επιχειρήσεις των κανόνων σχετικά με τις άμεσες ξένες επενδύσεις, για την έκταση και επιπτώσεις φορολογίας, καθώς και τις εισαγωγές ως προς το ΑΕΠ.

Επιπροσθέτως, στον τομέα της Αποδοτικότητας της Αγοράς Εργασίας, η Ελλάδα τις χειρότερες επιδόσεις κατέγραψε στη συνεργασία στις σχέσεις μισθωτών - εργοδοτών, στην ευελιξία καθορισμού των αμοιβών, στις αμοιβές σε σχέση με την παραγωγικότητα, καθώς και στη φυγή ανθρώπινου δυναμικού.

Ως προς την Οικονομική Ανάπτυξή της, η Ελλάδα τις χειρότερες επιδόσεις κατέγραψε στη χρηματοδότηση μέσω εγχώριας αγοράς μετοχών, στην ευκολία πρόσβασης σε δάνεια, στη διαθεσιμότητα κεφαλαίων επιχειρηματικού κινδύνου και στη βιωσιμότητα των τραπεζών. Παράλληλα, σχετικά με το Μέγεθος της Αγοράς, η Ελλάδα τη χειρότερη επίδοση κατέγραψε στις εξαγωγές ως προς το ΑΕΠ. Ενδιαφέρον παρουσιάζει ο βαθμός τεχνολογικής ετοιμότητας, πολυπλοκότητας επιχειρήσεων και καινοτομίας, στους οποίους τομείς η Ελλάδα απέσπασε την 43η θέση, που θεωρείται ικανοποιητική επίδοση σε σύγκριση με τις υπόλοιπες της χώρας. Σε αυτόν τον τομέα η χειρότερη επίδοση της Ελλάδας καταγράφηκε στις άμεσες ξένες επενδύσεις και μεταφορά τεχνολογίας.

Τέλος, ως προς την Πολυπλοκότητα των Επιχειρήσεων και την Καινοτομία, η Ελλάδα απέσπασε την 85η θέση -τη χειρότερη επίδοση σημείωσε στις διαδικασίες για ανάπτυξη συνεργασιών- και την 87η θέση αντίστοιχα. Οι χειρότερες επιδόσεις στον τομέα της Καινοτομίας καταγράφηκαν στις δαπάνες των επιχειρήσεων για Έρευνα και Ανάπτυξη (E&A), στις κυβερνητικές προμήθειες προηγμένης τεχνολογίας και προϊόντων, στη συνεργασία πανεπιστημίων και βιομηχανίας για E&A, αλλά και στην ικανότητα για καινοτομία.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6

ΜΕΛΕΤΕΣ ΠΕΡΙΠΤΩΣΕΩΝ ΑΝΤΑΓΩΝΙΣΤΙΚΟΤΗΤΑ- ΑΝΑΠΤΥΞΗ-ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ

(Στο 6^ο και τελευταίο Κεφάλαιο της πτυχιακής εργασίας, θα αναφερθούμε επισταμένα σε προγράμματα της Ε.Ε σχετικά με την περιβαλλοντική πολιτική που πρέπει να εφαρμόζουν οι επιχειρήσεις, υπογραμμίζοντας τη σπουδαιότητα τους, ενώ παράλληλα θα εισάγουμε την έννοια της περιβαλλοντικής ς- πράσινης λογιστικής)

6.1 Η Περιβαλλοντική Πολιτική

Η Κοινοτική πολιτική για το περιβάλλον διαμορφώθηκε σταδιακά κατά την διάρκεια των τριών τελευταίων δεκαετιών. Μολονότι η Ευρωπαϊκή Κοινότητα είχε ως πρωταρχικό στόχο την εξάλειψη των τεχνικών εμποδίων στην ελεύθερη κυκλοφορία των προϊόντων, ανέπτυξε μια εκτεταμένη περιβαλλοντική πολιτική, η οποία θέτει κανόνες και όρια που περιορίζουν τις ελευθερίες της αγοράς.

Αρχικά, ωστόσο, η Κοινοτική περιβαλλοντική πολιτική αφορούσε μάλλον τον ανταγωνισμό παρά το περιβάλλον. Το προβάδισμα του ανταγωνισμού δεν ήταν απλώς μια πολιτική επιλογή. Εφόσον το περιβάλλον δεν περιλαμβανόταν ως αυτοτελής πολιτικός στόχος στο κείμενο της Συνθήκης της Ρώμης του 1957, Κοινοτική περιβαλλοντική πολιτική δεν ήταν δυνατόν να υπάρξει παρά μόνο ως εξάρτημα της πολιτικής του ανταγωνισμού. Ο κύριος στόχος της Κοινοτικής πολιτικής ήταν η εναρμόνιση των περιβαλλοντικών νομοθεσιών και η ομοιόμορφη καταπολέμηση ορισμένων μορφών ρύπανσης, ώστε να μην εγείρονται τεχνικά εμπόδια στην ελεύθερη κυκλοφορία των εμπορευμάτων λόγω των διαφορετικών εθνικών προσεγγίσεων. Μόνο μετά την Ενιαία Πράξη του 1987, το περιβάλλον και η ανάγκη της προστασίας του ενσωματώθηκαν στο κείμενο της Συνθήκης (Wilkinson 1990).

Η Κοινοτική περιβαλλοντική πολιτική καλύπτει σήμερα σχεδόν το σύνολο των περιβαλλοντικών θεμάτων. Το θεσμικό πλαίσιο στο οποίο αναπτύχθηκε ήταν τα έξι πολυετή Προγράμματα Δράσης για το Περιβάλλον. Το πρώτο θεσπίστηκε το 1973, ενώ το τρέχον έκτο πρόγραμμα θα ισχύει μέχρι το 2012.

Η προσέγγιση που υιοθετήθηκε αρχικά ήταν η κλασική διοικητική προσέγγιση, βασιζόμενη σε νομοθετικές ρυθμίσεις που αποφασίζονται στο επίπεδο της Ευρωπαϊκής Κοινότητας και εφαρμόζονται με ενιαίο τρόπο από τα κράτη μέλη. Οι Κοινοτικές περιβαλλοντικές ρυθμίσεις είχαν ως επί το πλείστον την μορφή οδηγιών που καθόριζαν ποσοτικούς στόχους και αυστηρά χρονοδιαγράμματα, αφήνοντας στα κράτη μέλη την ευχέρεια να επιλέξουν τις μεθόδους με τις οποίες θα μετέφεραν τις διατάξεις στο εθνικό δίκαιο για να επιτύχουν τους στόχους (αν και σε πολλές περιπτώσεις οι διαθέσιμες μέθοδοι για την επίτευξη των στόχων περιορίζονταν από την «βέλτιστη διαθέσιμη τεχνολογία»).

6.2 Ανταγωνισμός, περιβάλλον, επικουρικότητα

Λυδία λίθος για την αξιολόγηση κάθε Κοινοτικής πολιτικής ήταν και παραμένει το κριτήριο του απρόσκοπτου ανταγωνισμού και της καλής λειτουργίας της αγοράς. Είναι συνεπώς φυσικό η προβληματική του ανταγωνισμού να διαπερνά και να συν-καθορίζει και την εξέλιξη της Κοινοτικής περιβαλλοντικής πολιτικής σε όλες τις φάσεις της ιστορίας της. Στην διαμόρφωσή της καθοριστικό ρόλο παίζουν αφ' ενός η δυναμική της ίδιας της Κοινοτικής περιβαλλοντικής πολιτικής, που συνεχώς επεκτείνεται σε νέα πεδία και αφ' ετέρου, η ανασχετική τάση των εθνικών κυβερνήσεων να διατηρήσουν ή και να ανακτήσουν, τις εξουσίες που ατύπως ή de jure έχουν εκχωρήσει στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα¹⁸.

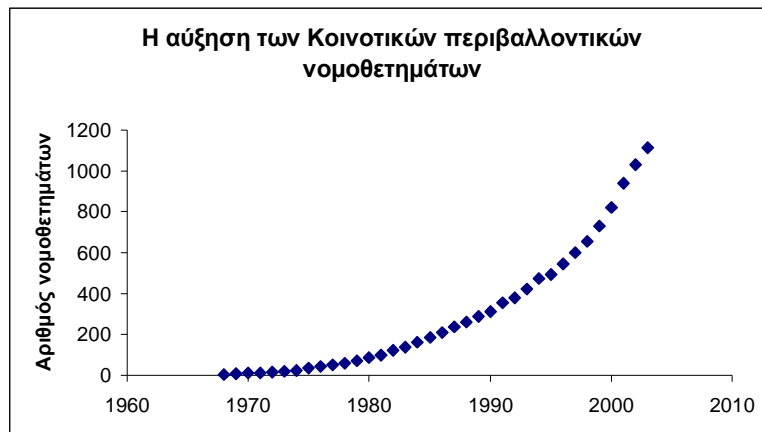
Στην πράξη, η αμφισβήτηση της αρμοδιότητας της Κοινότητας να ρυθμίζει περιβαλλοντικά θέματα παραμένει ως σήμερα ενεργή, αν και η μορφή με την οποία διατυπώνεται σε κάθε περίοδο διαφέρει. Το αρχικό ερώτημα, αν η περιβαλλοντική πολιτική πρέπει να είναι εθνική υπόθεση ή να αποφασίζεται σε Κοινοτικό επίπεδο, έδωσε την θέση του σε ένα νέο ερώτημα: Ποιο είναι το εκάστοτε καταλληλότερο επίπεδο για την λήψη περιβαλλοντικών μέτρων; Η οπτική αυτή εισήγαγε στις νομοθετικές ρυθμίσεις μια «αντικειμενική» οικονομική διάσταση:

¹⁸ ΔΕΡΒΙΤΙΣΩΤΗΣ Ν.ΚΩΣΤΑΣ, «Ανταγωνιστικότητα των επιχειρήσεων», Νομική Βιβλιοθήκη ΑΕ, Αθήνα 2007

κάθε νομοθετική πρόταση οφείλει να υποβάλλεται σε ανάλυση κόστους/οφέλους όσον αφορά το επίπεδο στο οποίο είναι σκόπιμο να θεσπιστεί.

6.3 Η περιβαλλοντική δυναμική

Παρά τις υπάρχουσες αντιθέσεις, η ολοκλήρωση της Ευρωπαϊκής Κοινότητας δεν έπαυσε να αποτελεί μονόδρομο (von Moltke 1995) που χαρακτηρίζεται από μια συνεχιζόμενη εκχώρηση εξουσιών από τα κράτη μέλη. Πάνω από 300 οδηγίες που έχουν εκδοθεί για περιβαλλοντικά θέματα έχουν ενσωματωθεί στο «Κοινοτικό Κεκτημένο».

Η εκθετική αύξηση της Κοινοτικής περιβαλλοντικής νομοθεσίας και η επέκτασή της σε ένα συνεχώς διευρυνόμενο θεματικό πεδίο είναι ασφαλής δείκτης της αυξανόμενης σπουδαιότητας του ρόλου της Κοινότητας στην ανάπτυξη της περιβαλλοντικής πολιτικής και νομοθεσίας σε εθνικό επίπεδο, ακόμη και σε χώρες με ισχυρή παράδοση σε θέματα περιβαλλοντικής προστασίας.

Οι ρυθμίσεις για το περιβάλλον (κατά κύριο λόγο οδηγίες) που έχουν εκδοθεί στην διάρκεια των τριών τελευταίων δεκαετιών καλύπτουν μια ευρεία θεματολογία και περιλαμβάνουν σήμερα, μεταξύ άλλων, διατάξεις για την ποιότητα του αέρα και του νερού, τον θόρυβο, την διατήρηση της άγριας ζωής και των οικολογικών ενδιαιτημάτων, την διαχείριση των απορριμμάτων και την ανακύκλωση, την προστασία από τις επικίνδυνες ουσίες και τα βιομηχανικά ατυχήματα, την ρύθμιση θεμάτων βιοτεχνολογίας, καθώς και γενικά θέματα, όπως η εκτίμηση των περιβαλλοντικών επιπτώσεων, η ελεύθερη πρόσβαση στις περιβαλλοντικές πληροφορίες, οι εθελοντικοί περιβαλλοντικοί έλεγχοι και η περιβαλλοντική ευθύνη, η οικολογική σήμανση των προϊόντων και τα περιβαλλοντικά πρότυπα.

Σύμφωνα με εκτιμήσεις (European Environmental Bureau), η Κοινοτική περιβαλλοντική νομοθεσία, η οποία έχει ενσωματωθεί στις νομοθεσίες των κρατών μελών, αντιπροσωπεύει κατά μέσο όρο το 80% της συνολικής περιβαλλοντικής νομοθεσίας στα κράτη μέλη. Το ποσοστό αυτό είναι μεγαλύτερο στις περιφερειακές χώρες της Ευρωπαϊκής Κοινότητας, όπου η κύρια πηγή περιβαλλοντικής νομοθεσίας είναι η μεταφορά στο εθνικό δίκαιο των Κοινοτικών διατάξεων.

Η Κοινοτική περιβαλλοντική πολιτική αναπτύχθηκε και επεκράτησε σε ένα αμφίρροπο θεσμικό και πολιτικό περιβάλλον (Usui 2002). Παρά τις εγγενείς δυσχέρειες, ο όγκος της περιβαλλοντικής νομοθεσίας αυξήθηκε εκθετικά κατά την διάρκεια των τριών τελευταίων δεκαετιών. Παρατηρείται μάλιστα το εξής παράδοξο: οι περισσότερες κυβερνήσεις, ακόμη και όταν υπεραμύνονται της εθνικής τους κυριαρχίας και δείχνουν απροθυμία στην εκχώρηση

εξουσιών στα Κοινοτικά όργανα, προτιμούν σιωπηρά να αποφασίζεται η περιβαλλοντική νομοθεσία «στις Βρυξέλλες» και όχι στο εθνικό επίπεδο. Ο λόγος είναι ότι η μετέπειτα μεταφορά της νομοθεσίας στα εθνικά δίκαια έχει μικρότερο πολιτικό κόστος, ιδιαίτερα όταν πρόκειται για μη δημοφιλείς διατάξεις. Η μεταφορά της νομοθεσίας εμφανίζεται ως συμμόρφωση προς ειλημμένες αποφάσεις, που έχουν ήδη τον χαρακτήρα του τετελεσμένου.

6.4 Όρια της διοικητικής προσέγγισης

Τα αποτελέσματα αυτής της πρακτικής είναι αντιφατικά. Το θετικό είναι ότι διευκολύνεται η δημιουργία μιας εκτεταμένης, προηγμένης και ενιαίας περιβαλλοντικής νομικής υποδομής, που θα ήταν πολύ δύσκολο έως αδύνατο να αναπτυχθεί από τα κράτη μέλη. Το αρνητικό είναι ότι η περιβαλλοντική νομοθεσία, η οποία αποφασίζεται στο Κοινοτικό επίπεδο, συχνά μεταφέρεται καθυστερημένα ή/και πλημμελώς στα εθνικά δίκαια των κρατών μελών και μερικές φορές εφαρμόζεται ανεπαρκώς ή και καθόλου. Ένας από τους λόγους που έχουν επισημανθεί είναι ότι οι εθνικές διοικήσεις, οι οποίες δεν συμμετέχουν στην διαμόρφωση της περιβαλλοντικής πολιτικής και της νομοθεσίας, δεν ταυτίζονται ή ακόμη δεν κατανοούν το πνεύμα και το περιεχόμενο διατάξεων που έχουν αποφασιστεί ερήμην των διοικήσεων και των πολιτών των κρατών μελών. Η κριτική αυτή έχει υιοθετηθεί από την ίδια την Ευρωπαϊκή Επιτροπή, παρ' όλο που όλες οι κοινοτικές ρυθμίσεις εξετάζονται εξαντλητικά σε διάφορα επίπεδα από τεχνικές και από πολιτικές επιτροπές, όπου συμμετέχουν εκπρόσωποι και εμπειρογνώμονες των κρατών μελών. Ένας άλλος λόγος, είναι το οικονομικό και πολιτικό κόστος που συνεπάγεται, βραχυπρόθεσμα, η περιβαλλοντική πολιτική ακόμη και στις περιπτώσεις στις οποίες, μακροπρόθεσμα, το κόστος αυτό αναμένεται ότι θα αποσβεστεί.

Η τρίτη πενταετής έκθεση του Ευρωπαϊκού Οργανισμού Περιβάλλοντος (EEA 2005) καταλήγει στο συμπέρασμα ότι «η Ευρώπη εξακολουθεί να ζει από το φυσικό κεφάλαιο του πλανήτη». Ορισμένες μάλιστα από τις επιτυχίες της περιβαλλοντικής πολιτικής οφείλονται στην εξαγωγή των περιβαλλοντικών προβλημάτων στις φτωχές χώρες εκτός Ευρώπης.

Στις επιτυχίες συγκαταλέγονται η εξάλειψη του μολύβδου από τα καύσιμα, η μείωση των χλωροφθορανθράκων (CFC) που καταστρέφουν το όζον, η ελάττωση των εκπομπών οξειδίων του αζώτου χάρη στην χρήση καταλυτικών μετατροπών στα αυτοκίνητα, η αύξηση των μονάδων βιολογικού καθαρισμού, ο καθορισμός ενός μεγάλου αριθμού προστατευτέων περιοχών που καλύπτουν το 18% της επικράτειας της Ευρωπαϊκής Κοινότητας, η μικρή αλλά σταθερή επέκταση των Ευρωπαϊκών δασών. Μεγάλα προβλήματα, ωστόσο, παραμένουν. Το κυριότερο, σύμφωνα με τον Ευρωπαϊκό Οργανισμό Περιβάλλοντος, είναι η αντιμετώπιση της αλλαγής του κλίματος. Αναγνωρίζεται ότι τα μέτρα που έχουν ληφθεί δεν επαρκούν για την επίτευξη του μακροπρόθεσμου πολιτικού στόχου που είναι η σταθεροποίηση της ανόδου της μέσης θερμοκρασίας σε επίπεδα χαμηλότερα από +2° C. Άλλα επίμονα προβλήματα είναι η ρύπανση του αέρα και ο έλεγχος των χημικών ουσιών, η διατήρηση της αγροτικής γης και της βιοποικιλότητας, η βελτίωση της ποιότητας των γλυκών νερών και των θαλασσών.

6.5 Πλημμελής ενσωμάτωση

Πρόσθετο αίτιο των μη ικανοποιητικών επιδόσεων σε ορισμένους τομείς είναι η πλημμελής ενσωμάτωση της περιβαλλοντικής πολιτικής στις άλλες πολιτικές. Οι πολιτικές σε βασικούς τομείς, όπως της γεωργίας, των μεταφορών, της ενέργειας χαράσσονται χωρίς να υπολογίζεται η περιβαλλοντική τους διάσταση (Lenschow 2002). Αποτέλεσμα είναι ότι οι τυχόν βελτιώσεις, οι οποίες επιτυγχάνονται σε έναν τομέα μπορεί να εξουδετερώνονται από τις δυσμενείς εξελίξεις σε άλλους τομείς.

Μολονότι η κριτική αυτή είναι γενικά αποδεκτή σε διακηρυκτικό επίπεδο, η ενσωμάτωση της περιβαλλοντικής πολιτικής στις άλλες πολιτικές προσκρούει στην διοικητική αδράνεια και σε ιδεολογικούς φραγμούς. Κατά παράδοση, με θέματα περιβάλλοντος ασχολείται η οικεία Γενική Διεύθυνση της Επιτροπής, αλλά η Κοινοτική περιβαλλοντική πολιτική είναι αποδεκτή μόνο στον βαθμό που δεν έρχεται σε αντίθεση με τους στόχους των άλλων πολιτικών.

Πλημμελής εφαρμογή και πλημμελής ενσωμάτωση αποτέλεσαν αντικείμενο έντονης κριτικής. Θεωρήθηκε ότι και στις δύο περιπτώσεις η παραδοσιακά ακολουθούμενη νομοθετική προσέγγιση είναι ακατάλληλη για την αντιμετώπιση σύνθετων προβλημάτων, όπως είναι τα περιβαλλοντικά προβλήματα. Η κριτική αυτή προετοίμασε το έδαφος για μια «νέα προσέγγιση» που φιλοδοξεί να είναι περισσότερο εύκαμπτη, αποκεντρωμένη, ανοικτή και συμμετοχική. Η νέα προσέγγιση θέτει ευρείς πολιτικούς στόχους, η επίτευξη των οποίων επαφίεται σε εθελοντικές ρυθμίσεις και μέτρα βασιζόμενα στους νόμους της αγοράς. Η νέα προσέγγιση δεν αξιολογείται μόνο από τα αποτελέσματά της στην επίτευξη ποσοτικών στόχων, αλλά επίσης από την αλλαγή αντιλήψεων που επιφέρει η εφαρμογή της, καθώς και τον βαθμό στον οποίο η διαδικασία θα επιτρέψει την εξεύρεση λύσεων συμβατών με τους γενικούς στόχους της Κοινοτικής περιβαλλοντικής πολιτικής και προσαρμοσμένων στις τοπικές περιβαλλοντικές, οικονομικές και κοινωνικές συνθήκες.

Σύμφωνα με την «νέα προσέγγιση, οι νομοθετικές ρυθμίσεις θα περιοριστούν και θα αφορούν περισσότερο την θέσπιση διαδικασιών που θα πρέπει να ακολουθούνται για την προσέγγιση γενικών και κοινά αποδεκτών περιβαλλοντικών στόχων και λιγότερο την επίτευξη των ίδιων των στόχων. Για την πληρέστερη περιγραφή των εξελικτικών τάσεων παραθέτουμε σύντομη περιγραφή ορισμένων αντιπροσωπευτικών νομοθετικών ρυθμίσεων που αποτυπώνουν παραστατικά το πνεύμα της Κοινοτικής περιβαλλοντικής πολιτικής σε κάθε περίοδο. Παραθέτουμε επίσης σύντομα σχόλια για την ενσωμάτωση του περιβάλλοντος στην αγροτική πολιτική και στην πολιτική των διαρθρωτικών Ταμείων και του Ταμείου Συνοχής, καθώς και στοιχεία για την εξέλιξη της ερευνητικής δραστηριότητας στο περιβάλλον. Χονδρικά οι πέντε περίοδοι που διακρίνονται είναι οι εξής:

- Η προϊστορία, από την ίδρυση της Ευρωπαϊκής Κοινότητας έως την Συνδιάσκεψη της Στοκχόλμης το 1972. Η περίοδος αυτή προετοίμασε το έδαφος για την θέσπιση μιας Κοινοτικής περιβαλλοντικής πολιτικής.
- Η περίοδος του «παρασιτισμού» στην αγορά, που άρχισε με την θέσπιση του πρώτου Προγράμματος Δράσης για το περιβάλλον το 1973 έως την λήξη του τρίτου Προγράμματος το 1986. Η περιβαλλοντική πολιτική αποτελούσε εξάρτημα της πολιτικής του ανταγωνισμού.
- Η περίοδος της «νομιμοποίησης» του περιβάλλοντος, από την Ενιαία Πράξη το 1987, με την προσθήκη ενός νέου τίτλου «Περιβάλλον» στο κείμενο της τροποποιημένης Συνθήκης, έως την Συνθήκη του Maastricht το 1992. Δημοσίευση της έκθεσης Brundtland (1987), όπου εισάγεται η έννοια της αειφορίας.
- Η περίοδος που καλύπτεται από το 5^ο Πρόγραμμα Δράσης για το Περιβάλλον με τίτλο: «Στόχος η αειφορία». Ορόσημα της περιόδου αυτής είναι οι Συνδιασκέψεις Κορυφής του Cardiff, της Λισαβώνας και του Gothenburg.
- Η περίοδος που καλύπτεται από το 6^ο Πρόγραμμα Δράσης για το Περιβάλλον. Η περίοδος αυτή χαρακτηρίζεται από μια έντονη προτίμηση στην χρήση οικονομικών εργαλείων και εθελοντικών συμφωνιών παράλληλα με τον εξορθολογισμό, τον περιορισμό και την μείωση της πολυπλοκότητας και του όγκου των νομοθετικών ρυθμίσεων.

6.6 Ανάδυση και εξέλιξη της Κοινοτικής περιβαλλοντικής πολιτικής

Η ιστορία της Κοινοτικής περιβαλλοντικής πολιτικής χαρακτηρίζεται από μια έντονη εσωτερική δυναμική που της επέτρεψε να αναδυθεί, να εδραιωθεί, να διογκωθεί και να επεκταθεί, σε ένα θεσμικό πλαίσιο όπου κυρίαρχη αξία ήταν ο ελεύθερος ανταγωνισμός και η απρόσκοπτη κυκλοφορία και ανταλλαγή των εμπορευμάτων. Η ολοκλήρωση της Κοινής Αγοράς έχει την δική της ισχυρή εσωτερική δυναμική. Η αντιπαράθεση ανάμεσα στην προστασία του περιβάλλοντος και την ελεύθερη αγορά παραμένει ενεργή αλλάζοντας όμως μορφή και στόχους. Σήμερα κανείς δεν αμφισβητεί την αναγκαιότητα μιας Κοινοτικής περιβαλλοντικής πολιτικής. Η κριτική εστιάζεται στην περιορισμένη αποτελεσματικότητα των νομοθετικών παρεμβάσεων, στην εκ των άνω διαμόρφωση και επιβολή των στόχων χωρίς να λαμβάνονται υπόψη οι τοπικές περιβαλλοντικές, οικονομικές και κοινωνικές ιδιαιτερότητες, στην μειωμένη συμμετοχή των ενδιαφερομένων και του κοινού στην λήψη των αποφάσεων που αφορούν το περιβάλλον, στην άνιση επιβάρυνση του κόστους από την ομοιόμορφη εφαρμογή της περιβαλλοντικής νομοθεσίας και την μείωση της ανταγωνιστικότητας της οικονομίας.

Η συγκεκριμένη Κοινοτική περιβαλλοντική πολιτική, σε κάθε φάση της εξέλιξής της, ήταν η συνισταμένη της εγγενούς δυναμικής και της μορφής που ελάμβανε η αμφισβήτησή της. Τόσο η μία όσο και η άλλη τάση επηρεάζονται από το διεθνές πολιτικό και οικονομικό κλίμα και τις διεθνείς εξελίξεις στον τομέα του περιβάλλοντος. Θα πρέπει επίσης να συναξιολογηθεί η συντομία του χρονικού διαστήματος εντός του οποίου αναπτύχθηκε η Κοινοτική περιβαλλοντική πολιτική, με δεδομένες τις βαθιές αλλαγές νοοτροπίας που απαιτούσε τόσο από τον επιχειρηματικό κόσμο όσο και από τον πολίτη-καταναλωτή (Λουλούδης και Μπεόπουλος 1995).

6.7 Η προϊστορία (1957-1971)

Η Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα είχε ως κύριο στόχο την δημιουργία μιας Κοινής Αγοράς, ενώ το περιβάλλον και η προστασία του δεν ανήκαν στην σφαίρα των Κοινοτικών στόχων. Στη Συνθήκη της Ρώμης του 1957 με την οποία ιδρύθηκε η Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα, δεν υπήρχε μνεία για το περιβάλλον και ως εκ τούτου δεν υπήρχε ρητή πρόβλεψη για εκχώρηση εξουσιών από τα κράτη μέλη στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα για την θέσπιση και εφαρμογή μιας Κοινοτικής περιβαλλοντικής πολιτικής. Σύμφωνα με τις κυρίαρχες αντιλήψεις της εποχής, οι οποίες αποτυπώθηκαν στο κείμενο της Συνθήκης, η δημιουργία μιας Κοινής Αγοράς και η εξάλειψη των τεχνικών εμποδίων στην ελεύθερη κυκλοφορία των προϊόντων θα επιτάχυνε την οικονομική μεγέθυνση, η οποία με την σειρά της θα έφερνε ευημερία και δικαιότερη κατανομή του πλούτου.

Τις δεκαετίες που ακολούθησαν, οι γνώσεις και η ευαισθησία γύρω από τα περιβαλλοντικά θέματα παρουσίασαν εκθετική αύξηση, τόσο στο επίπεδο της διεθνούς επιστημονικής κοινότητας, των διεθνών οργανισμών και περιβαλλοντικών οργανώσεων, όσο και στο επίπεδο της κοινής γνώμης και των κινήσεων πολιτών. Ο υπερτοπικός (περιφερειακός ή και παγκόσμιος) χαρακτήρας των περιβαλλοντικών προβλημάτων και η ανάγκη μιας διακρατικής προσέγγισης επισημάνθηκαν αρχικά στον ακαδημαϊκό χώρο, τις διεθνείς περιβαλλοντικές οργανώσεις και τους διεθνείς οργανισμούς. Σταδιακά, και με την βοήθεια των μέσων μαζικής επικοινωνίας και την κινητοποίηση ευαισθητοποιημένων κοινωνικών ομάδων, η ανάγκη αυτή αναγνωρίστηκε από το ευρύ κοινό.

Υπό την πίεση της κοινής γνώμης, οι διάφορες χώρες άρχισαν να διαμορφώνουν, η καθεμία χωριστά, την δική της περιβαλλοντική πολιτική και, παράλληλα, να συμμετέχουν σε διεθνείς

περιβαλλοντικές συμβάσεις που καταρτίζονταν με πρωτοβουλία διεθνών οργανισμών. Την ίδια περίοδο, άρχισε και η ίδια η Κοινότητα να εκδίδει οδηγίες με περιβαλλοντικό περιεχόμενο, χωρίς ωστόσο οι προσπάθειες αυτές να αποτελούν στοιχεία μιας συνεκτικής περιβαλλοντικής πολιτικής. Οι οδηγίες είχαν μεν περιβαλλοντικό χαρακτήρα, απέβλεπαν όμως κατά κύριο λόγο στην εξάλειψη ορισμένων τεχνικών εμποδίων και στην καλύτερη λειτουργία της Κοινής Αγοράς¹⁹.

6.8 Η περίοδος του «παρασιτισμού» στην αγορά (1972-1986)

Παρά τις πρώιμες αυτές εξελίξεις, μόλις στις αρχές της δεκαετίας του '70 η αναγκαιότητα μιας εναρμονισμένης περιβαλλοντικής πολιτικής σε Κοινοτικό επίπεδο άρχισε να αποτελεί αντικείμενο ευρύτερης προβληματικής, όταν διαπιστώθηκε ότι τα περιβαλλοντικά μέτρα, που είχαν αρχίσει να λαμβάνουν μεμονωμένα και αποσπασματικά τα Κράτη Μέλη, επιβάρυναν κατά τρόπο άνιστο το κόστος των προϊόντων και δημιουργούσαν προσκόμματα στην ελεύθερη διακίνησή τους στην Κοινή Αγορά. Αν η προστασία του περιβάλλοντος συνέχιζε να παραμένει εγκλωβισμένη στο εθνικό επίπεδο, κινδύνευε αφ' ενός να γίνει αναποτελεσματική όσον αφορά την αντιμετώπιση των διασυνοριακών προβλημάτων και αφ' ετέρου να εξελιχθεί σε μια έμμεση μορφή προστατευτισμού, που θα ερχόταν σε αντίθεση με την προσπάθεια για την δημιουργία Κοινής Αγοράς. Από τις δύο αυτές ανεπιθύμητες εξελίξεις προέκυψε η ανάγκη μιας ενιαίας περιβαλλοντικής πολιτικής σε Κοινοτικό επίπεδο, η οποία θα εναρμόνιζε τα μέτρα, θα εφάρμοζε ενιαία κριτήρια και πρότυπα σε όλα τα κράτη μέλη και θα επέτρεπε να αντιμετωπιστούν τα διασυνοριακά περιβαλλοντικά προβλήματα που προκαλεί η ρύπανση.

Τα δύο επιχειρήματα δεν είχαν ωστόσο την ίδια βαρύτητα. Αυτό που κατ' αρχήν κινητοποίησε τους Κοινοτικούς μηχανισμούς και τις εθνικές κυβερνήσεις για να αποδεχθούν την ιδέα μιας Κοινοτικής περιβαλλοντικής πολιτικής δεν ήταν τόσο η προστασία του περιβάλλοντος, όσο ο κίνδυνος που συνιστούσε για την Κοινή Αγορά η στρέβλωση του ανταγωνισμού (Δούση 2001). Η υπαγωγή της στις επιταγές του ελεύθερου ανταγωνισμού ήταν, με άλλα λόγια, το τίμημα που έπρεπε να πληρώσει η Κοινοτική περιβαλλοντική πολιτική για να γίνει αποδεκτή ως αυτοδύναμη πολιτική²⁰.

6.9 Τα τρία πρώτα Προγράμματα

Με το Πρώτο Πρόγραμμα Δράσης για το Περιβάλλον εγκαινιάζεται ουσιαστικά η Κοινοτική περιβαλλοντική πολιτική. Η ιδιαιτερότητα του εγχειρήματος ήταν ότι η Συνθήκη εξακολούθησε να μη περιλαμβάνει πρόβλεψη για την εκχώρηση των αναγκαίων εξουσιών από τα κράτη μέλη στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα. Η Κοινοτική περιβαλλοντική πολιτική βασίστηκε στο άρθρο 100 και/ή στο άρθρο 235 της Συνθήκης (ΕΟΚ). Το πρώτο αφορούσε την εναρμόνιση των νομοθεσιών για την εξάλειψη των τεχνικών εμποδίων. Το δεύτερο ήταν λιγότερο σαφές και προέβλεπε την δυνατότητα να λαμβάνει η Ευρωπαϊκή Κοινότητα μέτρα για την προώθηση ενός Κοινοτικού στόχου, αν δεν υπάρχει κατάλληλη πρόβλεψη στην Συνθήκη (εν προκειμένω, στόχος είναι η αυξανόμενη ευημερία και τα λαμβανόμενα μέτρα είναι οι περιβαλλοντικές νομοθετικές ρυθμίσεις).

Οι βασικές αρχές του Προγράμματος ήταν οι ίδιες με αυτές που διατυπώθηκαν στην Συνδιάσκεψη της Στοκχόλμης και καθόρισαν το πλαίσιο στο οποίο χονδρικά κινήθηκαν και τα επόμενα τρία προγράμματα. Κύρια αρχή ήταν ότι η πρόληψη είναι προτιμότερη από την θεραπεία και ότι οι περιβαλλοντικές επιπτώσεις πρέπει να λαμβάνονται υπόψη όσον το

¹⁹ ΘΕΡΙΟΥ ΝΙΚΟΛΑΟΥ, «Στρατηγική Διοίκηση Επιχειρήσεων», Εκδόσεις Κριτική, σελίδα 49, Αθήνα 2005

²⁰ ΘΕΡΙΟΥ ΝΙΚΟΛΑΟΥ, «Στρατηγική Διοίκηση Επιχειρήσεων», Εκδόσεις Κριτική, σελίδα 85, Αθήνα 2005

δυνατόν σε πιο πρώιμο στάδιο του σχεδιασμού. Κατά συνέπεια, κάθε εκμετάλλευση των φυσικών πόρων που προκαλεί σημαντικές βλάβες στο περιβάλλον πρέπει να αποφεύγεται. Παράλληλα, αναγνωρίστηκε ότι η επιστημονική γνώση σε θέματα περιβάλλοντος πρέπει να βελτιώνεται συνεχώς, ώστε να παίζει καθοδηγητικό ρόλο στην λήψη των περιβαλλοντικών αποφάσεων και αυτό απετέλεσε την βάση για την θέσπιση πολυετών ερευνητικών προγραμμάτων για το περιβάλλον που ξεκίνησαν περίπου ταυτόχρονα.

Αναγνωρίστηκε επίσης ότι η προστασία του περιβάλλοντος δεν είναι μόνον ευθύνη των αρχών, αλλά υποχρέωση του κάθε πολίτη. Κατά συνέπεια, η περιβαλλοντική εκπαίδευση αποτελεί αναγκαιότητα και ο ρόλος της θα πρέπει να είναι καθοριστικός. Ιδιαίτερα σημαντική καινοτομία και από παιδευτική άποψη ήταν η αποδοχή της αρχής ότι ο «ρυπαίνων (οφείλει να) πληρώνει» για την ζημιά την οποία προκαλεί.

Στο πλαίσιο της περιβαλλοντικής ευθύνης, η περιβαλλοντική πολιτική ενός κράτους μέλους δεν θα πρέπει να θίγει τα συμφέροντα ενός άλλου κράτους μέλους και, κατ' επέκταση, η περιβαλλοντική πολιτική της Κοινότητας θα πρέπει να λαμβάνει υπόψη τα συμφέροντα των αναπτυσσόμενων χωρών, ώστε να προλαμβάνονται και να αποφεύγονται οι αρνητικές οικονομικές ή άλλες συνέπειες της περιβαλλοντικής πολιτικής στις χώρες αυτές.

Σημαντικό ήταν επίσης το ζήτημα της «επικουρικότητας», δηλαδή η επιλογή του καταλληλότερου επιπέδου (Κοινοτικού, διακρατικού, κρατικού, εθνικού, περιφερειακού, τοπικού) στο οποίο πρέπει να αναλαμβάνεται μια περιβαλλοντική δράση ώστε να είναι περισσότερο αποτελεσματική. Το είδος και η γεωγραφική κατανομή του περιβαλλοντικού προβλήματος που αφορά η δράση αυτή οφείλουν να παίζουν καθοριστικό ρόλο στην επιλογή του κατάλληλου επιπέδου. Παράλληλα με την επικουρικότητα, ορισμένα μέτρα της περιβαλλοντικής πολιτικής στα διάφορα κράτη μέλη πρέπει να εναρμονίζονται, ώστε αφ' ενός να εξασφαλίζεται η μέγιστη δυνατή ομοιομορφία στην εφαρμογή τους και αφ' ετέρου να μη παρακωλύεται η πρόοδος στο εθνικό επίπεδο. Πάντως, η επίκληση της επικουρικότητας αποτελεί ενίοτε πρόσχημα για τον περιορισμό της ανάμειξης της Ευρωπαϊκής Επιτροπής στον τρόπο εφαρμογής των περιβαλλοντικών ρυθμίσεων από ορισμένα κράτη μέλη.

Το δεύτερο Πρόγραμμα Δράσης για το Περιβάλλον (1977-1982) ήταν συνέχεια του προηγούμενου και επανελάμβανε τους ίδιους στόχους και αρχές. Προϊόν των δύο πρώτων προγραμμάτων ήταν μια σειρά νομικών διατάξεων που αφορούσαν ως επί το πλείστον την καταπολέμηση της ρύπανσης και την επανόρθωση των ζημιών. Ήδη οι ρυθμίσεις αφορούσαν τα περισσότερα από τα περιβαλλοντικά θέματα: αέρα, χημικές ουσίες και βιομηχανικά ατυχήματα, φύση, θόρυβο, νερά και απορρίμματα. Υπήρχαν δύο ειδών οδηγίες, αυτές που έθεταν όρια εκπομπών ρύπων στο περιβάλλον και αυτές που έθεταν κριτήρια ποιότητας στους αποδέκτες της ρύπανσης, όπως για παράδειγμα πρότυπα εκπομπών CO, NO_x, και άκαυστων υδρογονανθράκων ή ανώτατες συγκεντρώσεις NO_x και μολύβδου στον αέρα. Η επιλογή των ορίων εκπομπών ή των ποιοτικών κριτηρίων για τους αποδέκτες της ρύπανσης υπήρξε αντικείμενο έντονων συζητήσεων που παρουσιάζουν μεγάλο ενδιαφέρον, γιατί για πρώτη φορά συζητήθηκε η περιβαλλοντική νομοθεσία με οικονομικά κριτήρια. Η κριτική που άσκησε η πλευρά που υποστήριζε τα ποιοτικά κριτήρια ήταν ότι η θέσπιση ενιαίων ορίων εκπομπών επιβαρύνει άνισα τις επιχειρήσεις, δεδομένου ότι το κόστος για τον περιορισμό της ρύπανσης είναι διαφορετικό για κάθε επιχείρηση. Η αντίθετη πλευρά τόνιζε την δυσκολία εφαρμογής των ποιοτικών κριτηρίων. Το κύριο μέλημα εξακολούθησε να είναι η δημιουργία της Κοινής Αγοράς και συνεπώς, η εναρμόνιση των νομοθεσιών ώστε να εξαιρεθούν τα τεχνικά εμπόδια στην ελεύθερη κυκλοφορία των εμπορευμάτων.

Από το γενικό αυτό πλαίσιο ξέφυγε η οδηγία για τα πουλιά που εκδόθηκε το 1979, γιατί είναι η πρώτη οδηγία με οικολογική επιστημονική βάση. Προβλέπεται όχι μόνο η προστασία

των πληθυσμών σημαντικών ή απειλούμενων ειδών, αλλά και η προστασία των βιοτόπων των πουλιών . Είναι η ίδια προσέγγιση που ακολουθείται στην Σύμβαση του Ramsar (1971) που αφορούσε όχι την προστασία ορισμένων ειδών, αλλά την διατήρηση ενός διεθνούς δικτύου υγροτόπων, που αποτελούν το κύριο ενδιαίτημα των παρυδάτιων και των αποδημητικών ειδών της ορνιθοπανίδας.

Το τρίτο Πρόγραμμα Δράσης για το Περιβάλλον (1982-1986) υιοθετεί τις αρχές των δύο προηγούμενων, αλλά τονίζει περισσότερο την παγκόσμια διάσταση και την ανάγκη εξέλιξης της δράσης από θεραπευτική των προβλημάτων σε προληπτική. Η πιο χαρακτηριστική οδηγία προληπτικού χαρακτήρα είναι για την πρόληψη μεγάλων ατυχημάτων ή «οδηγία Seveso» (ονομάστηκε έτσι από το μεγάλο ατύχημα στις εγκαταστάσεις της εταιρίας Sandoz στην ομώνυμη ιταλική πόλη το 1976).

6.10 Η οδηγία για την εκτίμηση των περιβαλλοντικών επιπτώσεων

Καινοτομία στην προληπτική δράση είναι η οδηγία για την εκτίμηση περιβαλλοντικών επιπτώσεων, που διαφέρει ουσιαστικά από τις συνήθεις οδηγίες. Αυτή δεν καθορίζει μετρήσιμους ποσοτικούς στόχους, αλλά διαδικασίες που πρέπει να ακολουθούνται στις περιπτώσεις όπου ένα συγκεκριμένο έργο ενδέχεται να έχει σημαντικές επιπτώσεις στο περιβάλλον. Στόχος της οδηγίας είναι ο εντοπισμός και η περιγραφή των περιβαλλοντικών επιπτώσεων πριν την κατασκευή ενός έργου. Στην σχετική μελέτη πρέπει να εξετάζονται εναλλακτικές λύσεις, στις οποίες περιλαμβάνεται και η μηδενική λύση (δηλαδή αν δεν γίνει καθόλου το έργο) και οι δυνατότητες και το κόστος που συνεπάγονται η πρόληψη ή η επανόρθωση των τυχόν βλαβών που ενδέχεται να προκαλέσει το έργο κατά την κατασκευή και την λειτουργία του.

Η οδηγία προβλέπει επίσης την συμμετοχή του κοινού σε ανοικτή και δημόσια συζήτηση για τις αναμενόμενες επιπτώσεις του έργου. Τα αποτελέσματα αυτών των συζητήσεων πρέπει να λαμβάνονται υπόψη από τις αρχές που χορηγούν τις άδειες για την χωροθέτηση, την κατασκευή και την λειτουργία του έργου. Η ιδιαιτερότητα της οδηγίας έγκειται στο ότι είναι δύσκολη η εφαρμογή της και ότι οι διοικητικοί μηχανισμοί στα κράτη μέλη είχαν ελάχιστη εξοικείωση με αυτού του είδους τις διαδικασίες. Η καλή εφαρμογή της οδηγίας προϋποθέτει ότι η δημόσια διοίκηση, οι μελετητές και το κοινό είναι σε θέση να ανταποκριθούν στον ρόλο τους. Καθοδήγηση «εκ των άνω» (top-down) είναι απαραίτητη για την εφαρμογή της οδηγίας που προβλέπει οριζόντιες διαδικασίες «εκ των κάτω» (bottom-up).

6.11 Η «νομιμοποίηση»: από την Ενιαία Πράξη έως το Maastricht (1987-1992)

Το 1987 ήταν σημείο καμπής στην εξέλιξη των εννοιών της διεθνούς περιβαλλοντικής πολιτικής, γιατί δημοσιεύθηκε η «Έκθεση Brundtland» (World Commission on Environment and Development 1987) η οποία καθιέρωσε τον όρο «αειφόρος ανάπτυξη». Στο Κοινοτικό επίπεδο, η πολιτική του περιβάλλοντος ενσωματώθηκε με την Ενιαία Πράξη στην Συνθήκη. Ενδεικτικό των αντιφάσεων από την διάσταση ανάμεσα στην περιβαλλοντική και την οικονομική πολιτική είναι ότι ναι μεν το περιβάλλον απέκτησε ένα δικό του κεφάλαιο στην αναθεωρημένη Συνθήκη, αλλά διατηρήθηκε στο προοίμιο ακέραιος ο στόχος του άρθρου 2 της Συνθήκης (ΕΟΚ) του 1957 που καθορίζει ως πρωταρχικό στόχο της Κοινότητας την «συνεχή και ισόρροπη οικονομική μεγέθυνση και την επιταχυνόμενη άνοδο του βιοτικού επιπέδου» στα Κράτη μέλη, χωρίς καμιά μνεία για το περιβάλλον, την ορθολογική χρήση των φυσικών πόρων και την μέριμνα για τις επόμενες γενιές.

Με την Ενιαία Πράξη τροποποιήθηκε η Συνθήκη της Ρώμης, το περιβάλλον απέκτησε για πρώτη φορά δική του νομοθετική βάση, η οποία περιέλαβε τις βασικές αρχές και κύριους στόχους που είχαν διατυπωθεί στο Πρώτο Πρόγραμμα Δράσης και είχαν υιοθετηθεί από τα δύο επόμενα Προγράμματα. Στο κείμενο της Συνθήκης ενσωματώθηκε ένα ειδικό τμήμα με θέμα το περιβάλλον (Τίτλος VII «Περιβάλλον»). Το τμήμα αυτό περιλαμβάνει τα άρθρα 130r, 130s και 130t τα οποία θέτουν το πλαίσιο στο οποίο οφείλουν να κινούνται οι δράσεις της Κοινότητας σε θέματα περιβάλλοντος. Σύμφωνα με τα άρθρα αυτά, η δράση της Κοινότητας πρέπει να έχει ως στόχο την διατήρηση, την προστασία και την βελτίωση του περιβάλλοντος, την προστασία της ανθρώπινης υγείας και την συνετή χρήση των φυσικών πόρων. Η δράση της Κοινότητας σε θέματα περιβάλλοντος πρέπει να καθορίζεται από την προσπάθεια να ενσωματωθεί η περιβαλλοντική πολιτική σε όλες τις άλλες πολιτικές και να βασίζεται στην «αρχή της πρόληψης», την αρχή της «θεραπείας στην πηγή» και την αρχή ο «ρυπαίνων πληρώνει». Η δράση της Κοινότητας πρέπει επίσης να στηρίζεται στην διαθέσιμη επιστημονική και τεχνική γνώση, να λαμβάνει υπόψη τις περιβαλλοντικές συνθήκες στα κράτη μέλη και να σταθμίζει το κόστος και το όφελος από την προβλεπόμενη δράση ή την μη δράση.

Ιδιαίτερη σπουδαιότητα έχει το άρθρο 100^α, το οποίο ορίζει ότι όταν η Επιτροπή προτείνει μια διάταξη που σχετίζεται με την υγεία, την ασφάλεια, την προστασία του περιβάλλοντος και επηρεάζει την Κοινή Αγορά, η πρότασή της πρέπει να λαμβάνει ως αφετηρία ένα «υψηλό επίπεδο προστασίας». Τα κράτη μέλη έχουν την δυνατότητα να λαμβάνουν αυστηρότερα μέτρα, αν κρίνουν ότι αυτό είναι αναγκαίο. Η Κοινοτική περιβαλλοντική πολιτική χειραφετήθηκε ως ένα βαθμό από τις επιταγές του ανταγωνισμού και «νομιμοποιήθηκε» αποκτώντας έρεισμα στο κείμενο της Συνθήκης. Η οικονομία και ο ελεύθερος ανταγωνισμός διατήρησαν την πρωτοκαθεδρία έναντι του περιβάλλοντος. Βασικός στόχος της Ενιαίας Πράξης ήταν η ολοκλήρωση ως τα τέλη του 1992 της «Εσωτερικής Αγοράς» και η προετοιμασία της Ευρωπαϊκής Κοινότητας ώστε να μετεξελιχθεί σε μια οικονομική, πολιτική και νομισματική ένωση. Οι εθνικές κυβερνήσεις διατήρησαν ωστόσο τον έλεγχο, επιβάλλοντας την αρχή της ομοφωνίας στην λήψη αποφάσεων που αφορούν το περιβάλλον (άρθρο 130s). Με άλλα λόγια, οι εθνικές κυβερνήσεις διατήρησαν το δικαίωμα του veto. Ο εθνικός έλεγχος ενισχύθηκε επίσης με την ενσωμάτωση στο κείμενο της Συνθήκης της αρχής της επικουρικότητας. Η νομιμοποίηση της Κοινοτικής περιβαλλοντικής πολιτικής με την προσθήκη ενός τίτλου για το περιβάλλον παρέμεινε ατελής, αφού το άρθρο 2 της Συνθήκης του 1957 παρέμεινε αναλλοίωτο, παρά την κριτική από το 1972 και μετά.

6.11.1 Το Τέταρτο Πρόγραμμα

Το Τέταρτο Πρόγραμμα Δράσης για το Περιβάλλον (1987-1992) αποτελεί συνέχεια των τριών προηγούμενων, ωστόσο εισάγει ταυτόχρονα μια νέα προσέγγιση. Για πρώτη φορά, οι συντάκτες του προγράμματος διαπιστώνουν ότι η υποβάθμιση του περιβάλλοντος συνεχιζόταν και σε ορισμένες περιπτώσεις εντεινόταν, παρά τα μέτρα που είχαν έως τότε ληφθεί. Τα αίτια γι' αυτή την σχετική αποτυχία της Κοινοτικής περιβαλλοντικής πολιτικής είναι ότι αφ' ενός η εφαρμογή των νομοθετικών ρυθμίσεων ήταν πλημμελής, αφ' ετέρου η πρόοδος σε έναν τομέα εξουδετερωνόταν από τις αρνητικές εξελίξεις σε έναν ή περισσότερους άλλους.

Το Τέταρτο Πρόγραμμα επανέλαβε την ανάγκη να ενσωματωθεί το περιβάλλον στις άλλες πολιτικές και ιδίως στην οικονομική (Λουλούδης και Μπεόπουλος 1995). Για πρώτη φορά εκτιμήθηκε ότι η προστασία του περιβάλλοντος και ο ανταγωνισμός δεν αλληλοσυγκρούονται, αλλά ότι, αντίθετα η προστασία του περιβάλλοντος αποτελεί προϋπόθεση για την βελτίωση της ανταγωνιστικότητας της Ευρωπαϊκής βιομηχανίας: «...η

βιομηχανία της Κοινότητας δεν θα επιτύχει παρά μόνο αν τηρήσει τέτοιου είδους [περιβαλλοντικά πρότυπα] ... την παραγωγή τέτοιων [φιλικών προς το περιβάλλον] προϊόντων. Τα αυστηρά περιβαλλοντικά πρότυπα αποτελούν αναγκαιότητα – και μάλιστα οικονομική αναγκαιότητα».

6.12 Η σαγήνη της αειφορίας (1992- 2001)

Το 1992 ήταν το έτος της Συνθήκης του Maastricht με την οποία ιδρύθηκε η Ευρωπαϊκή Ένωση. Ήταν ταυτόχρονα το έτος που ολοκληρώθηκε η Εσωτερική Αγορά και ξεκίνησε η διαδικασία για την Νομισματική Ένωση. Στον διεθνή περιβαλλοντικό χώρο, το 1992 ήταν το έτος της Συνδιάσκεψης του Ρίο για το Περιβάλλον και την Ανάπτυξη (United Nations 1992). Το νέο στοιχείο ήταν η οικολογική κατεύθυνση που δόθηκε στην περιβαλλοντική πολιτική, με άξονες την Διακήρυξη του Ρίο για την Αειφόρο Ανάπτυξη, την Σύμβαση για την Βιοποικιλότητα και την Σύμβαση για την Αλλαγή του Κλίματος. Πρόκειται στην ουσία για την ενσωμάτωση του οικολογικού, του οικονομικού και του κοινωνικού προβληματισμού στην περιβαλλοντική πολιτική της Ευρωπαϊκής Κοινότητας.

Η Συνθήκη του Maastricht διόρθωσε εν μέρει την αντίφαση ανάμεσα στους γενικότερους στόχους της Ευρωπαϊκής Κοινότητας και τους στόχους της προστασίας του περιβάλλοντος, με την αναθεώρηση του άρθρου 2. Η «σταθερή και ισόρροπη μεγέθυνση» αντικαταστάθηκε από την φράση «αειφόρος και μη πληθωριστική μεγέθυνση με σεβασμό στο περιβάλλον». Ο όρος «αειφόρος μεγέθυνση» είναι διφορούμενος και με έντονη οικονομική χροιά. Εισάγει όμως για πρώτη φορά την έννοια της αειφορίας στο κείμενο της Συνθήκης. Επί πλέον η Συνθήκη του Maastricht ορίζει στο τροποποιημένο άρθρο 130r , ότι η ενσωμάτωση της περιβαλλοντικής σε όλες τις Κοινοτικές πολιτικές αποτελεί υποχρέωση της Ευρωπαϊκής Κοινότητας.

Η περίοδος αυτή χαρακτηρίζεται από δύο ισχυρές αντίρροπες τάσεις. Η μία είναι η ενδυνάμωση της Κοινοτικής περιβαλλοντικής πολιτικής χάρη στην μερική κατάργηση της αρχής της ομοφωνίας και την λήψη των αποφάσεων που αφορούν το περιβάλλον με ειδική πλειοψηφία, την αποδοχή της αρχής της προφύλαξης, την αναγνώριση της ποικιλομορφίας των τοπικών συνθηκών και την αναβάθμιση του ρόλου του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου μέσω της «διαδικασίας της συνεργασίας» στην λήψη περιβαλλοντικών αποφάσεων. Την περίοδο αυτή κορυφώθηκε η συζήτηση γύρω από την αρχή της επικουρικότητας που τελικά ενσωματώθηκε στο κείμενο της Συνθήκης. Η Κοινότητα θα λαμβάνει μέτρα μόνο στον βαθμό που οι στόχοι δεν είναι δυνατόν να επιτευχθούν επαρκώς από τα κράτη μέλη. Η άλλη τάση ήταν η ενδυνάμωση της οικονομικής ολοκλήρωσης της Ευρωπαϊκής Κοινότητας με την Νομισματική Ένωση. Στο πολιτικό πεδίο η περίοδος αυτή χαρακτηρίστηκε από την προσπάθεια να αρθεί η αντίθεση ανάμεσα στην οικολογία και την οικονομία (Jaeger 1995) και την προσέγγιση των οικολογικών προβλημάτων με την βοήθεια μέτρων συμβατών με τους νόμους της αγοράς.

Στις αρχές της δεκαετίας του '90, το ζήτημα της επικουρικότητας για την ανάληψη πρωτοβουλιών περιβαλλοντικού περιεχομένου έφερε αντιμέτωπο το Συμβούλιο με την Επιτροπή. Ποιο θεσμικό όργανο της Κοινότητας είναι αρμόδιο να προτείνει την λήψη περιβαλλοντικών μέτρων σε Κοινοτικό επίπεδο; Το Συμβούλιο, που έχει τις ρίζες του στις εθνικές κυβερνήσεις ή η Επιτροπή που εκφράζει το υπερεθνικό εποικοδόμημα, το οποίο δεν διαθέτει δημοκρατική νομιμοποίηση; Η διένεξη πήρε τόσο σημαντικές διαστάσεις, ώστε η Επιτροπή αναγκάστηκε να δηλώσει ότι «η επικουρικότητα δεν πρέπει να χρησιμοποιείται για να καθυποταχθεί η Επιτροπή, με πρόσχημα την αμφισβήτηση του δικαιώματός της να προτείνει νομοθετικά μέτρα και με αυτόν τον τρόπο να διαταραχθεί η ισορροπία που έχει επιτευχθεί χάρη στις Συνθήκες».

Η αντιπαράθεση γύρω από το καταλληλότερο επίπεδο για την λήψη περιβαλλοντικών μέτρων εκφράζει συχνά γενικότερες αντιθέσεις, πέραν αυτών που αφορούν την κατανομή των εξουσιών ανάμεσα στο Συμβούλιο, την Επιτροπή και το Κοινοβούλιο. Η επίκληση της «επικουρικότητας» έχει διαφορετικά κίνητρα και διαφορετικές ερμηνείες. Σχηματικά, η Βρετανία επικαλείται την επικουρικότητα για να οριοθετήσει και να περιφρουρήσει την εθνική της κυριαρχία, για την Γερμανία η επικουρικότητα δεν είναι παρά η προσθήκη ενός ακόμη επιπέδου στην υφιστάμενη ομοσπονδιακή διάρθρωση της χώρας, για την Δανία η επίκληση της επικουρικότητας αποβλέπει στη διατήρηση των αποκεντρωμένων και άμεσα δημοκρατικών πρακτικών στην λήψη περιβαλλοντικών αποφάσεων, όπως επίσης στην διασφάλιση του δικαιώματος κάθε χώρας να λαμβάνει αυστηρότερα μέτρα για την προστασία του περιβάλλοντος από αυτά που αποφασίζει η Κοινότητα²¹.

Οι διαφορετικές αυτές τάσεις εξακολουθούν να υποβόσκουν. Ο συμβιβασμός που επετεύχθη σε θεσμικό επίπεδο ήταν να διατηρήσει η Επιτροπή στο ακέραιο την αρμοδιότητα να προτείνει νομοθεσία, αλλά να δεσμεύεται να συνοδεύει τις προτάσεις της με ένα σχόλιο αναφορικά με την εφαρμογή της αρχής της επικουρικότητας. Η σχετική συζήτηση παρέμεινε, ωστόσο, ως εσωτερικός προβληματισμός της Ευρωπαϊκής Κοινότητας, που αφορούσε την εξέλιξη των θεσμών της προς μια περισσότερο διακρατική ή μια περισσότερο ομοσπονδιακή κατεύθυνση (με προκαθορισμένους ρόλους και αρμοδιότητες σε κάθε επίπεδο).

6.12.1 Οικοσυστημική προσέγγιση

Η οικονομική προσέγγιση των περιβαλλοντικών προβλημάτων διεύρυνε τους ορίζοντες της Κοινοτικής περιβαλλοντικής πολιτικής και οδήγησε σε μια περισσότερο ολοκληρωμένη θεώρηση. Παράλληλα η περιβαλλοντική πολιτική άρχισε να μετατοπίζεται από την μονοδιάστατη ενασχόληση με την ρύπανση προς μια πολυδιάστατη διαχείριση των φυσικών πόρων. Ήταν, συνεπώς, επόμενο να ξεφύγει η Κοινοτική περιβαλλοντική πολιτική από τα στενά διοικητικά όρια και να λάβει σοβαρά υπόψη τα φυσικά όρια και τις τοπικές οικολογικές συνθήκες. Επακόλουθο αυτών των εξελίξεων ήταν να αποκτήσει η Κοινοτική περιβαλλοντική νομοθεσία έναν περισσότερο αφηρημένο χαρακτήρα. Οι στόχοι έγιναν περισσότερο φιλόδοξοι και περισσότερο προσαρμοσμένοι στα πορίσματα της οικολογικής επιστήμης. Από την άλλη πλευρά οι νομοθετικές ρυθμίσεις πέρασαν από τον καθορισμό ορίων στον καθορισμό γενικών ποιοτικών κριτηρίων, καθώς και των διαδικασιών που πρέπει να εφαρμοστούν για την επίτευξή τους.

Η νομοθεσία αυτή αφήνει στις εθνικές κυβερνήσεις και το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο μεγάλα περιθώρια ερμηνείας και ως εκ τούτου είναι ευκολότερο να παρακαμφθούν τα εμπόδια της διαδικασίας της συν-απόφασης. Ταυτόχρονα αναγνωρίζεται και ενισχύεται ο ρόλος των επιχειρήσεων, των μη κυβερνητικών οργανώσεων, των τοπικών κοινωνιών και άλλων εξωθεσμικών παραγόντων στην λήψη αποφάσεων που αφορούν το περιβάλλον. Η άσκηση περιβαλλοντικής πολιτικής απέκτησε μια ισχυρή επιστημονική βάση, με σημαντικές ρυθμίσεις όπως η οδηγία για τα ενδαιτήματα (οικοτόπους) και η οδηγία πλαίσιο για τα νερά.

6.13 Η «νέα προσέγγιση» (2001 -)

Ο προβληματισμός αυτός εντάθηκε στα τέλη της δεκαετίας του '90 για να κορυφωθεί με το «Λευκό Βιβλίο για την Ευρωπαϊκή Διακυβέρνηση» που εκδόθηκε το 2001. Ο όρος «διακυβέρνηση» συνδέθηκε με περιστολή των νομοθετικών ρυθμίσεων και υποκατάστασή τους από οικονομικά και εθελοντικά μέτρα. Πρόκειται για μια ευρύτερη συζήτηση που

²¹ www.express.gr

διεξάγεται γύρω από την απαίτηση για λιγότερο κράτος και περισσότερη αγορά και κοινωνική συμμετοχή.

Το γεγονός της πλημμελούς εφαρμογής της περιβαλλοντικής νομοθεσίας, οι καθυστερήσεις στην μεταφορά των οδηγιών στις εθνικές νομοθεσίες, η αποξένωση από το επίπεδο όπου συζητούνται και αποφασίζονται οι περιβαλλοντικές διατάξεις, ο υπερβολικά μεγάλος, σύμφωνα με κάποιες απόψεις, αριθμός νομοθετικών ρυθμίσεων, καθώς και η ιεραρχική και ενιαία προσέγγιση έγιναν το υπόβαθρο για μια γενικότερη κριτική της προσπάθειας να ελεγχθούν τα περιβαλλοντικά προβλήματα με νομοθετικές παρεμβάσεις («top-down»). Σύμφωνα με την νέα προσέγγιση, οι περιβαλλοντικές αποφάσεις πρέπει να λαμβάνονται με συμμετοχή των εμπλεκόμενων και του ενδιαφερόμενου κοινού («bottom-up»).

Το Λευκό Βιβλίο προτείνει, στις περιπτώσεις, όπου οι νομοθετικές ρυθμίσεις είναι αναγκαίες, να επιλέγονται είτε οδηγίες-πλαίσιο είτε κανονισμοί, αντί των συμβατικών οδηγιών. Ο οδηγίες-πλαίσιο δίνουν γενικές κατευθύνσεις και καθορίζουν γενικούς στόχους και χρονοδιαγράμματα και για να εφαρμοσθούν πλήρως χρειάζονται ένα σύνολο θυγατρικών οδηγιών ή τεχνικών ρυθμίσεων. Οι κανονισμοί δεν αφήνουν περιθώρια γιατί ισχύουν ως έχουν και η εφαρμογή τους στα κράτη μέλη είναι άμεση. Είναι προφανές ότι οι οδηγίες-πλαίσιο πρέπει να χρησιμοποιούνται όταν η φύση του περιβαλλοντικού προβλήματος είναι τέτοια που να δικαιολογεί διαφοροποιημένη προσέγγιση. Η χρήση των κανονισμών θεωρείται κατάλληλη για περιπτώσεις στις οποίες η διαχείριση ενός δεδομένου κινδύνου πρέπει να είναι άμεση (όπως, για παράδειγμα, όταν απειλείται άμεσα η δημόσια υγεία). Η ήδη ισχύουσα νομοθεσία πρέπει να εξορθολογιστεί και ο όγκος της να μειωθεί.

Η συζήτηση αυτή αποκτά έναν ιδιαίτερο χαρακτήρα γιατί η «νέα προσέγγιση» είναι δυνατόν να θεωρηθεί ως προσπάθεια για την αποτελεσματικότερη επίτευξη ενός υψηλού επιπέδου περιβαλλοντικής προστασίας με την βοήθεια εναλλακτικών εργαλείων, αλλά και ως μέσο για την χαλάρωση των σημερινών απαιτήσεων που ορίζονται στο πλαίσιο της συμβατικής περιβαλλοντικής νομοθεσίας (Kraemer 2003). Η αντιπαράθεση ανάμεσα στην νέα προσέγγιση και την συμβατική νομοθετική πρακτική αντανάκλα την βαθύτερη σύγκρουση των προτεραιοτήτων της οικονομικής (ανάπτυξη) και της κοινωνικής (απασχόληση), με τις προτεραιότητες της περιβαλλοντικής πολιτικής (προστασία περιβάλλοντος και ανθρώπινης υγείας).

6.14 Cardiff, Λισαβόνα, Gothenburg

Η σύνθεση των προτεραιοτήτων της οικονομικής, της κοινωνικής και της περιβαλλοντικής πολιτικής επιχειρήθηκε με την κατάρτιση μιας ενιαίας πολιτικής για την αειφόρο ανάπτυξη. Η προσπάθεια αυτή συνδέεται με τρεις ιστορικές συνόδους του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου: του Cardiff το 1998, της Λισαβόνας το 2000 και του Gothenburg το 2001. Στο Cardiff διατυπώθηκε η στρατηγική για την ενσωμάτωση της περιβαλλοντικής πολιτικής σε όλες τις πολιτικές, στην Λισαβόνα τέθηκαν τα κριτήρια για την ανανέωση της οικονομικής πολιτικής και της πολιτικής για την κοινωνική συνοχή και στο Gothenburg τέθηκαν οι βάσεις μιας Στρατηγικής για την Αειφόρο Ανάπτυξη, που εισάγει στην Στρατηγική της Λισαβόνας την περιβαλλοντική διάσταση της αειφορίας, ως ισότιμη συνιστώσα πλάι στην οικονομική και την κοινωνική.

Όμως στην πράξη, η οικονομική συνιστώσα είχε σαφώς το προβάδισμα έναντι της κοινωνικής και της περιβαλλοντικής. Διακηρυγμένος στόχος της στρατηγικής της Λισαβόνας είναι να γίνει η Ευρωπαϊκή Κοινότητα «η πιο ανταγωνιστική, βασισμένη στην γνώση,

οικονομία στον κόσμο, ικανή για αειφόρο ανάπτυξη, με περισσότερες και καλύτερες θέσεις εργασίας και μεγαλύτερη κοινωνική συνοχή». Η αειφόρος ανάπτυξη ορίζεται κυρίως με οικονομικά και κοινωνικά κριτήρια. Η προτεραιότητα που δίνεται στην οικονομία οφείλεται μεταξύ άλλων στην εδραιωμένη πεποίθηση, σύμφωνα με την οποία η οικονομική ανάπτυξη αποτελεί προϋπόθεση για την μείωση της ανεργίας, των κοινωνικών ανισοτήτων και των περιβαλλοντικών πιέσεων.

Η οικονομία έχει το προβάδισμα, αλλά χρειάζεται ένα σταθερό πλαίσιο για να λειτουργήσει. Η στρατηγική της Λισαβόνας αποφεύγει τις άκαμπτες νομοθετικές ρυθμίσεις και μεταθέτει το βάρος σε διαδικασίες όπως η «ανοικτή μέθοδος συνεργασίας» (open method of coordination) ή υβριδικές μεθόδους που συνδυάζουν τα νομοθετικά μέτρα με τις εθελοντικές συμφωνίες και την αυτορρύθμιση (self regulation). Η ανοικτή μέθοδος συνεργασίας στηρίζεται στην θέσπιση κοινών στόχων και κατευθυντηρίων γραμμών για την επίτευξή τους. Η Κοινότητα παίζει στην περίπτωση αυτή τον ρόλο μιας υπερεθνικής οντότητας που αναλαμβάνει τον συντονισμό, χωρίς όμως να διαθέτει πέραν της πειθούς, άλλες δυνατότητες επιβολής. Οι στόχοι και οι κατευθυντήριες γραμμές δεν είναι δεσμευτικοί, όπως ένας κανόνας του συμβατικού δικαίου, αλλά αποτελούν επιθυμητές επιλογές που συνήθως λαμβάνουν την μορφή συστάσεων του Συμβουλίου προς τα κράτη μέλη.

Ο θεμελιώδης πρακτικός στόχος της Στρατηγικής για την Αειφορία είναι η «αποσύνδεση» της οικονομικής ανάπτυξης από την αυξημένη κατανάλωση φυσικών πόρων. Ο στόχος αυτός για να επιτευχθεί απαιτεί μια πολυδιάστατη προσέγγιση που θα συντονίζεται από το Συμβούλιο. Μεταξύ των μέτρων που βασίζονται στην λειτουργία της αγοράς είναι η διόρθωση των τιμών (με την επιβολή φορολογίας ή με την βοήθεια εμπορεύσιμων αδειών), ώστε να ενσωματώνουν το εξωτερικό κόστος (οικονομικό, κοινωνικό, περιβαλλοντικό) που συνεπάγεται η χρήση και η κατανάλωση των φυσικών πόρων και της ενέργειας. Οι διορθωμένες τιμές αναμένεται ότι θα συμβάλουν στην ανάσχεση των σημερινών τάσεων για αυξημένη κατανάλωση φυσικών πόρων και ενέργειας, γιατί θα αποτελέσουν αντικίνητρο για την σπατάλη. Οι χαμηλότερες εισροές υλικών και ενέργειας, χάρη στην χρήση βελτιωμένων και αποδοτικότερων τεχνολογιών θα οδηγήσουν σε χαμηλότερες εκροές ρύπων. Αυτό συμβαίνει στις περιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής, των μεταφορών, της κατανάλωσης φυσικών πόρων, αλλά και της φτώχειας, της παρατεταμένης ανεργίας, του εντεινόμενου κοινωνικού αποκλεισμού.

Η Στρατηγική για τη Αειφόρο Ανάπτυξη εστιάζεται στην προώθηση παραγωγικών και καταναλωτικών προτύπων συμβατών με την αρχή της αειφορίας, την εσωτερίκευση του κόστους και την ενίσχυση της περιβαλλοντικής έρευνας και τεχνολογίας. Οι κύριοι στόχοι της Στρατηγικής για την Αειφόρο Ανάπτυξη είναι η προστασία του περιβάλλοντος, η κοινωνική ισορροπία και συνοχή και η οικονομική ευημερία. Οι στόχοι αυτοί συμπληρώνονται από δέκα κατευθυντήριες αρχές: προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων, δικαιοσύνη ανάμεσα στις γενιές, δημοκρατική κοινωνία, συμμετοχή των πολιτών, συμμετοχή των επιχειρηματιών και των κοινωνικών εταίρων, πολιτική συνοχή, πολιτική ενσωμάτωση, βέλτιστες τεχνολογίες, προληπτική δράση και ο ρυπαίνων πληρώνει²².

Με την «νέα προσέγγιση» στις περιβαλλοντικές νομοθετικές ρυθμίσεις, η Ευρωπαϊκή Κοινότητα οφείλει να πειραματίζεται με νέας μορφής «διαδικαστικές» οδηγίες οι οποίες δεν καθορίζουν σαφείς ποσοτικούς στόχους, αλλά διαδικασίες και χρονοδιαγράμματα. Ο λεπτομερής καθορισμός των στόχων πρέπει να είναι αποτέλεσμα των διαδικασιών που

---

²² www.sbbe.gr

προβλέπουν συμμετοχή των εμπλεκομένων και του ενδιαφερόμενου κοινού, λαμβάνοντας υπόψη τις τοπικές οικονομικές, κοινωνικές και περιβαλλοντικές συνθήκες. Οι τάσεις αυτές ενισχύθηκαν ιδιαίτερα μετά την Σύνοδο Κορυφής στο Γιοχάνεσμπουργκ, το 2002, δέκα χρόνια μετά το Ρίο, όπου αμφισβητήθηκε, κυρίως από τις ΗΠΑ και τους συνοδοιπόρους των, η νομοθετική προσέγγιση των περιβαλλοντικών προβλημάτων, προς όφελος εθελοντικών συμφωνιών και οικονομικών εργαλείων φιλελεύθερης λογικής, όπως είναι οι εθελοντικοί περιβαλλοντικοί έλεγχοι, η περιβαλλοντική σήμανση των προϊόντων, οι εμπορεύσιμες άδειες εκπομπών.

6.15 Το 6^ο Πρόγραμμα (2003-2012)

Το 6^ο Κοινοτικό Πρόγραμμα Δράσης για το Περιβάλλον θα αποτελεί το πλαίσιο της Κοινοτικής περιβαλλοντικής πολιτικής κατά την δεκαετία 2003 – 2012. Ουσιαστική καινοτομία σε σύγκριση με τα προηγούμενα Προγράμματα είναι ότι αυτό εγκρίθηκε με «συναπόφαση» της Επιτροπής, του Συμβουλίου και του Κοινοβουλίου ενώ τα προηγούμενα ήταν προγράμματα που είχαν καταρτιστεί από την Επιτροπή με απόφαση του Συμβουλίου. Η διαφορά είναι ουσιαστική γιατί η ισότιμη συμμετοχή του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου αίρει εν μέρει το «δημοκρατικό έλλειμμα» της Ευρωπαϊκής Κοινότητας που έχει αποτελέσει πάγιο αντικείμενο κριτικής. Μια άλλη ουσιαστική διαφορά με τα προηγούμενα Προγράμματα είναι ότι το 6^ο Πρόγραμμα δεν περιέχει λεπτομερείς ποσοτικούς στόχους και χρονοδιαγράμματα, αλλά καθορίζει γενικές στρατηγικές κατευθύνσεις.

Κεντρική φιλοσοφία του προγράμματος είναι ότι η προστασία του περιβάλλοντος δεν έρχεται σε αντίθεση με την οικονομία, αλλά ότι, αντίθετα, τα αυστηρά περιβαλλοντικά πρότυπα δημιουργούν κίνητρα που αυξάνουν την ανταγωνιστικότητα της οικονομίας και την επιχειρηματικότητα. Η διατήρηση της καλής ποιότητας του περιβάλλοντος είναι από τη άλλη πλευρά ουσιαστική για την διατήρηση ενός καλού βιοτικού επιπέδου και ποιότητας ζωής. Η κοινωνία, η βιομηχανία και η διοίκηση πρέπει συνεπώς να συνεργασθούν ώστε να επιτευχθεί η αποσύνδεση των πιέσεων στο περιβάλλον από την οικονομική μεγέθυνση.

Το πρόγραμμα δίνει ξεχωριστό βάρος στην εφαρμογή της ισχύουσας περιβαλλοντικής νομοθεσίας, στην ενσωμάτωση του περιβαλλοντικού προβληματισμού στις άλλες πολιτικές, στην χρήση οικονομικών κινήτρων (επιδότησεις, περιβαλλοντικοί φόροι) για την προώθηση μεθόδων παραγωγής και καταναλωτικών προτύπων περισσότερο φιλικών προς το περιβάλλον, σε μέτρα επηρεασμού του χωροταξικού σχεδιασμού των εθνικών κυβερνήσεων (π.χ. μέσω των Διαρθρωτικών Ταμείων), ώστε να μειωθούν οι πιέσεις στις αστικές περιοχές, την ύπαιθρο και ιδίως τις παράκτιες περιοχές καθώς και σε δράσεις για την ενημέρωση, ευαισθητοποίηση και συμμετοχή των πολιτών στην διαμόρφωση της Κοινοτικής περιβαλλοντικής πολιτικής.

Προτεραιότητες του Προγράμματος είναι η αλλαγή του κλίματος, η φύση και η βιοποικιλότητα, το περιβάλλον και η υγεία, οι φυσικοί πόροι και τα απόβλητα. Στα θέματα αυτά έχουν καθοριστεί γενικοί ποσοτικοί στόχοι και χρονοδιαγράμματα, που εν μέρει προέρχονται από διεθνείς συμβάσεις ή από προγενέστερες πολιτικές. Για την αντιμετώπιση της κλιματικής αλλαγής ο μακροπρόθεσμος στόχος είναι να περιοριστεί η αύξηση της θερμοκρασίας στους +2° C, πράγμα που προϋποθέτει ότι η συγκέντρωση CO₂ στην ατμόσφαιρα δεν θα υπερβεί τα 550 ppm. Ποσοτικοί στόχοι έχουν τεθεί στο πλαίσιο της ενεργειακής πολιτικής που επηρεάζει άμεσα το φαινόμενο του θερμοκηπίου. Τουλάχιστον το 12% της συνολικής ενέργειας που καταναλώνεται και 22% της ενέργειας που παράγεται θα πρέπει να προέρχεται από ανανεώσιμες πηγές ενέργειας.

Έως το 2012, το 18% της ενέργειας θα πρέπει να παράγεται από συστήματα συνδυασμένου κύκλου, ενώ θα πρέπει να έχει αποσυνδεθεί η οικονομική μεγέθυνση από την αύξηση του όγκου των μεταφορών. Στον τομέα του περιβάλλοντος και της δημόσιας υγείας προβλέπεται να εξασφαλιστεί στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα ένα ασφαλές επίπεδο ποιότητας νερού έως το 2012, επίσης ένα ασφαλές επίπεδο ποιότητας αέρα και μια σημαντική μείωση των θορύβων.

Έως το 2020 θα πρέπει να έχουν καταργηθεί οι ανασφαλείς μέθοδοι στην παραγωγή και χρήση χημικών ουσιών. Ο γενικός στόχος για την φύση και την βιοποικιλότητα είναι η πλήρης υλοποίηση του δικτύου Natura 2000 και η ανάσχεση της απώλειας ειδών το αργότερο έως το 2006. Δεν υπάρχει όμως αντίστοιχη πρόβλεψη για ζητήματα τοπίου. Βασική φιλοσοφία σε θέματα που αφορούν την χρήση των φυσικών πόρων και των αποβλήτων είναι να μη υπερβαίνουν οι πιέσεις την εκάστοτε φέρουσα ικανότητα του περιβάλλοντος. Ένα πρώτο βήμα προς την κατεύθυνση αυτή είναι η αποσύνδεση έως το 2012 των εισροών πρώτων υλών και ενέργειας καθώς και της παραγωγής αποβλήτων από την μεγέθυνση της οικονομίας.

Πέραν αυτών των συγκεκριμένων στόχων και χρονοδιαγραμμάτων το Πρόγραμμα προβλέπει την κατάρτιση έως τα τέλη του 2005 επτά «Θεματικών Στρατηγικών» για την επίτευξη των στόχων του προγράμματος. Αυτές θα καταρτίζονται σε συνεργασία με τα ενδιαφερόμενα μέρη (βιομηχανία, κοινωνικοί εταίροι, δημόσιες αρχές, μη κυβερνητικές οργανώσεις). Ποσοτικοί στόχοι είναι δυνατόν να προβλέπονται αλλά αυτό δεν είναι δεσμευτικό. Οι Θεματικές Στρατηγικές αφορούν:

- την προστασία των εδαφών από την ρύπανση, την διάβρωση, την υποβάθμιση και ερημοποίηση
- την προστασία του θαλάσσιου περιβάλλοντος, με βάση την εφαρμογή των διεθνών συμβάσεων
- την βιώσιμη χρήση φυτοφαρμάκων με στόχο την ελαχιστοποίηση των κινδύνων στην δημόσια υγεία, την βελτίωση των ελέγχων των επικίνδυνων ουσιών και την υποκατάστασή τους από ασφαλέστερες ουσίες ή ασφαλέστερες μη χημικές μεθόδους
- την προστασία από την ρύπανση του αέρα, με στόχο την μείωση των υπερβάσεων των κρίσιμων ορίων
- την αναβάθμιση του αστικού περιβάλλοντος με τον έλεγχο των μεταφορών, την προώθηση των δημόσιων συγκοινωνιών και τον έλεγχο των καυσαερίων
- την αειφόρο χρήση των πόρων
- την αποφυγή και ανακύκλωση αποβλήτων με στόχο την μείωση των ροών πρώτων υλών, την βελτιωμένη απόδοση και την αποσύνδεση από την οικονομική μεγέθυνση.

Οι Θεματικές Στρατηγικές φιλοδοξούν να αποτελέσουν τον πυρήνα μιας νέας περιβαλλοντικής πολιτικής. Δεν αφορούν συγκεκριμένους ρύπους ή οικονομικές δραστηριότητες, αλλά θεματικές ενότητες. Ο χρονικός ορίζοντας στον οποίο στοχεύουν είναι απόμακρος. Οι στόχοι που θέτουν θα πρέπει να έχουν υλοποιηθεί έως το 2020. Κύριο μέλημα στο πλαίσιο των Θεματικών Στρατηγικών είναι η επιλογή των εργαλείων και των μεθόδων για την οικονομικότερη επίτευξη των στόχων, μεταξύ άλλων και με καλύτερη νομοθεσία.

Ο μακρυνός χρονικός ορίζοντας αναμένεται ότι θα επιτρέψει την καλύτερη επιστημονική θεμελίωση των επιμέρους πολιτικών. Επιδίωξη των Θεματικών Στρατηγικών είναι η επίτευξη συνέργειας τόσο μεταξύ τους, όσο και με την Στρατηγική της Λισαβώνας την Στρατηγική για

την Αειφόρο Ανάπτυξη. Είναι ωστόσο νωρίς για την αξιολόγηση των Θεματικών Στρατηγικών, δεδομένου ότι μόνον τέσσερις από τις επτά (ατμοσφαιρική ρύπανση, θαλάσσιο περιβάλλον, απόβλητα και ανακύκλωση, αειφόρος χρήση των φυσικών πόρων) έχουν κατατεθεί έως τα τέλη του 2005. Παράλληλα με την ανάδυση της Ευρωπαϊκής περιβαλλοντικής πολιτικής, προωθήθηκε με Κοινοτική υποστήριξη η ανάπτυξη μιας σημαντικής ερευνητικής δραστηριότητας στον τομέα του περιβάλλοντος, με στόχο την βελτίωση της επιστημονικής βάσης των περιβαλλοντικών διατάξεων και την διερεύνηση θεμάτων τα οποία θα έπρεπε ενδεχομένως να αποτελέσουν αντικείμενο νέων ρυθμίσεων (Παπαρηγορίου και Χατζημήτρος 1991). Η δράση πραγματοποιείται με χρηματοδοτήσεις ερευνητικών προτάσεων, με συντονιστικές δράσεις και με δραστηριότητα στο Κοινοτικό Κέντρο Ερευνών (JRC), όπου το περιβάλλον αναπτύσσεται ως νέο ερευνητικό αντικείμενο, με αντίστοιχο περιορισμό της πυρηνικής ενέργειας. Οι πρώτες φάσεις των Κοινοτικών προγραμμάτων δημιούργησαν μια βάση Ευρωπαϊκής περιβαλλοντικής έρευνας, σε ένα χώρο όπου κυριαρχούσε η αμερικανική βιβλιογραφία. Το πέρασμα από το ένα πρόγραμμα στο επόμενο γίνεται μέσα από έντονη διαπάλη ιδεών, αντιλήψεων, πολιτικών που εκφράζονται σε διάφορα επίπεδα και όργανα. Οι εκπρόσωποι των κρατών μελών στις συμβουλευτικές επιστημονικές και τεχνικές ομάδες, τα στελέχη της Επιτροπής, τα συστήματα του Συμβουλίου Υπουργών και του Κοινοβουλίου παίζουν ρόλους που η τελική ισορροπία τους αποτυπώνεται στο περιεχόμενο των προγραμμάτων.

Η Κοινοτική ερευνητική δραστηριότητα στο περιβάλλον άρχισε το 1971 με συντονιστική δράση (COST) στους τομείς των ατμοσφαιρικών ρύπων, των οργανικών μικρορρύπων στα νερά και της ιλύος των λυμάτων. Από το 1973 αρχίζει η συγχρηματοδοτούμενη έρευνα. Ήδη το ερευνητικό πρόγραμμα της τετραετίας 1976-1980 περιλαμβάνει κριτήρια περιβαλλοντικής ποιότητας, διαχείριση περιβαλλοντικών πληροφοριών, καταπολέμηση της ρύπανσης και προστασία του φυσικού περιβάλλοντος. Κατά την τετραετία 1981-1985 η χρηματοδότηση ανέρχεται σε 41 MECU (εκατομμύρια Ευρωπαϊκές λογιστικές μονάδες) και αφορά πηγές, πορεία, επίδραση και καταπολέμηση ρύπανσης, διατήρηση και διαχείριση φυσικού περιβάλλοντος, περιβαλλοντικές πληροφορίες και αλληλεπίδραση-ανθρώπου περιβάλλοντος, ενώ εμφανίζεται και ένα σημαντικό πρόγραμμα κλιματολογίας. Από το 1984, η Κοινοτική ερευνητική προσπάθεια εντείνεται με το πρώτο πρόγραμμα-πλαίσιο και χρηματοδότηση 75 MECU για το περιβάλλον. Περιλαμβάνει τη συνέχεια των αντικειμένων της προηγούμενης τετραετίας συν την εξέταση των κινδύνων, φυσικών και τεχνολογικών. Αξίζει να σημειωθεί ότι, μέσω του ορισμού των διαφόρων φυσικών κινδύνων, η Κοινότητα αναγνώρισε ότι ο σεισμικός κίνδυνος υπάγεται, με την ερευνητική έννοια, στα προβλήματα περιβάλλοντος.

Το επόμενο πρόγραμμα αναπτύσσεται στην τετραετία 1989-1992, επιταχύνοντας την προσπάθεια. Διατίθενται 115 MECU για έρευνα σε υγεία, χημικές ουσίες, ποιότητα ατμόσφαιρας και νερών, προστασία εδάφους και υπόγειων νερών, οικοσυστήματα, περιβαλλοντικές τεχνολογίες, διατήρηση ευρωπαϊκής πολιτιστικής κληρονομιάς, μείζονες τεχνολογικούς κινδύνους, κλιματικές αλλαγές, κλιματικά μοντέλα και σεισμούς. Η Κοινότητα προσανατολίζεται αυτή την περίοδο στις πολύ μεγάλες ερευνητικές προτάσεις και προσπαθεί να προσεγγίσει τα παγκόσμια προβλήματα, ανταγωνιζόμενη με άλλες μεγάλες επιστημονικές δυνάμεις. Η ραγδαία ανάπτυξη συνεχίζεται την τετραετία 1991-1994, με υπερδιπλασιασμό της χρηματοδότησης (246 MECU) και αντικείμενα την παγκόσμια αλλαγή, τις περιβαλλοντικές τεχνολογίες, τους φυσικούς και τεχνολογικούς κινδύνους, καθώς και τις κοινωνικοοικονομικές όψεις των περιβαλλοντικών θεμάτων. Παρόμοια εξέλιξη κατά την τετραετία 1995-1998, όπου η πολιτική του υπερδιπλασιασμού συνεχίζεται.

Κατά την τετραετία 1998-2002, διατίθενται περίπου 900 MEURO για έρευνα σε κλιματική αλλαγή, βιοποικιλότητα, διαχείριση και ποιότητα νερών (σε εφαρμογή της σχετικής οδηγίας), θαλάσσια οικοσυστήματα, πόλεις (θέματα συγκοινωνιακά και κοινωνικά) και πολιτιστική κληρονομιά. Ταυτόχρονα, υπάρχει άλλη χρηματοδότηση περίπου 1700 MEURO που αφορά ζητήματα με σημαντικές περιβαλλοντικές πτυχές, όπως η ολοκληρωμένη ανάπτυξη πρωτογενών δραστηριοτήτων, οι ανανεώσιμες πηγές ενέργειας, η αποτελεσματική χρήση της ενέργειας και η ανθρώπινη υγεία. Το τρέχον 6^ο πρόγραμμα πλαίσιο αντιστοιχεί στην τετραετία 2002-2006 και το σύνολο των ευρύτερων περιβαλλοντικών θεμάτων χρηματοδοτείται με περίπου 2100 MEURO. Η έμφαση δίνεται στις ανανεώσιμες πηγές ενέργειας, στην κλιματική αλλαγή, στη βιοποικιλότητα, τα οικοσυστήματα και τα νερά, στις χρήσεις γης, τους φυσικούς κινδύνους και την εκτίμηση κινδύνου, καθώς και στις βιώσιμες μεταφορές. Επιπλέον, ένα μικρό ποσοστό από την χρηματοδότηση για την υγεία συναρτάται με περιβαλλοντικά προβλήματα.

Ήδη έχει ετοιμαστεί η πρόταση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής για το 7^ο πρόγραμμα πλαίσιο που θα καλύψει το διάστημα 2007-2013. Η αύξηση για τα περιβαλλοντικά ζητήματα προβλέπεται να είναι μικρή, με την έμφαση στην ενέργεια, την κλιματική αλλαγή, την υγεία, τους φυσικούς κινδύνους, την βιώσιμη διαχείριση των πόρων, τις περιβαλλοντικές τεχνολογίες και την τηλεπισκόπηση.

6.16 Πρόοδος ή παλινδρόμηση;

Η πρόοδος της Κοινοτικής περιβαλλοντικής πολιτικής είναι προφανής, το ίδιο και η εγγενής δυναμική της, παρά τις δυσκολίες, τις επιμέρους παλινδρομήσεις και την πλημμελή της εφαρμογή. Ωστόσο, αν κανείς ανατρέξει στην πορεία της Κοινοτικής περιβαλλοντικής πολιτικής θα διακρίνει ότι σε κάθε στάδιο διαδρομής συγκρούονται δύο αντίπαλες τάσεις. Η μία επιδιώκει να συνεχίσει και να εντείνει τις προσπάθειες προς την εκάστοτε πεπατημένη, η άλλη αμφισβητεί την συμβατική σοφία και προσπαθεί να αλλάξει την κατεύθυνση.

Εκ πρώτης όψεως, η πρώτη τάση είναι «συντηρητική», η δεύτερη «προοδευτική». Συχνά, όμως, η δεύτερη είναι αποτέλεσμα ενός βαθύτερου οικο-σκεπτικισμού (ή και ευρω-σκεπτικισμού), που επιδιώκει λιγότερο περιβάλλον, λιγότερες νομοθετικές ρυθμίσεις και περισσότερη αγορά. Συχνά, επίσης, η πρώτη επιδιώκει να διατηρήσει τα επιτεύγματα της προηγούμενης προόδου.

Ας θυμηθούμε τα αντιθετικά ζεύγη εννοιών που κυριάρχησαν σε διάφορες περιόδους στην εξέλιξη της Κοινοτικής περιβαλλοντικής πολιτικής:

- προστασία του περιβάλλοντος / ελευθερία της αγοράς
- κοινοτική περιβαλλοντική πολιτική / εθνικές περιβαλλοντικές πολιτικές
- όρια εκπομπών / κριτήρια ποιότητας
- επικουρικότητα / εθνική κυριαρχία
- νομοθετική προσέγγιση / μη νομοθετική προσέγγιση
- συναπόφαση στα περιβαλλοντικά θέματα / δικαίωμα veto
- ενσωμάτωση του περιβάλλοντος στην οικονομία / ενσωμάτωση της οικονομίας στο περιβάλλον
- διοικητική προσέγγιση (top-down) / συμμετοχική προσέγγιση (bottom-up).

Παρά την έντονη κριτική της νομοθετικής προσέγγισης που εστιάζεται στην πλημμελή εφαρμογή της περιβαλλοντικής νομοθεσίας και στο υψηλό κόστος εφαρμογής της, κατά το μεγαλύτερο μέρος της η Κοινοτική περιβαλλοντική πολιτική βασίζεται στην Κοινοτική

νομοθεσία. Οι νέες οδηγίες (ή οι οδηγίες πλαίσιο) γίνονται όλο και πιο φιλόδοξες, έχουν ένα μακρινό χρονικό ορίζοντα, αλλά καθορίζουν διαδικασίες και όχι ποσοτικά όρια. Κατά κάποιον τρόπο, ό,τι κερδίζεται από την εμβάθυνση και την επέκταση της Κοινοτικής περιβαλλοντικής νομοθεσίας, χάνεται σε σαφήνεια. Από την άλλη πλευρά οι εθελοντικού χαρακτήρα εφαρμογές, που είναι ο στόχος της νέας προσέγγισης, είναι λίγες. Οι γνωστότερες είναι η απονομή οικολογικού σήματος, το «σύστημα οικολογικής διαχείρισης και εθελοντικών ελέγχων» (EMAS) και οι συμφωνίες με την βιομηχανία, π.χ. για τα απορρυπαντικά, τις τηλεοράσεις και τις βιντεοκάμερες, τις εκπομπές CO₂ από τα αυτοκίνητα, τα ενεργειακά σήματα στις συσκευές, τις συσκευασίες, που ενισχύονται από σχετική Κοινοτική νομοθεσία που θεσμοθετεί ένα ελάχιστο απαιτήσεων (Best 2003).

Θεωρητικά οι κλασικές νομοθετικές μέθοδοι είναι τεχνοκρατικές και λειτουργούν «top-down». Οι νέες μέθοδοι βασίζονται σε συναίνεση και συμμετοχή και λειτουργούν «bottom-up». Στην πράξη όμως τα πράγματα είναι λιγότερο απόλυτα. Οι νέες μέθοδοι θέτουν σοβαρά προβλήματα στις εθνικές διοικήσεις που έχουν συνηθίσει να λειτουργούν ιεραρχικά και τεχνοκρατικά. Οι προσαρμογές τους στην οριζόντια λειτουργία, την υπέρβαση των διοικητικών ορίων και την αποδοχή των συμμετοχικών διαδικασιών προϋποθέτουν μια άνωθεν ισχυρή βούληση, ικανή να επιβάλει την αναγκαία αλλαγή φιλοσοφίας, δομής και πρακτικής τόσο στις εθνικές, όσο και στις Κοινοτικές διοικήσεις. Συνεπώς η εφαρμογή διαδικασιών «bottom-up» προϋποθέτει ριζικές διοικητικές μεταρρυθμίσεις «top-down» (Knill and Lenschow 2000). Εξ άλλου, η «συμμετοχή» είναι ατελής έννοια, καθότι το «κοινό» δεν καθορίζεται με ακρίβεια για να αποκτήσει νομιμοποίηση. Π.χ. η πάγια συμμετοχή των οκτώ μεγάλων περιβαλλοντικών οργανώσεων σε διαβουλεύσεις με την Γενική Διεύθυνση Περιβάλλοντος για την διαμόρφωση της Κοινοτικής Πολιτικής μόνο εν μέρει εξασφαλίζει την αντιπροσώπευση των διαφόρων ομάδων των Ευρωπαίων πολιτών και θα ήταν δυνατόν να θεωρηθεί ως μια συνεργασία με προνομιακό συνομιλητή²³.

6.17 Εισαγωγή στην έννοια της περιβαλλοντικής-πράσινης λογιστικής

Η περιβαλλοντική ή αιεφόρος λογιστική είναι απότοκος της θεωρίας και της πρακτικής της εταιρικής κοινωνικής ευθύνης (EKE) η οποία άρχισε να γίνεται γνωστή στο πρώτο τέταρτο του εικοστού αιώνα. Πράγματι η έννοια της EKE προσδιορίζεται με αρκετή σαφήνεια ώστε να μπορεί να χρησιμοποιηθεί στη πράξη κατά τη δεκαετία του 60 και ιδιαίτερα με τη δημοσίευση του κλασσικού βιβλίου του νομπελίστα οικονομολόγου M. Friedman με τίτλο «καπιταλισμός και ελευθερία» (capitalism and freedom). Ο Friedman ανέδειξε με σαφήνεια ότι η κοινωνικά υπεύθυνη επιχείρηση αποκτά συγκριτικό πλεονέκτημα σε σχέση με τον τύπο της συμβατικής επιχείρησης η οποία παραλείπει κατά τη λειτουργία της να ενσωματώσει στο στρατηγικό σχεδιασμό της ορισμένα «κοινωνικά αποδεκτά» πρότυπα. Ουσιαστικά το συγκεκριμένο άρθρο αποτέλεσε τη θεμελιώδη ώθηση που επέδρασε αποφασιστικά ώστε οι επιχειρήσεις να εφαρμόσουν ειδικά προγράμματα για την υπεύθυνη διαχείριση κοινωνικών ζητημάτων που μέχρι τότε θεωρούνταν ότι δεν εμπίπτουν στην αρμοδιότητα και στην αποστολή του επιχειρηματικού management. Επίσης ο Friedman θεμελίωσε για πρώτη φορά πως οι επιχειρήσεις που εφαρμόζουν στρατηγικές κοινωνικής διαχείρισης παρουσιάζουν κατά κανόνα μεγαλύτερο πειρθώριο κέρδους ενώ θεμελίωσε επίσης με ξεκάθαρο τρόπο την αρχή ότι κάθε επιχείρηση υποχρεούται άτυπα να ενεργεί ως καλός πολίτης τόσο προς χάρη της ίδιας της βελτίωσης της κερδοφορίας της όσο και προς χάρη της κοινωνικής συνοχής.

Μέχρι αυτή τη περίοδο τα θέματα που διαπραγματεύονταν οι επιχειρήσεις στο πλαίσιο της EKE ήταν κυρίως τα κοινωνικά ζητήματα. Προς το τέλος όμως της ίδιας δεκαετίας στην

²³ www.circa.europa.eu

ατζέντα της ΕΚΕ ενσωματώθηκαν και περιβαλλοντικές παράμετροι που θεωρήθηκαν ως ουσιώδεις απαιτήσεις των ενδιαφερομένων κοινωνικών ομάδων. Εν ολίγοις οι επιχειρήσεις ανέλαμβαναν να συμβάλλουν στην αποκατάσταση εκτός των κοινωνικών ζητημάτων και ορισμένων από τα προβλήματα που οι ίδιες δημιουργούσαν στο περιβάλλον. Η ανάληψη όμως τέτοιων ευθυνών έστρεψε τις επιχειρήσεις να αναλάβουν και επιπρόσθετες υποχρεώσεις σε ότι αφορά την δημόσια συμπεριφορά τους όπως της δημοσιότητας, της αποκάλυψης, και της λογοδοσίας σχετικά με τις δραστηριότητες τους στα σχετικά ζητήματα. Συγκεκριμένα οι επιχειρήσεις δεσμεύονται πλέον να καταγράφουν και να δημοσιοποιήσουν τις δαπάνες που προκύπτουν κατά την εφαρμογή συγκεκριμένων τεχνικών προκειμένου να προληφθούν ή να αποκατασταθούν τυχόν περιβαλλοντικές και κοινωνικές επιπτώσεις (environmental impacts). Οι πληροφορίες αυτού του είδους άρχισαν να παρακολουθούνται και να καταγράφονται με τις νεοφανείς μεθόδους της κοινωνικής και της περιβαλλοντικής λογιστικής οι οποίες δεν έχουν και πολλά χρόνια που αναπτύχθηκαν ως διακριτοί κλάδοι της επιστήμης της λογιστικής. Η διεθνής βιβλιογραφία ταξινομεί τις μεθόδους αυτές με μια ποικιλία κριτηρίων. Σε αυτή τη ταξινομητική λογική ο Gray υποστηρίζει ότι τα τελευταία τριάντα χρόνια η κοινωνική λογιστική είναι δυνατόν να διακριθεί σε τρεις γενικές κατηγορίες: α) στον «κοινωνικό έλεγχο» στην οποία περιλαμβάνονται εκθέσεις που συντάσσονται από εξωτερικούς αναλυτές δίχως τη συμβολή του οργανισμού στη σχετική διαδικασία (εξωτερικός περιβαλλοντικός και κοινωνικός έλεγχος) β) τη «σιωπηλή κοινωνική λογιστική» (silent social accounts) σύμφωνα με την οποία οι επιχειρήσεις καταγράφουν και αποκαλύπτουν σχετικές πληροφορίες σε εθελοντική βάση και τέλος γ) το «νέο κύμα» της κοινωνικής λογιστικής (the “new wave” of social accounting) σύμφωνα με την οποία οι επιχειρήσεις προσπαθούν να καταγράφουν πληροφορίες σχετικά με περιβαλλοντικά και κοινωνικά ζητήματα βασιζόμενες σε κάποια συστηματική μέθοδο και αντίστοιχα πρότυπα.

Σημαντική προσέγγιση για την κατανόηση της εξέλιξης αυτών των μεθόδων καθώς και της σημερινής διαμόρφωσης αυτού του «νέου κύματος» της κοινωνικής και περιβαλλοντικής λογιστικής είναι η διαχρονική μελέτη τους. Ο Mathews (1997) ένας συγγραφέας που έχει δημοσιεύσει ένα από τα σημαντικότερα άρθρα για την εξέλιξη αυτών των μεθόδων διακρίνει την κοινωνική και την περιβαλλοντική λογιστική με κριτήριο το χρονικό ορίζοντα της εμφάνισης και της ωρίμανσης τους σε τρεις περιόδους: α) η πρώτη καλύπτει το διάστημα της δεκαετίας του '70 στο πλαίσιο της οποίας εμφανίζονται λογιστικές τεχνικές οι οποίες αποσκοπούν ως επί το πλείστον στην καταγραφή δαπανών για κοινωνικά ζητήματα, β) η δεύτερη φάση καλύπτει το διάστημα από το 1980 έως το 1990 όπου οι συγκεκριμένες μέθοδοι βοηθούν στην καταγραφή ζητημάτων που σχετίζονται με το φυσικό περιβάλλον και γ) η Τρίτη φάση που εκτείνεται από το 1990 και μετά στην οποία οι προτεινόμενες τεχνικές της λογιστικής επικεντρώνονται κυρίως στον υπολογισμό και την καταγραφή των μεταβολών που υφίσταται η κεφαλαική διάρθρωση της επιχείρησης από την εφαρμογή μέτρων και διαχειριστικών χειρισμών που σχετίζονται με την προστασία του περιβάλλοντος και την κοινωνική ευημερία. Επίσης στην τελευταία και τρέχουσα αυτή περίοδο εμφανίζονται τα πρώτα σπέρματα της αιφόρου λογιστικής.

Την ίδια περίοδο διακρίνονται παράλληλα με αυτές τις τεχνικές και ορισμένες νέες οι οποίες βοηθούν στο να καταγραφούν οι δαπάνες που σχετίζονται με τα περιβαλλοντικά και τα κοινωνικά ζητήματα διαμέσου των επίσημων λογιστικών συστημάτων. Συγκεκριμένα η επιτροπή International Standards and Accounting Reporting (ISAR) των ΗΕ πρότεινε ορισμένες νέες τεχνικές για την καταγραφή και τη μέτρηση του χρηματικού κόστους που προκύπτει από την εφαρμογή της περιβαλλοντικής διαχείρισης. Σύμφωνα με αυτές οι επιχειρήσεις πρέπει να υπολογίζουν και να καταγράφουν τις δαπάνες για την περιβαλλοντική

και κοινωνική διαχείριση στις επίσημες λογιστικές καταστάσεις(π.χ. τον ισολογισμό, το λογαριασμό αποτελεσμάτων χρήσης, το προσάρτημα και τις ετήσιες οικονομικές εκθέσεις).

6.17.1 Εννοιολογικός προσδιορισμός του περιεχομένου της περιβαλλοντικής λογιστικής

Στα τελευταία δέκα χρόνια ίσως και περισσότερο από κάθε άλλη όψη του ζητήματος προβάλλεται ως αναγκαία η αναλυτική μελέτη των συνεργιών της επιχείρησης με τα περιβάλλοντα της (φυσικό- κοινωνικό- οικονομικό). Αυτή η ανάγκη προβάλλει στις θεωρίες του μάνατζμεντ σύμφωνα στις οποίες επισημαίνεται εξαντλητικά ότι η λειτουργία και η δομή της επιχείρησης επηρεάζεται τόσο άμεσα όσο και έμμεσα από τις αλλαγές που προκαλούνται στα εξωτερικά περιβάλλοντα της. Στο πλαίσιο της αειφόρου πολιτικής τέτοιες μεταβολές θεωρούνται η υποβάθμιση της ποιότητας του φυσικού περιβάλλοντος, η εμφάνιση, η ένταση προβλημάτων κοινωνικής παθογένειας και συνοχής σε εθνικό και διεθνές επίπεδο, οι νομοθετικές ρυθμίσεις που θεσπίζονται από τις ρυθμιστικές αρχές του κράτους (περιβαλλοντική νομοθεσία) ή ο σχεδιασμός και η χρήση οικονομικών εργαλείων (περιβαλλοντικοί φόροι) για περιβαλλοντικούς σκοπούς. Εξίσου σημαντικές είναι και οι επιδράσεις που δέχεται κάθε κατηγορία του εξωτερικού περιβάλλοντος της επιχείρησης από την καθημερινή λειτουργία της ίδιας. Τέτοιες επιδράσεις είναι δυνατό να προκαλέσει η επιχείρηση στην ποιότητα των φυσικών πόρων, στην ποιότητα του αέρα(φυσικό κεφάλαιο) ,στην απασχόληση, στην ποιότητα της ζωής των μελών της κοινωνίας(κοινωνικό κεφάλαιο), την ένταση του φαινομένου της παγκοσμιοποίησης (οικονομικό κεφάλαιο). Η αναλυτική καταγραφή των επιδράσεων που υφίσταται η οικονομική δομή της επιχείρησης από την «περιβαλλοντική ή αειφορική δραστηριότητα της» αποτελεί ένα από τα βασικά στοιχεία που η ίδια χρειάζεται προκειμένου εν συνεχεία να διαχειριστεί το κόστος και το όφελος που θα προκύψει από την εφαρμογή δράσεων και μέτρων που απαιτούνται για την αντιστάθμιση τους.

Η λογιστική είναι η βασική γλώσσα με την οποία η επιχείρηση επικοινωνεί με τις υπόλοιπες επιχειρήσεις με την κοινωνία καθώς επίσης και με τις ποικίλες ενδιαφερόμενες μονάδες πληθυσμού. Σύμφωνα με την μέθοδο αυτή ουσιαστικά παρέχεται η δυνατότητα μιας επιλεκτικής αλλά ταυτόχρονα δυναμικής συμβολικής αντιπροσώπευσης της επιχειρησιακής οντότητας. Η λεπτομερειακή γλώσσα του ενεργητικού του παθητικού του κόστους και του κέρδους παρέχει μια σειρά από εννοιολογικά σχήματα και γενικότερα ένα λεξικό το οποίο είναι σημαντικό για την αυτόαναπαράσταση της επιχειρηματικής ορθολογικότητας. Σήμερα η επιχείρηση με τη χρήση της λογιστικής μεταφράζει στη γλώσσα της τις επιδράσεις που δέχεται από τα περιβάλλοντα της ενώ δημοσιοποιεί τα εν λόγω στοιχεία για την αξιόπιστη ενημέρωση των ενδιαφερομένων μερών(Gray et al, Medley , Larrinaga-Gonzalez et al).

Για τον σχετικά νεοφανή κλάδο της λογιστικής που παρακολουθεί τις νέες πληροφορίες που σχετίζονται με την κοινωνική και την περιβαλλοντική διαχείριση χρησιμοποιούνται οι όροι περιβαλλοντική (πράσινη) κοινωνική ενώ τελευταία χρησιμοποιείται και ο όρος της αειφόρου λογιστικής. Οι έννοιες αυτές στη διεθνή φιλολογία άλλοτε θεωρούνται ταυτόσημες ενώ άλλοτε διακρίνονται. Ωστόσο είναι παράδοξο το γεγονός ότι ενώ ο τομέας της περιβαλλοντικής (πράσινης) και της κοινωνικής λογιστικής είναι υπό διαρκή έρευνα τα τελευταία χρόνια δεν εμφανίζεται ακόμα κάποια ευρύτερη συμφωνία για το περιεχόμενο των όρων αυτών(Gray et al).

Οι Gray et al υποστηρίζουν ότι οι έννοιες της κοινωνικής και της περιβαλλοντικής λογιστικής μπορεί να συνδυαστούν και να ορίζουν το περιεχόμενο μιας κοινής κατηγορίας ως «τη διαδικασία αποτίμησης και δημοσίευσης των κοινωνικών και περιβαλλοντικών πληροφοριών που προκύπτουν από την καθημερινή λειτουργία της επιχείρησης προς τις συναφείς προς τη

λειτουργία της ομάδες». Πάνω σε αυτή τη λογική αρκετοί συγγραφείς προσδιορίζουν του βασικούς στόχους που επιδιώκει η επιχείρηση με την εφαρμογή της περιβαλλοντικής και της κοινωνικής λογιστικής που μπορούν να ταξινομηθούν στους ακόλουθους: α) βελτίωση της φήμης και της εικόνας της (Hasseldine et al,2005) β) παροχή αξιόπιστων πληροφοριών στις ενδιαφερόμενες ομάδες σχετικά με την επίδοση της σε κοινωνικά και περιβαλλοντικά ζητήματα (Cerin and Karlson,2002) γ) νομιμοποίηση της λειτουργίας της (Deegan et al, 2002) δ) βελτίωση της απόδοσης της μετοχικής αξίας της (Thomas, 2001) ε) υπολογισμό του κόστους υλοποίησης της περιβαλλοντικής και της κοινωνικής διαχείρισης (Huges et al, 2001) στ) επιδράσεις στην κεφαλαιακή διάρθρωση της (Johnston, 2005) και ζ) επισήμανση των αλληλοσυσχετίσεων μεταξύ των επενδύσεων για στρατηγικές περιβαλλοντικής διαχείρισης και της χρηματοοικονομικής απόδοσης της επιχείρησης (Al- Tuwairji et al, 2004).

Ο Mathews (1997) για το ίδιο ζήτημα παρατηρεί ότι η κοινωνική και περιβαλλοντική λογιστική είναι δυο διακριτές έννοιες με διαφορετικά περιεχόμενα. Ο ίδιος ορίζει ότι στην έννοια της «κοινωνικής λογιστικής καταγράφονται και δημοσιοποιούνται κυρίως ζητήματα σχετικά με τα δικαιώματα των εργαζομένων (π.χ. δαπάνες για την ασφάλεια τους) και τη «συμπεριφορά» της επιχείρησης έναντι της τοπικής κοινωνίας (λ.χ. πληρωμή φόρων) ενώ η έννοια της «περιβαλλοντικής λογιστικής περιλαμβάνει όλα τα στοιχεία σχετικά με την πρόληψη (π.χ. δαπάνες αντιρρυπαντικής τεχνολογίας) και την αποκατάσταση των αρνητικών επιπτώσεων στο φυσικό περιβάλλον (λ.χ. δαπάνες υποκατάστασης υποβαθμισμένου τοπίου)». Η περιβαλλοντική πράσινη λογιστική αποτελεί διαχειριστικό εργαλείο για σκοπούς όπως η βελτίωση της περιβαλλοντικής απόδοσης, ο έλεγχος του κόστους, η επένδυση σε καθαρότερες τεχνολογίες, η ανάπτυξη πιο φιλικών προς το περιβάλλον διεργασιών και προϊόντων και η λήψη αποφάσεων με βάση περισσότερες πληροφορίες σχετικά με το μείγμα προϊόντος, τη διατήρηση του στην αγορά και την τιμολόγηση του. Σκοπός της περιβαλλοντικής λογιστικής είναι να εφαρμοσθεί η κατανομή του κόστους στον προϋπολογισμό των κεφαλαίων και στο σχεδιασμό της διεργασίας ή και του προϊόντος.

Μπορεί να πει κανείς ότι η Περιβαλλοντική Λογιστική είναι πολύ απλά μια καλύτερη προσέγγιση της κλασσικής λογιστικής που δίνει ιδιαίτερη έμφαση στα κόστη που σχετίζονται με τις πρώτες ύλες που «χάνονται» κατά την παραγωγική διαδικασία (φύρα) τα απόβλητα που δημιουργούνται και άλλα κόστη άμεσα συνδεδεμένα με περιβαλλοντικά ζητήματα. Όπως ακριβώς η συμβατική έτσι και η περιβαλλοντική λογιστική μπορεί να παρέχει πληροφόρηση σε χρηματικές ή φυσικές μονάδες καλύπτοντας συγκεκριμένες χρονικές περιόδους για όλα τα περιβαλλοντικά έξοδα και έσοδα και να τα παρουσιάσει σε ειδικές εκθέσεις. Τα συμπεράσματα που προκύπτουν από την περιβαλλοντική λογιστική μπορούν να φανούν χρήσιμα σε διάφορους τύπους επιχειρήσεων δίνοντας τους τη δυνατότητα να βελτιώσουν τη διαδικασία παραγωγής και ταυτόχρονα να μπορούν υπεύθυνα να ενημερώσουν τρίτους για τις περιβαλλοντικές επιδόσεις της επιχείρησης τους²⁴.

6.17.2 Τι περιλαμβάνει ο όρος περιβαλλοντική πράσινη λογιστική

Στον όρο περιβαλλοντική πράσινη λογιστική περιλαμβάνονται τρεις έννοιες. Η πράσινη λογιστική μπορεί να στηρίζει τη Δημόσια Λογιστική, τη Χρηματοοικονομική Λογιστική και τη Διοικητική Λογιστική των επιχειρήσεων. Το περιβαλλοντικό κόστος (θα αναφερθούμε σε επόμενο κεφάλαιο εκτενώς) είναι ένας από τους πολλούς τύπους κόστους που οι επιχειρήσεις δημιουργούν καθώς παρέχουν αγαθά και υπηρεσίες στους πελάτες τους. Η περιβαλλοντική απόδοση είναι ένα από τα πολλά κριτήρια της επιχειρηματικής επιτυχίας. Το περιβαλλοντικό

²⁴ www.espa.gr

κόστος και η περιβαλλοντική απόδοση έλκουν την προσοχή της διεύθυνσης της εταιρείας για λόγους όπως:

- Πολλές περιβαλλοντικές δαπάνες μπορούν να μειωθούν σημαντικά ή να εξαφανισθούν ως αποτέλεσμα επιχειρηματικών αποφάσεων, ξεκινώντας από λειτουργικές αλλαγές και μειώσεις στις σπατάλες και τελειώνοντας με επενδύσεις σε φιλικές προς το περιβάλλον τεχνολογίες ή ανασχεδιασμό των προϊόντων και διεργασιών. Πολλές περιβαλλοντικές δαπάνες (π.χ. η σπατάλη και απόρριψη πρώτων υλών) μπορεί να μην παρέχουν προστιθέμενη αξία σε μια διεργασία σύστημα ή προϊόν.
- Οι περιβαλλοντικές δαπάνες (και επομένως οι πιθανές εξοικονομήσεις κόστους) μπορεί να συγχέονται στο λογαριασμό των γενικών εξόδων ή και να αγνοούνται εντελώς. Πολλές επιχειρήσεις έχουν ανακαλύψει ότι το περιβαλλοντικό κόστος μπορεί να αντισταθμιστεί με τη δημιουργία προσόδων από πωλήσεις αποβλήτων, υποπροϊόντων ή μεταβιβάσιμων δικαιωμάτων ρυπάνσεως ή πωλήσεως καθαρών τεχνολογιών.
- Καλύτερη διαχείριση του περιβαλλοντικού κόστους μπορεί να συντελέσει στη βελτίωση της περιβαλλοντικής αποδόσεως και σε σημαντικά οφέλη για την ανθρώπινη υγεία όπως και στην επιτυχία γενικώς της επιχείρησης.
- Κατανόηση του περιβαλλοντικού κόστους και της περιβαλλοντικής απόδοσης των διαδικασιών και προϊόντων μπορεί να προωθήσει πιο σωστή κοστολόγηση και τιμολόγηση των προϊόντων και μπορεί να βοηθήσει τις επιχειρήσεις στο σχεδιασμό περιβαλλοντικά προτιμότερων διεργασιών προϊόντων και υπηρεσιών για το μέλλον.
- Συγκριτικό πλεονέκτημα ως προς τους ανταγωνιστές μπορεί να προκύψει από διεργασίες προϊόντα και υπηρεσίες που μπορούν να εμφανίζονται ως περιβαλλοντικά προτιμητέα.
- Η λογιστική για το περιβαλλοντικό κόστος και την περιβαλλοντική απόδοση μπορεί να στηρίξει την ανάπτυξη και τη λειτουργία της επιχειρήσεως με ένα ολοκληρωμένο σύστημα διαχείρισης του περιβάλλοντος. Έτσι τώρα που τέτοια συστήματα γίνονται για τις εταιρείες αναγκαιότητα(π.χ. ISO 14001, EMAS) η περιβαλλοντική λογιστική θα είναι πολύ απαραίτητη.

Η περιβαλλοντική λογιστική μπορεί να εφαρμόζεται από επιχειρήσεις μεγάλες και μικρές σε περίπου κάθε βιομηχανικό κλάδο τόσο στον τομέα της παραγωγής όσο και των υπηρεσιών. Μπορεί να εφαρμόζεται σε μεγάλη ή μικρή κλίμακα (επίπεδα διεργασίας συστήματος, προϊόντος, εργοστασίου ή και ολόκληρης της επιχείρησης) συστηματικά ή ανάλογα με τις ανάγκες. Οι εταιρείες με επίσημα συστήματα διαχείρισης του περιβάλλοντος μπορεί να θελήσουν να θεσμοθετήσουν την περιβαλλοντική λογιστική επειδή είναι ένα λογικό εργαλείο υποστηρίξεως αυτών των συστημάτων. Ομοίως πολλές εταιρείες έχουν αρχίσει ή εξετάζουν νέες επιχειρηματικές προσεγγίσεις στις οποίες η περιβαλλοντική λογιστική μπορεί να παίζει σημαντικό ρόλο. Τέτοιες προσεγγίσεις μπορεί να είναι:

- Διοίκηση Ολικής Ποιότητας Περιβάλλοντος
- Ανασχεδιασμός των Επιχειρηματικών Διεργασιών
- Μείωση του κόστους
- Κόστος Ποιότητας και Κόστος Ποιότητας Περιβάλλοντος
- Σχεδίαση για το Περιβάλλον/ Σχεδίαση Κύκλου Ζωής
- Εκτίμηση του Κύκλου ζωής

- Κοστολόγηση του Κύκλου ζωής

Ιστορικά οι αξιολογήσεις των κεφαλαιακών προπολογισμών συχνά δεν περιλαμβάνουν όλες τις περιβαλλοντικές δαπάνες και εξοικονομήσεις κόστους. Συνεπώς οι αποφάσεις για τους προπολογισμούς κεφαλαίων μπορεί να προκαλέσουν πρόωρη απόρριψη επενδυτικών σχεδίων για πρόληψη της ρύπανσης ακόμα και αν αυτά τα σχέδια περιλαμβάνουν σημαντική εξοικονόμηση περιβαλλοντικού κόστους που συχνά όμως παραγνωρίζεται. Η σπουδαιότητα του θεωρούμενου περιβαλλοντικού κόστους στην αξιολόγηση όλων των εναλλακτικών λύσεων και όχι μόνο στα σχέδια για την πρόληψη της ρύπανσης υπονοείται ως προϋπόθεση σε αυτό το κεφάλαιο. Η αξιολόγηση επενδυτικών σχεδίων για την πρόληψη της ρύπανσης με βάση ίδια χαρακτηριστικά με εκείνα που χρησιμοποιούνται για άλλες επενδύσεις επιτρέπει στα επενδυτικά σχέδια πρόληψης της ρύπανσης να συγκριθούν άμεσα για κάθε ποσό που επενδύεται. Ένας μεγάλος αριθμός εταιρειών ακόμα και μεγάλες εταιρείες σε διάφορους κλάδους με αξιόλογα διοικητικά στελέχη υποτιμούν κόστη και ροές πρώτων υλών που σχετίζονται με το περιβάλλον και επιδρούν άμεσα στην παραγωγική διαδικασία. Η ποσότητα και η αξία πρώτων υλών που εκρέουν ως απόβλητα (σκουπίδια, υγρά απόβλητα, αέριες εκπομπές) το πραγματικό κόστος της διαχείρισης των απορριμάτων (συλλογή, διαχωρισμός, ανακύκλωση και τελική διάθεση) ή έμμεσες συνέπειες όπως το κόστος για συμμόρφωση με την νομοθεσία που γίνεται όλο και πιο αυστηρή και το κόστος πιθανών μηνύσεων για περιβαλλοντική υποβάθμιση είναι μερικές από τις περιπτώσεις υποτίμησης που προαναφέρθηκαν. Όταν οι επιχειρηματίες δεν έχουν καθαρή εικόνα των ροών αυτών δεν μπορούν ούτε να διαχειριστούν ούτε να τις μειώσουν. Οι επιχειρήσεις που δεσμεύονται σοβαρά στην ιδέα βελτίωσης του περιβαλλοντικού τους προφίλ χρησιμοποιώντας ως εργαλείο την περιβαλλοντική λογιστική μπορούν να ωφεληθούν με διάφορους τρόπους:

- Λιγότερα απόβλητα και καλύτερη διαχείριση αυτών καθώς και εξοικονόμηση χρημάτων για τη διαχείριση τους ενώ ταυτόχρονα καλύπτεται καλύτερα από τις ανάγκες της εταιρείας για εσωτερική πληροφόρηση.
- Εξοικονόμηση πρώτων υλών και ενέργειας πρακτική που απαντά άριστα στις προκλήσεις της ανταγωνιστικής ευρωπαϊκής αγοράς.
- Εκμετάλλευση κρατικών χρηματοδοτήσεων και ευρωπαϊκών επιχορηγήσεων και ταυτόχρονη μείωση του κινδύνου μηνύσεων ή επιβολής προστίμων και φόρων.
- Καλύτερη πληροφόρηση γνώση και διαχείριση των περιβαλλοντικών επιπτώσεων και βελτίωση της εικόνας της εταιρείας στους πελάτες, σε επενδυτές, στην τοπική κοινωνία, στο κράτος σε περιβαλλοντικές οργανώσεις και γενικά χτίσιμο δυνατών ανταγωνιστικών πλεονεκτημάτων. Η περιβαλλοντική λογιστική δεν αφορά μόνο τις περιβαλλοντικές επιδόσεις της εταιρείας αλλά υποστηρίζει καλύτερες επιχειρηματικές αποφάσεις σε όλους τους τομείς.

6.17.3 Οργάνωση περιβαλλοντικής πράσινης λογιστικής

Σε πρώτη φάση θα πρέπει να αναλογιστούμε αν η επιχείρηση έχει καθαρή εικόνα για τα παρακάτω θέματα:

- Την ποσότητα και την αξία των πρώτων υλών που χάνονται υπό την μορφή αποβλήτων
- Το ακριβές κόστος της διαχείρισης απορριμάτων
- Τα κόστη της συμμόρφωσης με την νομοθεσία και των πιθανών μηνύσεων Αν δεν έχουμε αυτή την πληροφορία διαθέσιμη ανά πάσα στιγμή ή ακόμα και αν δεν είμαστε σίγουροι για το πόσο ακριβείς είναι οι εκτιμήσεις μας θα πρέπει να εξετάσουμε σοβαρά τον σχεδιασμό και την εφαρμογή ενός συστήματος περιβαλλοντικής λογιστικής.

Μικρής κλίμακας ερωτήματα σαν και αυτό θα αναδείξουν αναμφισβήτητα τα πλεονεκτήματα της περιβαλλοντικής λογιστικής και έπειτα μπορούμε σταδιακά να βελτιώσουμε την διαδικασία κοστολόγησης των προϊόντων μας. Η επιτροπή παρουσίασε την πρώτη στρατηγική της για την πράσινη λογιστική το 1994. Έκτοτε η Eurostat και τα κράτη μέλη σε συνεργασία με τα ΗΕ και τον ΟΟΣΑ ανέπτυξαν και δοκίμασαν με επιτυχία μεθόδους λογιστικής με αποτέλεσμα πολλά κράτη μέλη να διαβιβάζουν τώρα σε τακτική βάση τις πρώτες σειρές περιβαλλοντικών λογαριασμών. Συνηθέστεροι είναι οι λογαριασμοί που αφορούν τη φυσική ροή των ατμοσφαιρικών εκπομπών (συμπεριλαμβανομένων των αέριων θερμοκηπίου) και της υλικής κατανάλωσης καθώς και οι οικονομικοί λογαριασμοί οι σχετικοί με τις δαπάνες και τους φόρους περιβαλλοντικής προστασίας. Ως επόμενο βήμα η επιτροπή προτίθεται να προτείνει την συγκέντρωση δεδομένων των τομέων αυτών σε όλα τα μέλη κράτη. Στη συνέχεια θα μπορούσαν να δημιουργηθούν φυσικοί περιβαλλοντικοί λογαριασμοί για την ενεργειακή κατανάλωση την παραγωγή και επεξεργασία αποβλήτων καθώς και οικονομικοί λογαριασμοί για επιχορηγήσεις σχετιζόμενες με το περιβάλλον. Η επιτροπή υπολογίζει να έχει το αργότερο το 2013 έτοιμους τέτοιους λογαριασμούς για την ανάλυση πολιτικών. Προκειμένου να εξασφαλιστεί η συγκρισιμότητα των λογαριασμών η επιτροπή προτίθεται να προτείνει στις αρχές του επόμενου έτους ένα νομικό πλαίσιο για την περιβαλλοντική λογιστική.

Μια δεύτερη κατηγορία περιβαλλοντικών λογαριασμών αφορά το φυσικό κεφάλαιο και ειδικότερα τις μεταβολές σε επίπεδο αποθεμάτων (πόρων). Μεταξύ των λογαριασμών αυτών οι αποδοτικότεροι είναι αυτοί που αφορούν τα δάση και την αλιεία. Η επιτροπή θα συμβάλει στις τρέχουσες εργασίες που έχουν αναληφθεί σε επίπεδο ΗΕ. Ένα άλλο πρόβλημα στην ανάπτυξη περιβαλλοντικής λογιστικής έγκειται στην ανάγκη συμπλήρωσης των φυσικών περιβαλλοντικών λογαριασμών με οικονομικά δεδομένα βάσει της εκτίμησης των βλαβών που προκλήθηκαν και αποφευχθηκαν των μεταβολών σε επίπεδο αποθεμάτων φυσικών πόρων και των αγαθών και των υπηρεσιών που συνδέονται με το οικοσύστημα κατά τρόπο ώστε να λαμβάνονται αντιπροσωπευτικά έγκυρα συγκρίσιμα και αξιόπιστα οικονομικά μέτρα σε εθνικό και κοινωνικό επίπεδο. Η οικονομική εκτίμηση των περιβαλλοντικών βλαβών και του οφέλους της περιβαλλοντικής προστασίας μπορεί να συμβάλει στην επικέντρωση του πολιτικού διαλόγου στο γεγονός ότι η ευημερία και ευμάρεια μας εξαρτώνται από τα αγαθά και τις υπηρεσίες που προέρχονται από τη φύση. Σε μικροεπίπεδο μια τέτοια εκτίμηση είναι σωστή όσον αφορά τη σύλληψή της. Καλύπτεται από σειρά μελετών ιδιαίτερα από τη μελέτη TEEB (The Economics of Ecosystems and Biodiversity-οι οικονομικές πτυχές των οικοσυστημάτων και της βιοποικιλότητας) μια διαρκή και εκτεταμένη εκτίμηση των συνδεδεμένων με τα οικοσυστήματα υπηρεσιών εκπονούμενης από κοινού από το UNEP (πρόγραμμα των ΗΕ για το περιβάλλον) από διάφορες χώρες και από την Επιτροπή. Η εκτίμηση αυτή χρησιμοποιείται ευρέως στο πλαίσιο των εκτιμήσεων των επιπτώσεων που διενεργεί η επιτροπή. Ο Ευρωπαϊκός Οργανισμός Περιβάλλοντος προβλέπει να εξακολουθήσει την δραστηριοποίηση του στην εκτίμηση των αγαθών και υπηρεσιών που συνδέονται με τα οικοσυστήματα καθώς και σχετικά με τη συνδεδεμένη λογιστική προκειμένου να επεξεργαστεί διεθνώς αποδεκτές μεθόδους. Ωστόσο η έγκυρη υλοποίηση τέτοιων μελετών σε μακροεπίπεδο απαιτεί συμπληρωματικές έρευνες και δοκιμές. Η επιτροπή προβλέπει να εντείνει τις προσπάθειες της σχετικά με την οικονομική εκτίμηση καθώς και την μελλοντική ανάπτυξη εννοιολογικών πλαισίων.

Το υφιστάμενο ευρωπαϊκό σύστημα λογαριασμών περιλαμβάνει ήδη δείκτες οι οποίοι αντικατοπτρίζουν θέματα κοινωνικής ευαισθησίας όπως είναι τα διαθέσιμα εισοδήματα των νοικοκυριών και τα αναχθέντα ποσά του εισοδήματος των νοικοκυριών λαμβανομένων

υπόψιν των υφιστάμενων διαφορών όσον αφορά τα συστήματα κοινωνικής προστασίας των διαφόρων χωρών. Τα εν λόγω μεγέθη αντανακλούν καλύτερα από ότι το κατά κεφαλήν ΑΕΠ τα ποσά που ο κόσμος μπορεί να καταναλώσει και να αποταμιεύσει. Οι υπηρεσίες της επιτροπής προβλέπουν την ένταση της χρήσης των εν λόγω δεικτών. Το Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν (ΑΕΠ) αποτελεί έναν έγκυρο και ευρέως αποδεκτό δείκτη για την παρακολούθηση των βραχυ εως μακροπρόθεσμων διακυμάνσεων της οικονομικής δραστηριότητας ιδίως στην τρέχουσα ύφεση. Παρά τις ελλείψεις του αποτελεί ακόμα το καλύτερο ανεξάρτητο μέτρο των επιδόσεων της οικονομίας της αγοράς. Πλην όμως το ΑΕΠ δεν σχεδιάστηκε για να μετρά με ακρίβεια την μακροπρόθεσμη οικονομική και κοινωνική πρόοδο και ιδίως την ικανότητα μιας κοινωνίας να διαχειριστεί προβλήματα όπως είναι η αλλαγή του κλίματος η αποδοτική χρήση των πόρων ή η κοινωνική ενσωμάτωση. Είναι προφανώς αναγκαία η συμπλήρωση του ΑΕΠ με στατιστικές που καλύπτουν άλλες οικονομικές κοινωνικές και περιβαλλοντικές παραμέτρους από τις οποίες εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό η ευμάρεια του ανθρώπου.

Από ετών επιχειρείται η συμπλήρωση του ΑΕΠ τόσο σε εθνικό όσο και σε διεθνές επίπεδο. Η επιτροπή έχει την πρόθεση να εντείνει τις εν προκειμένω προσπάθειες καθώς και την επικοινωνία της. Στόχος της η διαμόρφωση δεικτών ικανών να προσφέρουν στους πολίτες αυτό που επιθυμούν πραγματικά: να μετρούν την επιτευχθείσα πρόοδο επιτυγχάνοντας σε βιώσιμη βάση τους τεθέντες στόχους στον κοινωνικό οικονομικό και περιβαλλοντικό τομέα. Σε τελευταία ανάλυση οι εθνικές και κοινωνικές πολιτικές θα κριθούν από την ικανότητα τους να πετύχουν τους εν λόγω στόχους και να βελτιώσουν την ευμάρεια των ευρωπαϊών πολιτών. Για το λόγο αυτό οι μελλοντικές πολιτικές πρέπει να στηρίζονται σε ακριβή επικαιροποιημένα και κοινώς αποδεκτά δεδομένα τα οποία καλύπτουν όλα τα βασικά ζητήματα.

6.17.4 Περιβαλλοντική λογιστική και λογιστική φυσικών πόρων

Ένας από τους πιο συνηθισμένους δείκτες για τη μέτρηση του εθνικού εισοδήματος είναι το ακαθάριστο εθνικό προϊόν. Ο δείκτης αυτός ο οποίος μετράει τη συνολική αξία των παραγόμενων προϊόντων και των προσφερόμενων υπηρεσιών αντιπροσωπεύει με αρκετά δίκαιο τρόπο το προϊόν μιας χώρας παρά το γεγονός ότι ο υπολογισμός του παρουσιάζει κάποιες αδυναμίες που οφείλονται σε δυσκολίες στατιστικής κυρίως φύσεως. Για παράδειγμα ορισμένα είδη δραστηριοτήτων αγνοούνται διότι δεν μπορούν να μετρηθούν επαρκώς ενώ δεν μπορεί να ληφθεί υπόψη στη διαμόρφωση του δείκτη ούτε το προϊόν της παραοικονομίας. Ενώ όμως η χρήση τέτοιων δεικτών και γενικά η μελέτη του εθνικού εισοδήματος των χωρών έχει ως στόχο να προσφέρει το αναγκαίο πλαίσιο για μια εις βάθος ανάλυση του οικονομικού συστήματος και της αποτελεσματικότητας του διαπιστώνεται η ύπαρξη μιας ασυνέχειας σε ότι αφορά την αποτίμηση της αξίας των φυσικών πόρων.

Συγκεκριμένα ενώ τα ανθρωπογενή περιουσιακά στοιχεία όπως είναι τα κτίρια και ο εξοπλισμός λαμβάνονται ως στοιχεία της παραγωγής και η αξία τους μειώνεται (μέσω της απόσβεσης) προς όφελος της αξίας των παραγόμενων προϊόντων δεν συμβαίνει το ίδιο με τους φυσικούς πόρους των οποίων οι απώλειες δεν συνεπάγονται κάποιες μορφής επιβάρυνση στο παραγόμενο εισόδημα η οποία να αντιπροσωπεύει την οφειλόμενη στις απώλειες αυτές μείωση της μελλοντικής δυνατότητας παραγωγής. Για την αντιμετώπιση του ζητήματος αυτού και γενικά για τον συνυπολογισμό των οικονομικών συνεπειών από τα περιβαλλοντικά προβλήματα έχει αναπτυχθεί η περιβαλλοντική λογιστική. Η περιβαλλοντική λογιστική (environmental accounting) η οποία εμφανίστηκε στα τέλη της δεκαετίας του 1980 αναγνωρίζει ότι το εξωτερικό κοινωνικό κόστος θα πρέπει να λαμβάνεται υπόψη στον προσδιορισμό του εθνικού και του παγκόσμιου εισοδήματος.

Για παράδειγμα αν μια συγκεκριμένη χώρα εξαντλεί με ταχείς ρυθμούς τους φυσικούς της πόρους τότε ο παραδοσιακός υπολογισμός του ακαθάριστου εθνικού προϊόντος ή του ακαθάριστου εγχώριου προϊόντος υπερεκτιμά το εισόδημα της. Σύμφωνα με την περιβαλλοντική λογιστική τα κέρδη και οι ζημίες που σχετίζονται με την ποιότητα του περιβάλλοντος πρέπει να αντιμετωπίζονται όπως τα κέρδη και οι ζημίες σε ένα οικονομικό σύστημα. Στον παρακάτω πίνακα θα παραθέσουμε ένα υποθετικό παράδειγμα περιβαλλοντικής λογιστικής της παγκόσμιας οικονομίας στο οποίο συνυπολογίζονται η ποιότητα του αέρα και των νερών η εξάντληση των κοιτασμάτων πετρελαίου η διάβρωση των εδαφών και η μείωση των δασών λόγω των υλοτομήσεων. Οι τιμές του πίνακα είναι υποθετικές καθώς δεν υπάρχουν ακόμα κοινώς αποδεκτές μέθοδοι εκτιμήσεως τους σε παγκόσμιο επίπεδο.

6.17.5 Περιβαλλοντική Πράσινη λογιστική (Green Accounting)- μακροοικονομική προσέγγιση

Σύμφωνα με τον Cairns ο όρος «πράσινη λογιστική» χρησιμοποιείται κυρίως για να διακρίνει το μακροοικονομικό χαρακτήρα των συγκεκριμένων μεθόδων από τον αντίστοιχο κλάδο της περιβαλλοντικής λογιστικής που επηρεάζεται στο επίπεδο της οικονομικής μονάδας ή γενικότερα των κάθε είδους οργανισμών. Σε αυτή τη λογική ο Cairns(2001) ορίζει το περιεχόμενο της πράσινης λογιστικής «ως τη μέθοδο που καταγράφει τις αλλαγές που υφίστανται οι φυσικοί πόροι και γενικότερα το φυσικό περιβάλλον διαμέσου της καθημερινής κατανάλωσης ή επένδυσης που πραγματοποιούν τα μέλη της κοινωνίας καθώς και όλων των τύπων ελάττωσης (ποιοτικών ή ποσοτικών) που υφίστανται οι συγκεκριμένοι πόροι». Με άλλα λόγια θα μπορούσε να ειπωθεί ότι η συγκεκριμένη μέθοδος καταγράφει και αποκαλύπτει πληροφορίες που αφορούν αυξομειώσεις στο μέγεθος και την ποιότητα του αποθέματος των φυσικών πόρων και συμβάλλει στο να βελτιωθεί ο σχεδιασμός των υφιστάμενων (κυρίως σε επίπεδο δημοσίων) πολιτικών για την ορθή διαχείριση τους.

Πράγματι στη διεθνή βιβλιογραφία τα μοντέλα της πράσινης λογιστικής θεωρούνται μεταξύ άλλων σημαντικά εργαλεία που συμβάλλουν με ουσιαστικό τρόπο στον επιτυχή σχεδιασμό και στην εφαρμογή πολιτικών που προωθούν τις αρχές της αειφόρου ανάπτυξης όπως αυτές βέβαια ορίζονται στα πολιτικά κείμενα που αρχικά τις έθεσαν σε κυκλοφορία τόσο στην ακαδημαϊκή κοινότητα όσο και στο ευρύτερο κοινό (λ.χ. έκθεση Brundland). Για να γίνει όμως σαφής και να κατανοηθεί καλύτερα η σύζευξη των όρων της πράσινης λογιστικής και της αειφόρου ανάπτυξης θα πρέπει να θυμίσουμε την έννοια της αειφόρου ανάπτυξης. Ένας κοινά γενικά αποδεκτός ορισμός του περιεχομένου της συγκεκριμένης έννοιας παρουσιάζεται από τη διεθνώς γνωστή ως έκθεση Brundland ένα από τα πρωτοπόρα θεσμικά κείμενα που εδραιώνουν το συγκεκριμένο επιστημονικό πεδίο. Σύμφωνα με αυτή η αειφόρος ανάπτυξη επιτυγχάνεται όταν «οι φυσικοί πόροι που χρησιμοποιούνται για την ικανοποίηση των αναγκών των σημερινών γενεών δεν διακυβένουν την δυνατότητα των μελλοντικών γενεών να ικανοποιήσουν τις δικές τους ανάγκες» (WECED,1987). Συνεπώς η αναγκαιότητα της «πράσινης λογιστικής» τώρα γίνεται περισσότερο εμφανής αφού συμβάλλει στην προσπάθεια των σχεδιαστών πολιτικής να διατηρήσουν και να διαχειριστούν (ή να ανακαταθέσουν) τους πόρους μεταξύ των γενεών. Ουσιαστικά η «πράσινη λογιστική» αποτελεί την προδιαμορφωμένη βάση δεδομένων διαμέσου της οποίας οι σχεδιαστές πολιτικής αμφισβητούν τις εφαρμοζόμενες πολιτικές τους για το περιβάλλον.

Πολλοί συγγραφείς τονίζουν ότι τόσο για την βελτίωση της χρήσης τους όσο και για την διεύρυνση της χρησιμότητας των προτύπων της «πράσινης λογιστικής» αξίζει να διευρυνθεί ακόμα περισσότερο η μελέτη της σχέσης τους με την αειφόρο ανάπτυξη δηλαδή να διευρυνθεί ακόμα περαιτέρω ο τρόπος που οι αρχές της αειφόρου ανάπτυξης αντανακλώνται στο ακριβές περιεχόμενο των πληροφοριών που παρέχονται από πρότυπα της «πράσινης

λογιστικής». Η βασική σκέψη που υποκρύπτεται πίσω από αυτή την άποψη είναι ότι για την έννοια της αειφόρου ανάπτυξης παρουσιάζονται πολλές εκδοχές που διαφέρουν ανάλογα με τις παραδοχές που αποδέχεται κάθε επιστημονική τάση, γεγονός (όπως είναι φυσικό) που μεταφέρεται αντίστοιχα στις πληροφορίες που παρακολουθούνται και τέλος στο επίπεδο σχεδιασμού των πολιτικών. Για παράδειγμα η ερμηνεία της έννοιας της αειφόρου ανάπτυξης σε μακροοικονομικό επίπεδο διακρίνεται κυρίως σε δύο βασικές τάσεις (Hediger,2000): α) την ασθενή αειφορία, σύμφωνα με την οποία είναι δυνατό να έχουμε απεριόριστο βαθμό υποκατάστασης μεταξύ των φυσικών πόρων και της οικονομικής ανάπτυξης και β) την σθεναρή αειφορία η οποία επιτυγχάνεται όταν η οικονομική ανάπτυξη βελτιώνεται συνεχώς ενώ ταυτόχρονα οι φυσικοί πόροι διατηρούνται σταθεροί σε ένα καθορισμένο επίπεδο. Ο ίδιος συγγραφέας υποστηρίζει εν προκειμένω ότι τα μοντέλα της «πράσινης λογιστικής» που χρησιμοποιούνται σήμερα και αφορούν το επίπεδο εθνικών λογαριασμών αποτιμούν τις μεταβλητές τους σε χρηματικές κυρίως μονάδες και αποκαλύπτουν πληροφορίες που συνδέονται μόνο με την ασθενή έννοια της αειφόρου ανάπτυξης ενώ για το επίπεδο των φυσικών πόρων δεν γίνεται κάποιος συστηματικός υπολογισμός.

Για τον λόγο αυτό ο Bartelmus (1999) υποστηρίζει με δεδομένο ότι τα σημερινά συστήματα λογιστικής μετρούν ουσιαστικά μόνο την οικονομική ανάπτυξη η αλλιώς την ασθενή αειφορία ότι πρέπει να ενσωματωθούν σε αυτά νέοι λογαριασμοί που θα μετρούν τις αλλαγές στο περιβάλλον και σε φυσικές ποσότητες. Στην ίδια λογική ο Sefary (1997) θεωρεί ότι η πράσινη λογιστική πρέπει να διευρυνθεί κατά το περιεχόμενο της και να παρακολουθεί και άλλες πληροφορίες και δείκτες οι οποίοι θα παρέχουν πληρέστερα και πιο αξιόπιστα στοιχεία στους σχεδιαστές πολιτικής. Τέλος αυτές οι τάσεις που περιγράφηκαν για την έννοια της αειφόρου ανάπτυξης δικαιολογούν την ύπαρξη και την μορφή των υφιστάμενων ειδών πράσινης λογιστικής. Σύμφωνα με τα Ηνωμένα Έθνη (UN,2003) τα είδη αυτά διακρίνονται στις ακόλουθες κατηγορίες:

1. Πληροφορίες φυσικών ροών

Η συγκεκριμένη τεχνική προσφέρει ποικίλα εργαλεία για την καταγραφή και ομογενοποίηση των μονάδων αποτίμησης των φυσικών πόρων που μετρώνται κυρίως σε φυσικές μονάδες. Ο βασικός στόχος που επιτυγχάνεται με αυτή τη τεχνική είναι να υπολογιστεί ο βαθμός εξάρτησης και ευαισθησίας των επενδύσεων που πραγματοποιούνται στα πλαίσια της οικονομικής διαχείρισης των επιχειρήσεων απέναντι στις προτεραιότητες που τίθενται σε ότι αφορά την προστασία την υποκατάσταση και διατήρηση του ευθυμητού αποτελέματος φυσικών πόρων.

2. Πληροφορίες περιβαλλοντικών δαπανών

Οι τεχνικές αυτές αποσκοπούν στη μέτρηση των δαπανών που πραγματοποιούνται από μια οικονομία στο σύνολο της για τη διατήρηση της σταθερότητας της ποιότητας και του αποθέματος των φυσικών πόρων. Σε αυτή τη περίπτωση η σύνδεση της «πράσινης λογιστικής» με την έννοια της αειφόρου ανάπτυξης είναι έμμεση. Διότι η δαπάνη χρηματικών κεφαλαίων που πραγματοποιείται από μια κοινωνία για τη διατήρηση του περιβάλλοντος είναι δυνατό να δώσει πληροφορίες μόνο έμμεσα για την επίδοση που επιτυγχάνεται στη διατήρηση του φυσικού περιβάλλοντος. Αυτό συμβαίνει επειδή απαιτούνται και μετρήσεις που αποτιμώνται σε άλλες κλίμακες μέτρησης και οι οποίες δεν συλλέγονται (ή όταν συλλέγονται αυτό γίνεται με ανεπίσημα συστήματα). Δηλαδή είναι απαραίτητες πληροφορίες σχετικά με τις εκτάσεις, τα είδη φυτών, των ζώων κ.λπ. και όχι μόνο πληροφορίες σχετικά με τις δαπάνες για τη διατήρηση αυτών των κατηγοριών.

3. Περιβαλλοντικές πληροφορίες εκφρασμένες ταυτόχρονα σε φυσικές και χρηματικές αξίες

Η τεχνική αυτή βασίζεται στη λογική ότι το φυσικό περιβάλλον αποτελεί μια συλλογή από περιουσιακά στοιχεία τα οποία πρέπει να διαχειριζόμαστε με ορθολογικό τρόπο για να αποδώσουν στην κοινωνία το μεγαλύτερο δυνατό όφελος. Συγκεκριμένα το περιβάλλον ορίζεται ως φυσικό κεφάλαιο το οποίο διακρίνεται στις ακόλουθες τρεις κατηγορίες: α) τους φυσικούς πόρους β) το έδαφος και γ) τα οικοσυστήματα. Συνεπώς με τη συγκεκριμένη τεχνική παρέχονται οι απαραίτητες πληροφορίες που καταγράφουν τις αλλαγές που υφίστανται οι κατηγορίες φυσικού κεφαλαίου που περιγράφηκαν και αποτιμώνται τόσο στην κλίμακα των φυσικών όσο και των χρηματικών μονάδων.

4. Η ενσωμάτωση περιβαλλοντικών λογαριασμών στο Σύστημα των Εθνικών Λογαριασμών (ΣΕΛ).

Με τη μέθοδο αυτή επιχειρείται η ενσωμάτωση νέων λογαριασμών στο υφιστάμενο ΣΕΛ, όπως λογαριασμοί για την παρακολούθηση της μείωσης του αποθέματος της υποβάθμισης της ποιότητας και των δαπανών που πραγματοποιούνται για τη διατήρηση των φυσικών πόρων. Το ευρωπαϊκό σύστημα λογαριασμών αποτελεί τον κύριο πόλο αναφοράς των οικονομικών στατιστικών της ΕΕ και πολλών άλλων οικονομικών δεικτών (συμπεριλαμβανομένου του ΑΕΠ). Για τη χάραξη των πολιτικών κατά τρόπο συνεκτικό πρέπει να διαθέτουμε δίκτυο δεδομένων το οποίο συνεκτιμά σε συστηματική βάση τις περιβαλλοντικές και κοινωνικές παραμέτρους καθώς και τις οικονομικές πτυχές. Στα συμπεράσματα του Ιουνίου 2006 το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο κάλεσε την ΕΕ και τα κράτη μέλη της να επεκτείνουν τους εθνικούς λογαριασμούς στις κυριότερες πτυχές της αειφόρου ανάπτυξης. Προς το σκοπό αυτό οι εθνικοί λογαριασμοί θα συμπληρωθούν από ολοκληρωμένη οικονομικοπεριβαλλοντική λογιστική που θα παράγει συνεκτικά δεδομένα. Όταν εγκριθούν οι μέθοδοι και αρχίσουν να διατίθενται τα δεδομένα το εν λόγω σύστημα τα συμπληρωθεί σε πλέον μακροπρόθεσμη βάση με πρόσθετους λογαριασμούς σχετικούς με τις κοινωνικές πτυχές.

Αυτό θα επιτρέψει την αξιοποίηση βάσης δεδομένων ικανής να στηρίξει την ανάλυση πολιτικών και τον εντοπισμό των δυνατών συνεργειών και συμβιβασμών μεταξύ των διαφόρων στόχων πολιτικής τροφοδοτώντας π.χ. την εκ των υστέρων εκτίμηση των επιπτώσεων των προτάσεων πολιτικής. Η επιτροπή θα μεριμνήσει ώστε η εν λόγω εργασία να συνεκτιμηθεί στο πλαίσιο των μελλοντικών αναθεωρήσεων του διεθνούς συστήματος εθνικών λογαριασμών και του Ευρωπαϊκού συστήματος Εθνικών Λογαριασμών. Σε πιο μακροπρόθεσμη βάση μια πιο ολοκληρωμένη περιβαλλοντική κοινωνική και οικονομική λογιστική αναμένεται να αποτελέσει το θεμέλιο διαμόρφωσης νέων δεικτών υψηλότερου επιπέδου. Οι υπηρεσίες της επιτροπής θα εξακολουθήσουν να μελετούν μέσω της συνεργασίας με διεθνείς οργανισμούς του διαλόγου με την κοινωνία των πολιτών και ερευνητικών έργων τους τρόπους με τους οποίους τέτοιοι μακροσκοπικοί δείκτες θα μπορούσαν να σχεδιαστούν και να χρησιμοποιηθούν κατά τον καλύτερο δυνατό τρόπο. Η αδυναμία των κλασικών μεθόδων μέτρησης του εθνικού εισοδήματος να συμπεριλάβουν τις οικονομικές συνέπειες από περιβαλλοντικά ζητήματα όπως η εξάντληση των φυσικών πόρων αποτέλεσε το κύριο θέμα στην Παγκόσμια Συνδιάσκεψη για το Περιβάλλον και την Ανάπτυξη το 1992 στο Rio De Janeiro της Βραζιλίας. Μάλιστα στην συνδιάσκεψη αυτή υιοθετήθηκε ένα πρόγραμμα για την ανάπτυξη ενοποιημένης περιβαλλοντικής και οικονομικής λογιστικής (integrated environmental and economic accounting). Έτσι κατά τη

διάρκεια των επόμενων ετών κατατέθηκαν αρκετές προτάσεις για την τροποποίηση των εθνικών λογιστικών συστημάτων ώστε να λαμβάνονται υπόψη και τέτοιες περιβαλλοντικές παράμετροι. Ωστόσο οι περισσότεροι υπεύθυνοι αυτών των λογιστικών περιβαλλοντικών συστημάτων αντέδρασαν έντονα στην πιθανότητα σημαντικών αλλαγών στα συστήματα αυτά. Αντί για αυτό αποφασίστηκε από τα Ηνωμένα Έθνη το 1993 η δημιουργία ενός ευρύτερου συστήματος εκτός του παραδοσιακού πλαισίου των συμβατικών λογιστικών συστημάτων με στόχο τον προσδιορισμό των περιβαλλοντικών και των οικονομικών σχέσεων. Το νέο αυτό σύστημα το οποίο θα είναι δορυφορικό ώστε να επιτρέπεται η ενσωμάτωση ενός ευρύτερου φάσματος στοιχείων θα είναι στενά συνδεδεμένο με τα παραδοσιακά εθνικά λογιστικά συστήματα καθώς στο κέντρο του ενδιαφέροντος θα είναι τα εθνικά στοιχεία. Επίσης η περιβαλλοντική λογιστική καταβλήθηκε προσπάθεια να εφαρμοσθεί στις ΗΠΑ αλλά τα πρώτα αποτελέσματα ήταν μάλλον αναπάντεχα. Συγκεκριμένα σύμφωνα με τη σχετική μελέτη του Υπουργείου Εμπορίου των ΗΠΑ που έγινε το 1994 και αναφερόνταν στο 1987 η αξία των δασικών και των πετρελαικών πόρων των ΗΠΑ ήταν υψηλότερη στο τέλος της χρονιάς από ότι ήταν στην αρχή της.

Το αποτέλεσμα αυτό φαίνεται να έρχεται σε αντίφαση με αυτό που λογικά αναμένεται λόγω της εκμετάλλευσης (και άρα μείωσης των αποθεμάτων) των πόρων. Όμως θα πρέπει να ληφθεί υπόψη ότι κατά τη διάρκεια της χρονιάς εκείνης καταγράφηκαν στις ΗΠΑ σημαντικές αυξήσεις των τιμών τόσο των δασικών προϊόντων όσο και του πετρελαίου. Συνεπώς από την προσπάθεια αυτή εφαρμογής της περιβαλλοντικής λογιστικής διαπιστώνεται ότι υπάρχει μια μεγάλη πρόκληση για τους οικονομολόγους: η διακύμανση των τιμών τους. Η αποτελεσματική αντιμετώπιση του ζητήματος αυτού η οποία αποτελεί αναγκαία προϋπόθεση προκειμένου η μεθοδολογία της περιβαλλοντικής λογιστικής να καθιερωθεί και η χρήση της να γίνει ευρεία γίνεται με τη βοήθεια της λογιστικής των φυσικών πόρων. Η λογιστική των φυσικών πόρων (natural resource accounting) είναι μια υποπερίπτωση της περιβαλλοντικής λογιστικής η οποία ασχολείται με τα αποθέματα φυσικών περιουσιακών στοιχείων (natural assets) και τις μεταβολές των αποθεμάτων αυτών. Στα φυσικά περιουσιακά στοιχεία περιλαμβάνονται βιολογικά στοιχεία όπως φυτικοί και ζωικοί οραλισμοί με οικονομική σημασία στοιχεία του υπεδάφους τέτοια όπως αποδεδειγμένα κοιτάσματα διαφόρων ενεργειακών και μη ορυκτών καθώς και στοιχεία όπως ο αέρας το έδαφος και το νερό μαζί με τα αντίστοιχα οικοσυστήματα τους.

Στη λογιστική των φυσικών πόρων αφενός καταγράφονται τα αποθέματα των διάφορων στοιχείων σε δεδομένες χρονικές στιγμές και αφετέρου μετράται η ροή τους δηλαδή ο ρυθμός με τον οποίο μεταβάλλονται τα αποθέματα των στοιχείων αυτών. Επίσης είναι απαραίτητο οι μετρήσεις αυτές να γίνονται τόσο σε φυσικές μονάδες όσο και σε χρηματική αξία. Χρήσιμη εμπειρία σχετικά με το πώς ενοποιούνται στην πράξη οι εθνικοί λογαριασμοί (national accounts) με τους περιβαλλοντικούς λογαριασμούς (environmental accounts) έχει αποκτηθεί ύστερα από την εφαρμογή δοκιμαστικών προγραμμάτων περιβαλλοντικής λογιστικής και λογιστικής των φυσικών πόρων υπό την ευθύνη των Ηνωμένων Εθνών και της Παγκόσμιας Τράπεζας σε χώρες όπως το Μεξικό η Νέα Γουινέα και η Ταϊλάνδη. Επιπλέον σε αρκετές από τις αναπτυγμένες χώρες όπως η Γαλλία, η Νορβηγία, ο Καναδάς, η Ιαπωνία, η Ολλανδία, η Αυστραλία και οι ΗΠΑ έχουν προταθεί ή ακόμα και θεσπιστεί τέτοια προγράμματα και συστήματα. Συγκεκριμένα στην Γαλλία και τη Νορβηγία το ενδιαφέρον των λογιστικών συστημάτων εστιάζεται στους φυσικούς πόρους ενώ στην Ιαπωνία και τις ΗΠΑ στη ρύπανση και την ποιότητα του περιβάλλοντος. Η αντίστοιχη προσέγγιση του Καναδά και της Ολλανδίας βρίσκεται κάπου ανάμεσα. Μάλιστα τόσο στη Γαλλία όσο και στη Νορβηγία τα αντίστοιχα συστήματα περιβαλλοντικής λογιστικής υιοθετήθηκαν με στόχο να συμπληρώσουν και όχι να αντικαταστήσουν τα ήδη υφιστάμενα συστήματα εθνικών

λογαριασμών. Έτσι το γαλλικό σύστημα των λογαριασμών φυσικών πόρων επιχειρεί την καταγραφή τους σε φυσικές μονάδες τις κατάλληλες για κάθε είδος πόρου χωρίς να αποπειράται να τις αποτιμήσει σε χρηματική αξία. Ομοίως μόνο σε κατάλληλες φυσικές μονάδες (και όχι σε χρηματική αξία) γίνεται η καταγραφή και στο νορβηγικό αντίστοιχο σύστημα το οποίο επικεντρώνεται στους πιο σημαντικούς ενεργειακούς πόρους όπως ο άνθρακας το πετρέλαιο, το φυσικό αέριο, η ξυλεία και το υδροδυναμικό για την παραγωγή ηλεκτρικής ενέργειας.

Πάντως ενώ η περιβαλλοντική λογιστική ως διαδικασία έχει πολλές και σημαντικές αδυναμίες εντούτοις επιτρέπεται σε όσους είναι υπεύθυνοι για τη λήψη των αποφάσεων να συμπεριλάβουν στην ανάλυση τους τις ενδεχόμενες επιπτώσεις των αποφάσεων τους στα αποθέματα των εθνικών φυσικών πόρων. Ωστόσο όπως υποστηρίζουν ορισμένοι οικονομολόγοι υπάρχει ακόμα ένα κρίσιμο βήμα που πρέπει να γίνει προκειμένου να καταστεί δυνατή η τροποποίηση των διαφόρων δεικτών του εθνικού προϊόντος ενοποιώντας σε αυτούς το τίμημα για τη χρήση φυσικών πόρων. Το βήμα αυτό συνιστάται στην χρηματική αποτίμηση της αξίας των πόρων αυτών η οποία θα επιτρέψει να πάψουν πλέον οι φυσικοί πόροι να θεωρούνται και συνεπώς να λαμβάνονται στα λογιστικά συστήματα ως υλικά της φύσεως τα οποία προσφέρονται στον άνθρωπο δωρεάν. Βέβαια έχει συνειδητοποιηθεί ότι υπάρχουν όρια στην αποτίμηση αυτή κυρίως λόγω της μεγάλης απόστασης ορισμένων πόρων από την οικονομία της αγοράς. Για παράδειγμα ενώ η αξία ορισμένων πόρων όπως τα ορυκτά ή τα επιφανειακά νερά μπορεί σχετικά εύκολα να αποτιμηθεί δεν συμβαίνει το ίδιο με πόρους όπως τα άγρια ζώα οι οποίοι δεν συμμετέχουν άμεσα στην παραγωγική διαδικασία και συνεπώς η αποτίμηση της αξίας τους μπορεί να γίνει μόνο με έμμεσες και συνήθως υποκειμενικές μεθόδους. Για περιπτώσεις όπως αυτή όπου ο κίνδυνος λάθους που ελλοχεύει είναι προφανής έχουν προταθεί διάφορες λύσεις χωρίς όμως να έχει γίνει κοινώς αποδεκτή κάποια από αυτές.

Από τα παραπάνω γίνεται φανερό ότι θα πρέπει να αναπτυχθεί, να υιοθετηθεί, και να εφαρμοστεί μια αξιόπιστη και τυποποιημένη τεχνική για την αποτίμηση της αξίας των φυσικών πόρων και των επιπτώσεων από την εξάντληση των αποθεμάτων τους σε διάφορες χώρες. Προς την κατεύθυνση αυτή κινείται προσπάθεια του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών η οποία ξεκίνησε το 1993 και ήδη παρουσίασε κάποια προκαταρκτικά αλλά ουσιώση συμπεράσματα. Πάντως παρά την πρόοδο που έχει ήδη σημειωθεί πολλοί περιβαλλοντολόγοι ζητούν περισσότερα επιθυμώντας τη θέσπιση ενός δείκτη ο οποίος θα εκτιμάει τις επιπτώσεις από τα προβλήματα του περιβάλλοντος στην οικονομική ανάπτυξη. Ο δείκτης αυτός ο οποίος θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως το αντίστοιχο ενός «πράσινου ΑΕΠ» αποτελεί τον απώτερο στόχο αν και πολλοί στατιστικολόγοι υποστηρίζουν ότι πρακτικά δεν είναι πραγματοποιήσιμος καθώς η αντικειμενική οικονομική αξιολόγηση στοιχείων ή καταστάσεων όπως είναι τα δημόσια πάρκα τα σπάνια ή απειλούμενα με εξαφάνιση είδη ή τα δάση που χάνονται είναι αν όχι αδύνατη εξαιρετικά δύσκολη. Γενικά η άμεση συσχέτιση περιβαλλοντικών περιουσιακών στοιχείων με χρηματική αξία παραμένει πρακτικά πολύ δύσκολη και για το λόγο αυτό η τάση του επικρατεί σήμερα είναι να υπάρχει μεν σύνδεση μεταξύ της οικονομικής δραστηριότητας και των περιβαλλοντικών στοιχείων όμως η πρώτη να υπολογίζεται με οικονομικούς όρους ενώ τα δεύτερα να μετρώνται με φυσικές μονάδες. Ωστόσο με αυτή τη πρακτική φαίνεται να διαφωνούν οι περιβαλλοντολόγοι οι οποίοι μάλιστα υποστηρίζονται σχετικά και από την Παγκόσμια Τράπεζα.

6.18 Η στρατηγική της Λισσαβόνας

Η αντιμετώπιση των εξελίξεων και των προκλήσεων στο σύγχρονο και ρευστό οικονομικό περιβάλλον επιβάλλει τη σε βάθος μελέτη των κοινωνικο – οικονομικών θεμάτων, τη σοβαρή και λεπτομερή προσέγγισή τους. Εξάλλου, μέσα στην παγκοσμιοποιημένη οικονομία των «συγκοινωνούντων δοχείων», τα σύνορα μεταξύ των κρατών εν πολλοίς καταργούνται. Κάθε εθνική οικονομία αποτελεί πλέον μέρος της παγκόσμιας, η δυνατότητα προστατευτισμού της εγχώριας αγοράς τείνει να εκλείψει και η πορεία της κάθε χώρας εξαρτάται από τα αντανακλαστικά της, τη δυνατότητά της να ανταποκριθεί στις απαιτήσεις της παγκοσμιοποιημένης αγοράς και από τα συγκριτικά πλεονεκτήματά της σε σχέση με τις άλλες χώρες. Στις 23 και 24 Μαρτίου 2000, στην πρωτεύουσα της Πορτογαλίας, οι ηγέτες των κρατών μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης εξέφρασαν ρητά την πρόθεσή τους να καταστήσουν την Ευρωπαϊκή Ένωση, μέχρι το 2010, «την πλέον ανταγωνιστική και δυναμική οικονομία γνώσης παγκοσμίως, ικανή για βιώσιμη οικονομική ανάπτυξη, με περισσότερες και καλύτερες θέσεις εργασίας και μεγαλύτερη κοινωνική συνοχή». Για να διευκολυνθεί η επίτευξη αυτού του στόχου - ακολουθώντας την απελευθέρωση των αγορών και το άνοιγμα των συνόρων των ευρωπαϊκών κρατών - υιοθετήθηκε η λεγομένη Στρατηγική της Λισσαβόνας, η οποία περιλαμβάνει κατευθύνσεις οικονομικών και διαρθρωτικών μεταρρυθμίσεων. Δεν υιοθετήθηκε ως ένα στατικό κείμενο καταγραφής προθέσεων και στόχων, αλλά ως ένα ευρύ και πρόσφορο πεδίο ανταλλαγής προβληματισμών και εφαρμογής πολιτικής, μεταξύ και εντός των κρατών μελών. Αποτελεί δε ένα σημαντικό βήμα στην πορεία για την ολοκλήρωση της Ευρωπαϊκής Ένωσης και την ενδυνάμωσή της και ως πολιτικής οντότητας.

Οι κατευθύνσεις που ακολουθεί αποσκοπούν στη δημιουργία ενός ενιαίου ευρωπαϊκού χώρου, μέσα στον οποίο θα ασκείται ανεμπόδιστη η οικονομική δραστηριότητα και θα ενθαρρύνονται η έρευνα, η καινοτομία και η επιχειρηματικότητα –προϋποθέσεις απαραίτητες για τη μακροχρόνια ανάπτυξη. Ακόμη, θα ενισχύεται η αλληλενέργεια μεταξύ των κρατών σε αυτούς τους τομείς, προκειμένου η ανάπτυξη των κρατών να είναι κατά το δυνατόν ισόρροπη. Σημαντικό στόχο αποτελεί και η διασφάλιση της συνοχής εντός των κρατών μελών, μέσω της ενίσχυσης της απασχόλησης και της εξάλειψης του κοινωνικού αποκλεισμού.

Η προοπτική των στόχων της Στρατηγικής της Λισσαβόνας είναι μακροπρόθεσμη και για το λόγο αυτό η έμφαση δεν δίνεται μόνο στην ανάπτυξη, αλλά, κυρίως, στη βιωσιμότητά της. Επισημαίνεται η αναγκαιότητα τα κράτη μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης να υιοθετήσουν υγιείς μακροοικονομικές πολιτικές, προκειμένου να μπορέσουν να επιδιώξουν και μακροπρόθεσμους αναπτυξιακούς στόχους με σημαντικές πιθανότητες επιτυχίας. Τονίζεται, επίσης, η σημασία της προστασίας του, ιδιαίτερα επιβαρημένου σήμερα, φυσικού περιβάλλοντος και η αναγκαιότητα οποιαδήποτε μελλοντική δραστηριότητα να είναι συμβατή με την περιβαλλοντική βιωσιμότητα.

Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι ο προσανατολισμός που αποφασίστηκε αρχικά για να αντιμετωπιστεί η υστέρηση της Ευρώπης στον τομέα της έρευνας και τεχνολογίας, για την αντιμετώπιση των υψηλών ποσοστών ανεργίας, αλλά και για τον ακριβέστερο προσδιορισμό του περιεχομένου της βιώσιμης ανάπτυξης, τόσο στο οικονομικό, όσο και στο κοινωνικό και περιβαλλοντικό επίπεδο, παραμένει ο μόνος ολοκληρωμένος στρατηγικός προσανατολισμός που έχει διατυπωθεί από την Ευρωπαϊκή Ένωση. Συγχρόνως, όμως η Ανανεωμένη Στρατηγική της Λισσαβόνας, που αποφασίστηκε το 2005, μετά την έκθεση Κοκ, έκανε ένα σημαντικό βήμα προς την κατεύθυνση μιας αναλυτικότερης μεθόδου που θα χρησιμοποιηθεί

για την επίτευξη των στόχων αυτής της στρατηγικής. Η απόφαση να επεξεργαστεί και να υλοποιήσει η κάθε εθνική κυβέρνηση ένα τριετές Εθνικό Πρόγραμμα Μεταρρυθμίσεων (2005-2008), του οποίου η εφαρμογή θα αξιολογείται κάθε χρόνο, και στη συνέχεια να ανανεωθεί αυτό το πρόγραμμα για τρία χρόνια (2008-2010), έχει ανοίξει και σε εθνικό επίπεδο τη συζήτηση για τα μέσα πραγματοποίησης των στόχων της Λισσαβόνας.

Αυτή η εξέλιξη έχει τα εξής πλεονεκτήματα: επιβεβαιώνει και εξειδικεύει ποσοτικούς στόχους σε εθνικό επίπεδο (για την απασχόληση, την κοινωνική συνοχή και το περιβάλλον), μεταθέτει τις μεταρρυθμιστικές πολιτικές από το πεδίο των περιορισμένων ποιοτικών αλλαγών, στο πεδίο των ολοκληρωμένων μεταβολών με πολλαπλούς στόχους (από τη διαχείριση των δημοσίων ελλειμμάτων περνάμε στο ύψος των εσόδων και των δαπανών του κράτους, όπως και της αποδοτικής λειτουργίας του) και, τέλος, θέτει και τα ζητήματα της αποτελεσματικής λειτουργίας υπαρκτών εθνικών θεσμών (π.χ. θεσμοί της αγοράς εργασίας ή του τομέα της εκπαίδευσης, νομοθετικές διαδικασίες, ασφαλιστικό σύστημα). Η διεύρυνση των στόχων, η ανάδειξη της πολλαπλότητας των παραγόντων που μπορούν να επηρεάσουν αυτούς τους στόχους και η δυνατότητα μιας δημόσιας συζήτησης για τις επιδιώξεις και τα μέσα των προγραμμάτων μεταρρυθμίσεων, δεν εγγυώνται την υλοποίηση της στρατηγικής της Λισσαβόνας. Διαμορφώνουν όμως ένα πλαίσιο συζήτησης γύρω από την βιώσιμη ανάπτυξη σε κάθε χώρα, το οποίο βελτιώνει τη διαφάνεια ως προς τη φύση και το βάθος των προβλημάτων, αναδεικνύει την ανάγκη συντονισμού πολιτικών και δράσεων, και μεταθέτει την άσκηση των πολιτικών προς τον ενάρετο κύκλο όπου τον σχεδιασμό ακολουθεί η αξιολόγηση, και την αξιολόγηση ο επαναπροσδιορισμός των μέσων. Η συζήτηση για τη βιώσιμη ανάπτυξη έχει τη δυνατότητα να περάσει από τις μονοσήμαντες προτάσεις και τις δογματικές προσεγγίσεις, στην αναγνώριση της ανάγκης συνύπαρξης διαφορετικών στόχων, πολλαπλών μέσων και μιας ευρείας συναίνεσης γύρω από τις αρχικές επιδιώξεις της Λισσαβόνας.

Από το 2000, συνεπώς, μέχρι σήμερα, είναι αλήθεια ότι έχουν γίνει αρκετά βήματα από μέρους των κρατών μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης προς την επίτευξη των τεθέντων στόχων. Εν τούτοις, αφ' ενός ο βαθμός επίτευξής τους δεν είναι ο ίδιος για όλες τις χώρες, ενώ παραμένουν ακόμη πολλές αδυναμίες. Η Ελλάδα, ειδικότερα, φαίνεται να έχει σημαντική υστέρηση σχεδόν σε όλους τους τομείς και -όπως διαφαίνεται από διεθνείς μελέτες, κατέχει μειονεκτική θέση στην κατάταξη των κρατών μελών της Ένωσης με βάση τις επιδόσεις τους σε σχέση με τους στόχους της Στρατηγικής της Λισσαβόνας.

Σήμερα, η εφαρμογή της Στρατηγικής της Λισσαβόνας καθίσταται ακόμη πιο επιτακτική, καθώς η οικονομική ανάπτυξη της ΕΕ προχωρεί με χαμηλούς ρυθμούς και οι ανταγωνίστριες χώρες (ΗΠΑ, Κίνα, Ινδία, κ.λπ.) κερδίζουν νέο έδαφος σε τομείς της οικονομίας, όπου παλαιότερα κυριαρχούσε η ΕΕ. Για να ανακτηθεί το χαμένο έδαφος, απαιτείται ο επανακαθορισμός των στόχων της Στρατηγικής, ιδιαίτερα μετά τη διεύρυνση της Ένωσης, και η επιτάχυνση της εφαρμογής της.

Πρέπει να γίνει κοινή πεποίθηση σε όλες τις κυβερνήσεις των κρατών μελών, αλλά και στους πολίτες τους, ότι η εφαρμογή της Στρατηγικής της Λισσαβόνας είναι η σωστή απάντηση της ΕΕ στον διαρκώς εντεινόμενο παγκόσμιο οικονομικό ανταγωνισμό. Μια απάντηση, όμως, που θα προέλθει μετά από συνεννόηση με τους κοινωνικούς εταίρους και θα έχει ως κύριο στόχο τη διατήρηση του Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Προτύπου. Όλοι πρέπει να δράσουν προς αυτήν την κατεύθυνση, τόσο τα κράτη μέλη όσο και τα θεσμικά όργανα της ΕΕ.

Στόχος όλων πρέπει να είναι η ανάπτυξη εθνικών πολιτικών, οι οποίες θα υποστηρίζονται από το κατάλληλο ευρωπαϊκό πλαίσιο πολιτικών. Αποτέλεσμα του καλύτερου συντονισμού θα είναι:

- η μεγαλύτερη συνάφεια και συνέπεια μεταξύ των πολιτικών των κρατών μελών,
- η βελτίωση της διαδικασίας εφαρμογής της Ατζέντας με τη συμμετοχή των κοινωνικών εταίρων και των εθνικών κοινοβουλίων και
- η καλύτερη ενημέρωση των Ευρωπαίων πολιτών για τους στόχους, τις πολιτικές και τα επιτεύγματα.

Για την επίτευξη των στόχων της υψηλής ανάπτυξης, της αυξημένης απασχόλησης και της διατήρησης του Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Προτύπου, απαιτείται κυρίως ισχυρή πολιτική βούληση. Όπως αναφέρει και η Έκθεση ΚοΚ: «Η Ευρώπη έχει χτίσει ένα ξεχωριστό οικονομικό και κοινωνικό πρότυπο, το οποίο συνδυάζει την παραγωγικότητα, την κοινωνική συνοχή και μια αυξανόμενη δέσμευση στην προστασία του περιβάλλοντος. Η Στρατηγική της Λισσαβόνας, στρεφόμενη ξανά προς την ενίσχυση της ανάπτυξης και της απασχόλησης, προσφέρει μια νέα οριοθέτηση αυτού του προτύπου».

Όπως διατυπώθηκε από τους Ευρωπαίους ηγέτες, η Στρατηγική της Λισσαβόνας περιλαμβάνει δέκα βασικές κατευθύνσεις, οι οποίες κρίνονται ως καθοριστικοί παράγοντες της ανταγωνιστικότητας. Αυτές είναι:

- Η δημιουργία ενός ευρωπαϊκού χώρου γνώσεων, μέσα στον οποίο οι πολίτες και οι επιχειρήσεις θα έχουν φθηνή πρόσβαση σε ένα παγκόσμιο δίκτυο πληροφόρησης και υπηρεσιών. Όλοι αδιακρίτως οι πολίτες θα έχουν την απαραίτητη κατάρτιση, προκειμένου να μπορούν να εκμεταλλευτούν τις δυνατότητες που τους παρέχονται από αυτήν την κοινωνία των γνώσεων. Το ηλεκτρονικό εμπόριο και το διαδίκτυο θα χρησιμοποιούνται ευρέως και θα συμβάλλουν στη διεύρυνση των δραστηριοτήτων των επιχειρήσεων, ενώ οι
- νέες τεχνολογίες θα συμβάλλουν στην αστική και στην περιφερειακή ανάπτυξη, με τρόπο φιλικό προς το περιβάλλον.

Ως απαραίτητες ενέργειες για την προώθηση του στόχου αυτού κρίνονται οι νομοθετικές ρυθμίσεις σχετικά με τις ηλεκτρονικές υπηρεσίες και τις τηλεπικοινωνίες, η μείωση του κόστους πρόσβασης στο διαδίκτυο, η εισαγωγή του διαδικτύου στα σχολεία και η σχετική κατάρτιση των εκπαιδευτικών, καθώς και η δυνατότητα ηλεκτρονικής πρόσβασης στις δημόσιες υπηρεσίες.

- Η ανάπτυξη μιας ευρωπαϊκής περιοχής έρευνας και καινοτομίας, ελκυστικής για τους ερευνητές, στην οποία θα υπάρχει ενοποίηση των ερευνητικών δραστηριοτήτων σε εθνικό και σε διεθνές επίπεδο. Απαραίτητες προϋποθέσεις για τη δημιουργία μιας τέτοιας περιοχής είναι η ενθάρρυνση των ερευνητικών δραστηριοτήτων μέσω φορολογικών και άλλων οικονομικών πολιτικών, η δικτύωση των ερευνητικών φορέων και η ενίσχυση της κινητικότητας των ερευνητών, καθώς και η προστασία της πνευματικής ιδιοκτησίας, σε ευρωπαϊκό επίπεδο –ευρωπαϊκό δίπλωμα ευρεσιτεχνίας.
- Η δημιουργία ενός περιβάλλοντος φιλικού για τις νέες και καινοτόμες επιχειρήσεις, ιδιαίτερα για τις μικρομεσαίες. Το κανονιστικό πλαίσιο πρέπει να ενθαρρύνει την πραγματοποίηση επενδύσεων, την καινοτομία και την επιχειρηματικότητα. Κρίνεται αναγκαίο να καταβληθούν προσπάθειες για τη μείωση του κόστους λειτουργίας και την άρση των εμποδίων εισόδου των επιχειρήσεων, ιδιαίτερα των μικρομεσαίων, στις αγορές, καθώς και για τη δικτύωση των επιχειρήσεων με φορείς έρευνας και τεχνολογίας.

- Οικονομικές μεταρρυθμίσεις για την ολοκλήρωση και την αποτελεσματικότητα της εσωτερικής αγοράς. Αναγκαίες ενέργειες προς την κατεύθυνση αυτή είναι η άρση των εμποδίων στον τομέα των υπηρεσιών και η επιτάχυνση της απελευθέρωσης των αγορών αερίου, ηλεκτρικής ενέργειας, μεταφορών –συμπεριλαμβανομένων και των εναέριων- και ταχυδρομικών υπηρεσιών. Επίσης, κρίνεται απαραίτητη η απλοποίηση του θεσμικού πλαισίου, ο εκσυγχρονισμός των συστημάτων δημόσιων προμηθειών και η έμφαση σε οριζόντιες πολιτικές –όπως αυτές της απασχόλησης, της περιφερειακής ανάπτυξης, της έρευνας, της κατάρτισης και της περιβαλλοντικής προστασίας- αντί της παροχής κρατικών ενισχύσεων, οι οποίες οδηγούν σε στρεβλώσεις του ανταγωνισμού.
- Η δημιουργία αποτελεσματικών και ολοκληρωμένων χρηματοοικονομικών αγορών, οι οποίες θα διέπονται από διαφάνεια και θα διευκολύνουν την πρόσβαση των επιχειρήσεων, και ιδιαίτερα των μικρομεσαίων, στα αναγκαία κεφάλαια, θα επιτρέπουν τη συμμετοχή όλων των κατηγοριών επενδυτών στην κεφαλαιαγορά, θα εξασφαλίζουν κινητικότητα των κεφαλαίων διεθνώς, καλύτερη διαχείριση των κινδύνων και χρήση νέων χρηματοοικονομικών εργαλείων, όπως τα κεφάλαια επιχειρηματικών συμμετοχών (venture capital).
- Η εφαρμογή υγιών μακροοικονομικών πολιτικών, οι οποίες θα έχουν ως στόχο την εξασφάλιση της βιωσιμότητας των δημόσιων οικονομικών, τη μείωση της φορολογικής επιβάρυνσης της εργασίας, ιδιαίτερα για τους σχετικά ανειδίκευτους και χαμηλά αμειβόμενους εργαζομένους και την ενθάρρυνση των επενδύσεων, της έρευνας, της ανάπτυξης, της καινοτομίας και της τεχνολογίας.
- Η έμφαση στην εκπαίδευση και την κατάρτιση, για την ανταπόκριση στις νέες συνθήκες της κοινωνίας της γνώσης. Ιδιαίτερη προσοχή πρέπει να δοθεί στους νέους, στους άνεργους και στους πολίτες, τα επαγγελματικά προσόντα των οποίων απαξιώνονται με την εισαγωγή των νέων τεχνολογιών. Ως απαραίτητες ενέργειες κρίνονται, η αύξηση των επενδύσεων στο «ανθρώπινο κεφάλαιο», η μείωση - στο 50% μέχρι το 2010 - του ποσοστού των πολιτών ηλικίας 18 έως 24 ετών, οι οποίοι δεν λαμβάνουν ανώτερη εκπαίδευση, η πρόσβαση όλων των σχολείων στο διαδίκτυο και η εξέλιξη των κέντρων κατάρτισης σε πολύπλευρα κέντρα γνώσης, με συμμετοχή πολλών ομάδων στόχων και δικτύωσή τους με ερευνητικά κέντρα και επιχειρήσεις. Επίσης, είναι αναγκαία η ενθάρρυνση της δια βίου μάθησης και η ενίσχυση της κινητικότητας των μαθητών και των εκπαιδευτικών, τόσο μέσω των προγραμμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης όσο και μέσω της διεθνούς αναγνώρισης των προσόντων και της δημιουργίας μιας ενιαίας μορφής βιογραφικού σημειώματος, το οποίο θα μπορεί να χρησιμοποιείται κατά βούληση. Γενικά, προτείνεται αναθεώρηση των στόχων των εκπαιδευτικών συστημάτων των κρατών μελών, κατά την οποία θα λαμβάνονται υπόψη οι αναγκαιότητες και οι πολιτικές της Ευρωπαϊκής Ένωσης, σε συνδυασμό με τις ιδιαιτερότητες του κάθε κράτους.
- Η δημιουργία περισσότερων και καλύτερων θέσεων εργασίας. Τέθηκε ως στόχος η αύξηση του συντελεστή απασχόλησης από 61% το 2000 σε 70% το 2010 και, ειδικότερα, η αύξηση του συντελεστή της γυναικείας απασχόλησης από 51% το 2000 σε τουλάχιστον 60% το 2010. Αναγκαίες ενέργειες για την επίτευξη του στόχου αυτού είναι η έμφαση στη δια βίου μάθηση και την αναβάθμιση των δεξιοτήτων, η ευελιξία στο χρόνο και στις μορφές της εργασίας, η αύξηση της απασχόλησης στον τομέα των υπηρεσιών και η διασφάλιση της ισότητας των ευκαιριών.
- Ο εκσυγχρονισμός των συστημάτων κοινωνικής πολιτικής, τα οποία θα πρέπει να εξασφαλίζουν την επαρκή αμοιβή της εργασίας, τη βιωσιμότητά τους υπό το πρίσμα της γήρανσης του πληθυσμού, την ισότητα των φύλων, την ποιότητα των υπηρεσιών υγείας και την εξάλειψη του κοινωνικού αποκλεισμού. Ουσιαστική ενίσχυση προς αυτήν την κατεύθυνση μπορεί να παρέχει η συνεργασία μεταξύ των κρατών μελών και η βοήθεια από πλευράς Κοινότητας.

- Η ενίσχυση της κοινωνικής συνοχής και η εξάλειψη του κοινωνικού αποκλεισμού, μέσω της καταπολέμησης της φτώχειας και της ανεργίας, της αναβάθμισης των δεξιοτήτων και της ευρείας πρόσβασης στις γνώσεις και στις ευκαιρίες της αγοράς εργασίας. Κρίνεται και σε αυτόν τον τομέα αναγκαία η συνεργασία μεταξύ των κρατών μελών και προτείνεται η υιοθέτηση πολιτικών, οι οποίες θα απευθύνονται σε συγκεκριμένες κοινωνικές ομάδες, για παράδειγμα στις μειονότητες, τα παιδιά, τους ηλικιωμένους και στα άτομα με αναπηρίες.

Η Στρατηγική της Λισσαβόνας στηρίζεται σε μια ολοκληρωμένη προσέγγιση των στόχων και επιβάλλει το συντονισμό και την αλληλενέργεια τόσο μεταξύ των δράσεων της Ένωσης και εκείνων των κρατών μελών, όσο και μεταξύ των διαφόρων κατευθύνσεων -οικονομικής, κοινωνικής και περιβαλλοντικής.

6.19 Φωτοβολταϊκή βιομηχανία

Ο ήλιος παράγει 10.000 φορές περισσότερη ενέργεια από όση καταναλώνει επί του παρόντος η ανθρωπότητα στο σύνολό της. Επομένως, αν καταφέραμε να δεσμεύσουμε μόνο ένα μικρό ποσοστό αυτής (0,01%), θα μπορούσαμε θεωρητικά να ανταποκριθούμε σε όλες τις ενεργειακές μας ανάγκες. Οι φωτοβολταϊκές τεχνολογίες (PV) μετατρέπουν ήδη την ενέργεια των ηλιακών ακτίνων παράγοντας ηλεκτρικό ρεύμα για ποικίλες χρήσεις όπως για κατοικίες, αριθμομηχανές ατομικής χρήσης και τηλέφωνα έκτακτης ανάγκης σε αυτοκινητοδρόμους. Απαιτείται, ωστόσο, περαιτέρω έρευνα και ανάπτυξη ώστε να καταστούν οι τεχνικές αυτές ευρύτερα ανταγωνιστικές από άποψη κόστους σε σχέση με το ρεύμα που προέρχεται από τα δίκτυα ηλεκτροδότησης. Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή θα δώσει νέα πολιτική ώθηση στις εν λόγω διεργασίες την προσεχή άνοιξη με τη δημιουργία Πλατφόρμας για τη Φωτοβολταϊκή Τεχνολογία, μιας πολυεπιστημονικής ομάδας για τον σχεδιασμό στρατηγικής με στόχο την ανάπτυξη της συγκεκριμένης μορφής αειφόρου παραγωγής ηλεκτρικού ρεύματος. Η φωτοβολταϊκή τεχνολογία (PV) μπορεί να είναι ένας καινούριος όρος για πολλούς αλλά δεν είναι μια καινούρια επιστήμη²⁵.

Η συγκεκριμένη μέθοδος δέσμευσης ηλιακής ενέργειας με απευθείας μετατροπή του ηλιακού φωτός σε ηλεκτρικό ρεύμα ανακαλύφθηκε το 1839 από τον γάλλο φυσικό Edmond Becquerel (πατέρα του Henri που έδωσε το όνομά του στη μονάδα μέτρησης της ραδιενέργειας). Το πρωτότυπο αυτό έργο αξιοποιήθηκε στη συνέχεια από την αεροναυπηγική βιομηχανία που τοποθέτησε φωτοβολταϊκούς συλλέκτες σε διαστημόπλοια εξασφαλίζοντας κατ' αυτόν τον τρόπο την αυτόνομη ηλεκτροδότησή τους. Ωστόσο, μόλις τα τελευταία πέντε χρόνια, εξαιτίας κυρίως της ανόδου της τιμής του πετρελαίου και της αυξανόμενης συνειδητοποίησης της ανάγκης προστασίας του περιβάλλοντος, έχουν αρχίσει να γίνονται σοβαρές επενδύσεις στην εν λόγω τεχνολογία.

Η συγκεκριμένη μορφή ενέργειας παρουσιάζει βασικά πλεονεκτήματα. Είναι φιλική προς το περιβάλλον, καθώς μέσω αυτής παράγεται ηλεκτρικό ρεύμα χωρίς εκπομπές αερίων θερμοκηπίου, και σε αντίθεση με άλλες μορφές ανανεώσιμης ενέργειας, όπως η αιολική ενέργεια και η ενέργεια των κυμάτων, μπορεί να χρησιμοποιηθεί με αποκεντρωμένο τρόπο σε οποιοδήποτε σημείο του πλανήτη, εφόσον το μόνο που απαιτείται είναι φως, έστω και αν δεν είναι έντονο. Κατά δεύτερον, η φωτοβολταϊκή τεχνολογία μπορεί να συμβάλει στη διασφάλιση της παροχής ενέργειας ούτως ώστε να μην επηρεάζονται οι χρήστες από διακυμάνσεις τιμών ή αποθεμάτων που προκαλούνται από τα τερτίπια των διεθνών

²⁵ ΓΚΙΝΟΓΛΟΥ Δ., ΤΑΧΥΝΑΚΗΣ Π., ΘΡΗΣΚΟΥ Χ., «Η Πράσινη – Περιβαλλοντική Λογιστική ως πληροφοριακό σύστημα», σελίδα 109, Αθήνα 2007

εξελίξεων – γεγονός που αποτελεί πολύ σημαντικό ζήτημα για την Ευρωπαϊκή Ένωση η οποία εισάγει το 50% της ενέργειας που καταναλώνει. Το 2000, το φωτοβολταϊκό ρεύμα αντιπροσώπευε μόλις το 0,001% της συνολικής παραγωγής ηλεκτρικού ρεύματος στην Ευρώπη και σύμφωνα με μελέτες το ποσοστό αυτό θα παραμείνει κάτω του 5% έως το 2030. Το μοναδικό εμπόδιο που αποτρέπει 62 την ευρύτερη χρήση της συγκεκριμένης μορφής ηλεκτρικού ρεύματος είναι το κόστος. Η τιμή 1kWh φωτοβολταϊκού ρεύματος (PV) στην ΕΕ κυμαίνεται μεταξύ €0,30 και €0,60. Οι τιμές ποικίλλουν, καθώς η παραγωγή φωτοβολταϊκού ρεύματος στη Νότια Ευρώπη κοστίζει, για ευνόητους λόγους, λιγότερο από ό,τι στον Βορρά. Η τιμή του, ωστόσο, εξακολουθεί να είναι τετραπλάσια αυτής του κανονικού οικιακού ηλεκτρικού ρεύματος.

Εντούτοις, με τη σταδιακή βελτίωση της τεχνολογίας, το κόστος μειώνεται. Υπολογίζεται ότι κάθε φορά που διπλασιάζεται η παραγωγή φωτοβολταϊκών συλλεκτών, η τιμή πέφτει κατά 20%. Σύμφωνα με τις τρέχουσες προβλέψεις, το φωτοβολταϊκό ρεύμα θα καταστεί ανταγωνιστικό προς το ρεύμα που παράγεται από τα δίκτυα ηλεκτροδότησης έως το 2030, πιθανόν και νωρίτερα εφόσον υπάρξουν σημαντικές αλλαγές στην τιμή των ορυκτών καυσίμων. Ορισμένοι προβλέπουν ότι μέσω της φωτοβολταϊκής τεχνολογίας θα μπορούσε να παραχθεί έως το 2030 το 4% του παγκόσμιου ηλεκτρικού ρεύματος, ενώ σύμφωνα με ακόμη πιο μακροπρόθεσμες εκτιμήσεις, έως το 2100 το παραγόμενο από το ηλιακό φως ηλεκτρικό ρεύμα θα μπορούσε να εξασφαλίσει έως και το 70% της παγκόσμιας ενέργειας²⁶.

6.20 Η ανάμιξη της Επιτροπής

Η Επιτροπή στηρίζει ενεργά την ανάπτυξη της φωτοβολταϊκής τεχνολογίας, κρίνοντάς την ως μία από τις προτεραιότητες του προγράμματός της που αφορά τα συστήματα αειφόρου ενέργειας, και έχει συνεισφέρει πάνω από €250 εκατομμύρια για την έρευνα στον τομέα αυτό από τη δεκαετία του 1980 και έπειτα. Διεύρυνε την οικονομική της υποστήριξη εντάσσοντάς την σε ένα ευρύτερο πλαίσιο πολιτικής στήριξης τον Δεκέμβριο του 2003 με τη σύσταση του Γνωμοδοτικού Συμβουλίου για την Έρευνα στον χώρο της Φωτοβολταϊκής Τεχνολογίας (PV-TRAC) ενός σώματος εκπροσώπων προερχόμενων από όλο το φάσμα της αλυσίδας παραγωγής και τροφοδοσίας, την ερευνητική κοινότητα, τον κατασκευαστικό τομέα και τις κυβερνητικές υπηρεσίες.

Στόχος του εν λόγω Συμβουλίου ήταν να συμβάλει στην ταχεία ανάπτυξη μιας παγκοσμίου επιπέδου και ανταγωνιστικής, από την άποψη του κόστους, ευρωπαϊκής φωτοβολταϊκής βιομηχανίας για την αειφόρο παραγωγή ηλεκτρικού ρεύματος με την κατάρτιση ενός προγράμματος με ορίζοντα το 2030 και εξής. Στην προκαταρκτική του έκθεση (Ενα Όραμα για τη Φωτοβολταϊκή Τεχνολογία του 2030 και εξής: Προκαταρκτική Έκθεση του Γνωμοδοτικού Συμβουλίου για την Έρευνα στον χώρο της Φωτοβολταϊκής Τεχνολογίας), που δημοσιεύτηκε, σκιαγραφούσε τις δυνατότητες της εν λόγω τεχνολογίας και προσδιόριζε τα σημαντικά τεχνικά και μη κωλύματα που παρεμποδίζουν την υλοποίηση των δυνατοτήτων αυτών. Συγκεκριμένα πρότεινε τη σύσταση μιας Πλατφόρμας για την Ευρωπαϊκή Φωτοβολταϊκή Τεχνολογία, η οποία να κινείται στο ίδιο μήκος κύματος με την Πλατφόρμα για την Ευρωπαϊκή Τεχνολογία Υδρογόνου και Στοιχείων Καυσίμου που συστάθηκε τον Δεκέμβριο του 2003. Η Πλατφόρμα αυτή θα συγκεντρώνει εκπροσώπους από τον κόσμο των επιστημών, της βιομηχανίας και της δημόσιας πολιτικής με στόχο τον σχεδιασμό πρωτοβουλιών, προγραμμάτων και στρατηγικών σε σχέση με τη φωτοβολταϊκή τεχνολογία. Η Γενική Διεύθυνση Επιχειρήσεων και Βιομηχανίας έχει ενεργό ανάμιξη στις εν λόγω

²⁶ ΚΑΡΒΟΥΝΗΣ, Σ. ΚΑΙ ΓΕΩΡΓΑΚΕΛΛΟΣ, Δ.: «Διαχείριση του Περιβάλλοντος : Επιχειρήσεις και βιώσιμη Ανάπτυξη», Εκδόσεις Σταμούλη, σελίδα 91, Αθήνα 2003

διεργασίες, καθώς συνεργάζεται με συνδέσμους φωτοβολταϊκών βιομηχανιών – ειδικότερα με τον Ευρωπαϊκό Σύνδεσμο Φωτοβολταϊκών Βιομηχανιών (EPIA) – για την εξέταση των ενεχόμενων βιομηχανικών πτυχών και την υποστήριξη μελετών σκοπιμότητας. Καθησυχαστικό είναι το γεγονός ότι η νέα τεχνολογία λαμβάνει υπόψιν παράγοντες οικονομικής και βιώσιμης ανάπτυξης ούτως ώστε με τη λήξη της διάρκειας ζωής των συλλεκτών εντός 30 χρόνων να είναι εύκολη η ανακύκλωση των εξαρτημάτων τους.

6.21 Αποκεντρωμένη παραγωγή ενέργειας

Είναι προφανές ότι η φωτοβολταϊκή τεχνολογία είναι συμφέρουσα για τις εταιρίες που την αναπτύσσουν. Εάν αυτές μπορέσουν να αποκτήσουν μια ισχυρή θέση στην αναδυόμενη αυτή αγορά, θα βελτιώσουν την ανταγωνιστικότητά τους. Επί του παρόντος, η Ιαπωνία, όπου παρατηρείται ενεργός κρατική στήριξη της τεχνολογίας, είναι η πρωτοπόρος του τομέα με ποσοστό 45% επί της παγκόσμιας αγοράς. Οι ευρωπαϊκές εταιρίες, η παραγωγή των οποίων υπερέβη αυτήν των ΗΠΑ κατά το 2002, βρίσκονται στη δεύτερη θέση με ποσοστό 28%. Από τις κορυφαίες 10 εταιρίες του κόσμου στον τομέα αυτόν, πέντε είναι ευρωπαϊκές, τέσσερις ιαπωνικές και μία αμερικανική.

Η φωτοβολταϊκή τεχνολογία είναι ήδη ανταγωνιστική σε ορισμένες περιπτώσεις. Ένα από τα βασικά της πλεονεκτήματα είναι ότι το ηλεκτρικό ρεύμα που παράγει λειτουργεί ανεξάρτητα από το εθνικό δίκτυο ηλεκτροδότησης, γεγονός ιδιαίτερα σημαντικό τόσο για ανθρώπους που ζουν και εργάζονται όσο και για τις επιχειρήσεις που λειτουργούν σε απομακρυσμένες περιοχές όπου είναι δύσκολη η σύνδεση με τα δίκτυα ηλεκτροδότησης. Επιπλέον, το πλεονέκτημα αυτό είναι ιδιαίτερα ευεργετικό για τις αναπτυσσόμενες χώρες.

Η παραγωγή σε τοπικό επίπεδο ηλεκτρικού ρεύματος με χρήση φωτοβολταϊκής τεχνολογίας μπορεί να συμβάλει στην εκπλήρωση των δύο προτεραιοτήτων που καθορίστηκαν στην Παγκόσμια Σύνοδο Κορυφής του Γιοχάνεσμπουργκ για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη και που αφορούν την ανανεώσιμη ενέργεια και τη διασφάλιση της παροχής πόσιμου νερού, καθώς απαιτείται ενέργεια για την άντληση, τη μεταφορά και τον καθαρισμό του νερού. Η φωτοβολταϊκή τεχνολογία χρησιμοποιείται επίσης σε ορισμένες εξειδικευμένες αγορές. Το ηλεκτρικό ρεύμα που παράγει απαντά σε ρολόγια, αριθμομηχανές, παρκόμετρα και τηλέφωνα έκτακτης ανάγκης σε αυτοκινητοδρόμους. Οι κατασκευαστές αυτοκινήτων πολυτελείας εγκαθιστούν την εν λόγω τεχνολογία στην οροφή των οχημάτων για τη λειτουργία των κλιματιστικών συστημάτων τους²⁷.

Πιθανόν η πιο έντονη εμφάνιση φωτοβολταϊκών συλλεκτών συναντάται σε κατοικίες. Αυτό συμβαίνει ιδιαίτερα στη Γερμανία όπου το κόστος για τα νοικοκυριά κρατιέται σε χαμηλά επίπεδα μέσω ενός προγράμματος διατίμησης βάσει του οποίου το εθνικό δίκτυο ηλεκτροδότησης αγοράζει από τη φωτοβολταϊκή βιομηχανία το ηλεκτρικό ρεύμα που απαιτείται για τα νοικοκυριά. Το γεγονός αυτό έχει επιφέρει μία δεκαπλάσια αύξηση της αγοράς εντός τεσσάρων χρόνων και μία μείωση των τιμών κατά 20%. Η Γερμανία αυτή τη στιγμή διαθέτει σχεδόν το 90% των εγκατεστημένων φωτοβολταϊκών συλλεκτών της Ευρώπης, ενώ η Ισπανία και η Φλάνδρα προετοιμάζονται για την εφαρμογή παρόμοιων προγραμμάτων. Η φωτοβολταϊκή τεχνολογία παρέχει στους βιομηχανικούς χρήστες μια μορφή ηλεκτρικού ρεύματος η παροχή της οποίας διασφαλίζεται μακροπρόθεσμα και η οποία, όντας φιλική προς το περιβάλλον, συμμορφώνεται προς τις αρχές της εταιρικής κοινωνικής ευθύνης. Η εν λόγω τεχνολογία ανταποκρίνεται επίσης στους δύο στόχους της

²⁷ <http://www.europarl.europa.eu>

βιώσιμης ανάπτυξης που τέθηκαν σχεδόν 20 χρόνια πριν: να είναι επωφελής τόσο για τις μελλοντικές όσο και για τις σύγχρονες γενιές σε ολόκληρο τον κόσμο.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Δυστυχώς, η σύγχρονη ελληνική πραγματικότητα μαρτυρεί την έλλειψη περιβαλλοντικής συνείδησης και πολιτικής, εκ μέρους των επιχειρήσεων. Παρότι γίνονται αρκετές προσπάθειες για τη βελτίωση της κατάστασης, δεν αποβαίνουν τόσο αποτελεσματικές. Δηλαδή, ενώ υιοθετούνται όλοι οι στόχοι που τίθενται από το διεθνές και ευρωπαϊκό πλαίσιο, το πρόβλημα ουσιαστικά υφίσταται σε επίπεδα εφαρμογής (Μπεριάτος, 2003). Ιδιαίτερη αίσθηση προκαλεί το γεγονός ότι η Ελλάδα είναι στις πρώτες θέσεις μεταξύ των χωρών με αρνητικές επιδόσεις σε τομείς και δραστηριότητες που αφορούν τη βελτίωση της ποιότητας του φυσικού περιβάλλοντος (ανακύκλωση, διαχείριση αποβλήτων κ.τ.λ.).

Ουσιαστικά, η απαρχή της ευαισθητοποίησης της Ελλάδας σε θέματα σχετικά με το περιβάλλον, συμπίπτει χρονικά με την είσοδο της χώρας στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Η πλήρης ένταξη της Ελλάδας στην Ευρωπαϊκή Ένωση σηματοδότησε την έναρξη περισσότερο εντατικών προσπαθειών με σκοπό να εναρμονιστούν οι πολιτικές με αυτές των άλλων κρατών-μελών οι οποίες είχαν λάβει πιο εντατικά μέτρα σχετικά με περιβαλλοντικά ζητήματα. Η ενσωμάτωση αυτή έδωσε το έναυσμα για υιοθέτηση εκ μέρους των ελληνικών επιχειρήσεων μίας περισσότερο «πράσινης» νοοτροπίας, αφού έγινε απαραίτητη η συμμόρφωση τους με διατάξεις και κανονισμούς της ευρωπαϊκής νομοθεσίας σχετικά με το περιβάλλον και την προστασία του. γύρω από θέματα που αφορούν το περιβάλλον δε βασίζεται πάντοτε σε τυχαίους παράγοντες. Σύμφωνα με τα παραπάνω στοιχεία η νομική μορφή αλλά και το αντικείμενο με το οποίο ασχολείται μία επιχείρηση είναι δυνατόν να επηρεάζουν σε ένα βαθμό τη στάση που τηρεί σε ζητήματα που αφορούν τη ρύπανση και την προστασία του περιβάλλοντος.

Το είδος των δραστηριοτήτων της επιχείρησης φαίνεται να επηρεάζει την επιλογή μεθόδου αποκατάστασης των περιβαλλοντικών ζημιών και συγκεκριμένα, όσον αφορά την πρακτική που στηρίζεται στην αρχή «ο ρυπαίνων πληρώνει», η οποία θέλει την επιχείρηση που προκαλεί τη ζημιά να φροντίζει για την αποκατάστασή της.

Επίσης, το αντικείμενο και παράλληλα η νομική μορφή της επιχείρησης συνδέονται με την αντίληψη ότι η καθιέρωση μίας συνεχούς περιβαλλοντικής πολιτικής αποτελεί απαραίτητο εφόδιο για μία επιχείρηση που δεν επιθυμεί να επιβαρύνει το περιβάλλον κατά την παραγωγική της δραστηριότητα.

Όσον αφορά το γεγονός ότι η απουσία νομοθετικού πλαισίου λειτουργεί ως ανασταλτικός παράγοντας στην προσπάθεια μίας επιχείρησης να μεριμνά για το περιβάλλον, η νομική μορφή και το αντικείμενο στο οποίο ειδικεύεται δεν φαίνονται ανεξάρτητα στοιχεία. Το ίδιο παρατηρείται και στην αντιμετώπιση της συστηματικής ενημέρωσης των βιομηχανιών από το κράτος σε θέματα περιβάλλοντος, ως βοηθητικό παράγοντα στην επιδίωξη της επιχείρησης για την διατήρηση του περιβαλλοντικού πλούτου.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Best, E. (2003) “Alternative Regulations or Complementary Methods”, *Eipascope* 1.
2. CEC (2003). 23 final. “A Long-term Perspective for Sustainable Agriculture”.
3. Cichowski, R. (2000). “European Legal Integration and Environmental Protection”, Institute on Global Conflict and Cooperation, Paper pp 53/2000.
4. Coase, R.H. (1960). “The Problem of Social Cost”, *Journal of Law and Economics*, 3, 1-44.
5. Diamond, J. M. and R. E. May (1975). “Island biogeography and design of natural reserves”, *Nature*, Vol.254.
6. Δούση, Ε. (2001). “Η Κοινοτική πολιτική περιβάλλοντος και η επίδρασή της στην περίπτωση της Ελλάδας”. Πανεπιστήμιο Αθηνών, εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα.
7. EEA (2005). “The European Environment - State and Outlook”. European Environment Agency.
8. ΕΕΚ (1993) “Οικονομική μεγέθυνση, ανταγωνιστικότητα και απασχόληση”.
9. European Environmental Bureau, www.eeb.org.
10. Grossman, G. M. and A.B. Krueger (1995). “Economic Growth and the Environment”, *Quarterly Journal of Economics*, vol. 2, 110, 353-377.
11. Jaeger (1995). “Is Sustainability Optimal? Examining the differences between Economists and Environmentalists”, *Ecological Economics*, Elsevier.
12. Hadjibiros, K. (2005). “Some important ecological aspects of the Directive 2000/60”. *Global NEST Int. J.*, vol. 7, no 3.
13. Knill, C. and A. Lenschow (2000). “New Concepts - Old Problems? The Institutional Constraints for the Effective Implementation of EU Environmental Policy,” Earthscan.
14. Kraemer, L. (2003). “Environment Related Processes” in Meuleman, L. et al. (eds) *Environmental Governance in Europe*, Lemma Publishers, Utrecht, pp 69-77.
15. Kuznets, S., (1955), “Economic Growth and Income Inequalities”, *American Economic Review*, 45: 1-28.
16. Lenschow, A. (2002). “New Regulatory Approaches in Greening EU Policies”, *European Law Journal*, vol. 8, No 3, 19-37.

17. Λουλούδης, Α. και Ν. Μπεόπουλος (1995). “Η Περιβαλλοντική Πολιτική”. Στο Ν. Μαραβέγια και Μ. Τσινιτσιζέλη (επιμ.): Η Ολοκλήρωση της Ευρωπαϊκής Ένωσης, Θεμέλιο, Αθήνα, σ. 616-644.
18. Meadows et al (1972). “Limits to growth”, Universe Books, New York.
19. Ξεπαπαδέας, Α. (2001). “Προστασία του Περιβάλλοντος – Οικονομική Θεώρηση” στο Γ. Δημόπουλος, Ν. Μπαλάς, Ι. Χασσίδ (επιμ.) Εισαγωγή στις Ευρωπαϊκές Σπουδές, τόμος Β’ Οικονομική Ολοκλήρωση και Πολιτικές, εκδόσεις Σιδέρης, Αθήνα.
20. Παναγόπουλος, Ι. Θ. (2001). “Προστασία του Περιβάλλοντος – Νομική Θεώρηση” στο Γ. Δημόπουλος, Ν. Μπαλάς, Ι. Χασσίδ (επιμ.) Εισαγωγή στις Ευρωπαϊκές Σπουδές, τόμος Β’ Οικονομική Ολοκλήρωση και Πολιτικές, εκδόσεις Σιδέρης, Αθήνα.
21. Παπαρηγορίου, Σ. και Κ. Χατζημπίρος (1991). “Η ερευνητική δράση των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων στον τομέα του περιβάλλοντος κατά τη δεκαετία 1981-1990 και τα ελληνικά ενδιαφέροντα”. Πρακτικά 2^{ου} Συνεδρίου Περιβαλλοντικής Επιστήμης και Τεχνολογίας, Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Μυτιλήνη, σ. 315-324.
22. Pigou, A. C. (1932). “The Economics of Welfare”, McMillan and Co., London
23. Porter, M. E. and C. van der Linde (1995). “Towards a New Conception of the Environment – Competitiveness Relationship”, Journal of Economic Perspectives, 9(4), 97-118.
24. Τσαντίλης, Δ. (1997). “Περιβάλλον και απασχόληση. Προς μια οικολογική φορολογική μεταρρύθμιση”, Νεφέλη, Αθήνα.
25. United Nations (1992). Earth Summit '92. Conference on Environment and Development.
26. Von Moltke K. (1995) “The Maastricht Treaty and the Winipeg Principles on Trade and Sustainable Development”, International Institute for Sustainable Development.
27. Wilkinson, D. (1990). “Greening the treaty: Strengthening environmental policy in the Treaty of Rome”. London: Institute for European Environmental Policy.
28. Wilson, O. E. (ed). (1988). “Biodiversity”, Smithsonian Institution, Washington D.C.
29. World Commission on Environment and Development (1987). “Our Common Future”, Oxford University Press, Oxford.
30. Usui, Y. (2002). “Norm Evolution in EC Environmental Law”, Constitutionalism Web– Papers, ConWeb No1.
31. Εμπορικό και Βιομηχανικό Επιμελητήριο Πειραιά
32. Πάντειο Πανεπιστήμιο, Τμήμα Οικονομικής και Περιφερειακής Ανάπτυξης, «Η επιχειρηματική ανταγωνιστικότητα στην οικονομία της γνώσης

